

ISSN: 0551-3782

BIULETYN

ARCHIWUM
POLSKIEJ AKADEMII NAUK

NR 62

Warszawa 2021

**BIULETYN
ARCHIWUM POLSKIEJ AKADEMII NAUK
NR 62**

Warszawa 2021

Przygotowuje Komitet Redakcyjny w składzie
**Joanna Arvaniti, Anita Chodkowska,
Hanna Krajewska, Katarzyna Słojkowska**

Redakcja
Joanna Arvaniti, Anita Chodkowska

Korekta
Joanna Arvaniti

Tłumaczenie
Urszula Pawlik

Adres Redakcji
Archiwum PAN
00-330 Warszawa, ul. Nowy Świat 72

Wydano z dotacji Ministerstwa
Nauki i Szkolnictwa Wyższego

ISSN: 0551-3782

Skład, łamanie i druk
AMALKER sp. z o.o.
03-715 Warszawa, ul. Stefana Okrzei 21/4
www.amalker.com

Spis treści

Wykaz ważniejszych skrótów występujących w inwentarzach	5
--	----------

Katarzyna Słojkowska

<i>Wspomnienie o Hannie Szymczyk</i>	<i>7</i>
--	----------

Joanna Arvaniti

<i>Inwentarze archiwalne</i>	<i>10</i>
------------------------------------	-----------

Hanna Szymczyk

<i>Materiały Jana Stanisława Bystronia</i>	<i>13</i>
--	-----------

Izabela Gass

<i>Materiały Samuela Bogumiła Lindego</i>	<i>59</i>
---	-----------

Marek Ciara

<i>Materiały Józefa Kallenbacha</i>	<i>65</i>
---	-----------

Robert Górski

<i>Udostępnianie archiwaliów proveniencji prywatnej w archiwach państwowych. Czy i jakie zmiany są potrzebne?</i>	<i>70</i>
---	-----------

Lubow Żwanko, Dmytro Kibkało

<i>Wybitny polski naukowiec Leon Cienkowski</i>	<i>83</i>
---	-----------

Katarzyna Słojkowska

<i>Tajemniczy postument. Próba ustalenia proveniencji artefaktu na podstawie akt Towarzystwa Naukowego Warszawskiego</i>	<i>143</i>
--	------------

Mateusz Sobeczko

<i>Kraków w świetle zasobu Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie Oddziału w Katowicach</i>	<i>148</i>
--	------------

Mateusz Sobeczko

<i>Życie codzienne śląskich naukowców w świetle zasobu Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie Oddziału w Katowicach</i>	<i>156</i>
--	------------

Dorota Piętka-Hadała

XI Piknik Archiwalny 163

Dorota Piętka-Hadała

Festiwal Nauki w Pałacu Staszica 167

Sprawozdanie z działalności PAN Archiwum w Warszawie

w 2020 roku..... 170

Inwentarze zespołów archiwalnych ogłoszone w numerach 1–62

„Biuletynu Archiwum PAN” (układ chronologiczny)..... 187

Inwentarze zespołów archiwalnych ogłoszone w numerach 1–62

„Biuletynu Archiwum PAN” (układ alfabetyczny) 200

Summary 207

WYKAZ WAŻNIEJSZYCH SKRÓTÓW WYSTĘPUJĄCYCH W INWENTARZACH

b.d.	brak daty	kkp.	kserokopia
b.m.	brak miejsca	ks. nab.	księga nabytków
b.p.	brak paginacji	l.	luźne, list
b.t.	brak tytułu		(w korespondencji)
cz.	część	masz.	maszynopis
dop.	dopiski	m.b.	metr bieżący
dot.	dotyczący	mkf.	mikrofilm
dz.	dział	nadb.	nadbitka
egz.	egzemplarz	neg.	negatyw
fasc.	fascicule	nlb.	nieliczbowane
fkp.	fotokopia	not.	notatka
fot.	fotografia	odb.	odbitka
j.a.	jednostka archiwalna	odp.	odpowiedź
j. alb.	język albański	opr.	oprawne
j. ang.	język angielski	oprac.	opracowane
j. czes.	język czeski	pkt	punkt
j. fin.	język fiński	poczt.	pocztówka
j. franc.	język francuski	pow.	powielany
j. grec.	język grecki	poz.	pozycja
j. hiszp.	język hiszpański	pozyt.	pozytyw
j. hol.	język holenderski	r.	recto, rok, rocznik
j. jap.	język japoński	rec.	recenzja
j. lit.	język litewski	rkp.	rękopis
j. łac.	język łaciński	rys.	rysunek
j. łot.	język łotewski	s.	strona
j. niem.	język niemiecki	ss.	strony
j. norw.	język norweski	sz.	szyte
j. pol.	język polski	szkl.	szklane
j. port.	język portugalski	t.	tom
j. ros.	język rosyjski	tel.	telegram
j. rum.	język rumuński	v.	verso
j. serb.	język serbski	vol.	wolumin
j. słow.	język słowacki	w.	wiek
j. szw.	język szwedzki	wiz.	wizytówka
j. tur.	język turecki	wyc. pras.	wycinek prasowy
j. ukr.	język ukraiński	wyd.	wydanie
j. węg.	język węgierski	z.	zeszyt
j. wł.	język włoski	zał.	załącznik
k.	karta, kartka	zap.	zaproszenie
	(w korespondencji)	zaw.	zawiadomienie

Hanna Szymczyk

Katarzyna Słojkowska
Warszawa

WSPOMNIENIE O HANNIE SZYMCZYK (1941–2021)

Hanna Szymczyk urodziła się 22 grudnia 1941 roku w Warszawie. W 1961 roku uzyskała świadectwo dojrzałości w stołecznym Liceum Ogólnokształcącym im. Narcyzy Żmichowskiej. W 1966 roku obroniła pracę magisterską pt. *Szlachta Korony i Litwy wobec wojen Batorego z Iwanem Groźnym*, którą opracowała na seminarium prof. Janusza Wolińskiego na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego. Następnie została zatrudniona w Instytucie Technologii Elektronowej Polskiej Akademii Nauk na stanowisku bibliotekarza.

W czerwcu 1969 roku rozpoczęła pracę jako archiwistka w Archiwum Państwowym m.st. Warszawy na Krzywym Kole. Tutaj opracowała swój pierwszy zespół archiwalny, którym były akta rosyjskie Płockiego i Sierpeckiego Zarządu Żandarmerii z przełomu XIX i XX wieku. Po latach Pani Hania podkreślała, że szczególnie zainteresowały ją wówczas akta Hipoteki Warszawskiej zawierające opisy, rysunki i plany warszawskich nieruchomości, w większości nieistniejących po zawieruchach wojennych. Akta te wykorzystywała przy pisaniu pracy doktorskiej pt. *Nowy Świat. Dzieje ulicy do 1864 roku*, którą obroniła w maju 1981 roku.

W styczniu 1982 roku przeszła do pracy w organizującym się Archiwum Zamku Królewskiego w Warszawie, w którym opracowywała zbiory ikonograficzne. Zajmowała się wyszukiwaniem fotografii przedwojennych zabudowań Zamku oraz katalogowaniem zdjęć zabytkowych przedmiotów, stanowiących wyposażenie Zamku.

Od 1985 do 2015 roku była zatrudniona w Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie na stanowisku kustosa. Szczególnie zasłużyła się tu w dziedzinie opracowywania spuścizn archiwalnych po uczonych. Pracy tej oddawała całe swoje serce, a grupą materiałów, którą ukochała, była korespondencja. Pozostawiła po sobie wiele opracowań archiwalnych, przede wszystkim inwentarzy zespołów pochodzenia prywatnego.

Jubileusz 60-lecia Archiwum PAN,
2013

Prowadziła prace porządkowo-inwentaryzacyjne między innymi dla materiałów Jana Bystronia, Adama Wolffa, Bolesława Olszewicza, Jana Reychmana, Stanisława Herbsta i Mieczysława Orłowicza. Lata pracy wśród archiwaliów wzmocniały w niej pasję. Fascynowało Ją, że poprzez kontakt z dokumentami można poznać osoby, które je wytworzyły.

Porządkowała i opracowywała zwłaszcza duże i wymagające spuścizny, a ukoronowaniem jej pracy jest opublikowany w 2016 roku inwentarz materiałów Aleksandra Gieysztora — największej spuścizny z naszego zasobu. Profesora Gieysztora, którego znała osobiście z pracy w Zamku Królewskim, Pani Hania podziwiała i nazywała wspaniałym człowiekiem.

W PAN Archiwum w Warszawie była długoletnią przewodniczącą

Komisji Metodycznej oraz wchodziła w skład Komitetu Redakcyjnego „Biuletynu Archiwum PAN”. W latach 2000–2002 pełniła funkcję zastępcy dyrektora. Miała pod swoją opieką Zbiór Mikrofilmów i Fotografii. Brała udział jako prelegentka w szkoleniach i zebraniach naukowych, publikowała prace własne oraz przygotowywała do druku teksty obce.

Za szczególne osiągnięcia dla rozwoju archiwów i archiwistyki została w listopadzie 2003 roku odznaczona przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych honorową odznaką „Za Zasługi dla Archiwistyki”. Postanowieniem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej otrzymała Brązowy Krzyż Zasługi (1994) oraz Złoty Krzyż Zasługi (2003).

Zawsze pomocna, służąca radą i niezwykle skromna, uczynna i serdeczna w kontaktach bezpośrednich, łatwo zdobywała sympatię znajomych i przyjaciół. Wielką pasją Pani Hani były podróże, poznawanie nowych miejsc i ciekawych zabytków. Lubiła czytać książki historyczne i przygodowe.

Ceniła poezję. Przez wiele lat uczestniczyła w niedzielnych porankach poetyckich organizowanych przez dziennikarkę i pisarkę Krystynę

Otwarcie wystawy *Genius loci*, Berlin, 2003

Gucewicz w Teatrze Narodowym i w Teatrze Polskim. Z pasją i z wielkim zaangażowaniem poświęcała swój czas i siły dla pracy społecznej w ramach działalności Uniwersytetu Trzeciego Wieku. Spotkania z przedstawicielami różnych dziedzin nauki, sztuki i szeroko rozumianej kultury sprawiały Jej przyjemność i radość. Dopóki zdrowie na to pozwalało, systematycznie bywała w Operze i Filharmonii Narodowej.

Swoje materiały w postaci prac — magisterskiej i doktorskiej wraz z obszernymi materiałami warsztatowymi — przekazała do PAN Archiwum w Warszawie.

Zmarła 22 października 2021 roku w Konstancinie.

Nie zapomnimy o Pani, Pani Haniu!

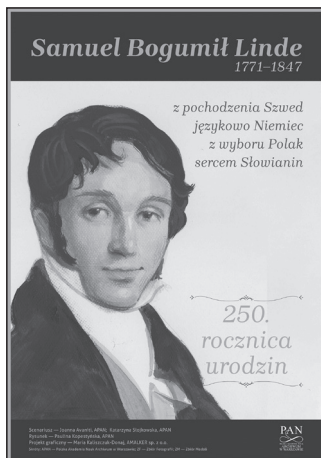
INWENTARZE ARCHIWALNE

W 62. numerze „Biuletynu APAN” publikujemy dwa jubileuszowe inwentarze. Jeden to inwentarz Józefa Henryka Kallenbacha, historyka literatury polskiej, wydawcy, rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego, który w 2021 r. obchodził 160. rocznicę urodzin i którego pamiętnik z lat 1919–1920 przedstawiliśmy w ubiegłorocznym „Biuletynie APAN” z okazji 100. rocznicy Bitwy Warszawskiej. Drugi to inwentarz Samuela Bogumiła Lindego, sławisty, leksykografa, językoznawcy, tłumacza, bibliografa, pedagoga i bibliotekarza, autora *Słownika języka polskiego*, torunianina, który w 2021 r. obchodził 250. rocznicę urodzin. Pracownicy Archiwum PAN uczcili ten jubileusz opartą na zbiorach naszej instytucji pięciopłanszową wystawą *Samuel Bogumił Linde (1771–1847), z pochodzenia Szwed, językowo Niemiec, z wyboru Polak, sercem Słowianin*, na której zaprezentowano unikatowe dokumenty (*Wieniec szkolny* z 1811 r. przyznany przez Szkoły Warszawskie Księżu Pijarów uczniowi 3. klasy Stanisławowi Kotowskiemu „dla wiekopomnej nagrody za osobliwszą pilność i postępki w religii, moralności, obyczajach i nauce”, z podpisami m.in. Stanisława Staszica, Juliana Ursyn Niemcewicza i Samuela Bogumiła Lindego; doskonale zachowany ozdobny dyplom członka honorowego Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych Ludwika z Lindów Góreckiej z 1896 r.), korespondencję (wzruszające listy dzieci bohatera wystawy do ojca, często w formie wierszyków z okazji świąt czy urodzin taty, pełne serdecznych słów, obietnic i deklaracji grzeczności; list Lindego do dzieci kończący się słowami „Wasz ojciec zawsze Was kochający, Bogu i dobrym ludziom polecający”), fotografie (reprodukcja dagerotypu sprzed 1860 r. z wizerunkami Anny z Lindów Brandt, jej męża Ksawerego oraz dzieci: Emilii, Wandy i Władysława), wydawnictwa (*Pamiętka po dobrym oycu* z dedykacją Samuela Bogumiła Lindego dla córki Ludwika z 1825 r.) i medale (medal Karola Emanuela Baerenda z inskrypcją „Za Słownik języka polskiego Ziomkowie” z 1816 r.). Wstępną tablicę zdobi portret Samuela Bogumiła

Lindego autorstwa Pauliny Kopestyńskiej. Ostatnia plansza prezentuje dokumenty dotyczące dwóch ważnych nagród. Pierwsza to nagroda im. Samuela Bogumiła Lindego przyznawana co trzy lata przez Akademię Umiejętności w Krakowie w wysokości około 650 rubli za wybitne prace językoznawcze, ufundowana przez Ludwikę z Lindów Górecką, druga to wręczana od 1996 r. Nagroda Miast Partnerskich Torunia i Getyngi im. Samuela Bogumiła Lindego, którą otrzymują ludzie słowa, przyczyniający się swoją twórczością do znoszenia barier między narodami. Wśród jej laureatów są m.in.: Wisława Szymborska, Herta Müller, Olga Tokarczuk, Günter Grass, Szczepan Twardoch, Christoph Hein, Dorota Masłowska, Dea Loher.

Bohaterem naszego tegorocznego „Biuletynu APAN” jest też etnograf i socjolog, profesor Uniwersytetu Poznańskiego (1919–1924), Jagiellońskiego (1925–1934) i Warszawskiego (od 1934), członek Polskiej Akademii Nauk (od 1952) Jan Stanisław Bystron. Uczony zajmował się historią kultury polskiej, kulturą ludową, socjologią wychowania, teorią komizmu, socjologią miasta. Inwentarz opracowała w 1985 r. zmarła w 2021 r. Hanna Szymczyk, wieloletni zasłużony pracownik Archiwum PAN. Opublikowany w tegorocznym biuletynie inwentarz Bystronia jest formą podziękowania złożonego zmarłej koleżance.

Obszerłą część w biuletynie zajmują listy Leona Cienkowskiego, mikrobiologa, botanika, bakteriologa, dydaktyka, podróżnika, organizatora badań nad szczepionkami przeciw chorobom zwierząt hodowlanych, ojca szczepionki przeciw wąglikowi w Imperium Rosyjskim, profesora uniwersytetów w Petersburgu, Odessie i Charkowie, do przyjaciela Jerzego Aleksandrowicza, botanika, profesora w Szkole Głównej Warszawskiej i na Cesarskim Uniwersytecie Warszawskim, pioniera jedwabnictwa w Polsce, organizatora instytucji związanych z przyrodą, np. pierwszej w Polsce Szkoły Ogrodniczej, Towarzystwa Ogrodniczego w Warszawie, Towarzystwa i Muzeum Pszczelniczego w Warszawie. Edycję listów, opatrzonych obszernym wstępem i bibliografią prac Leona Cienkowskiego, przygotowali pracownicy Państwowej Akademii Weterynarii i Zootechniki w Charkowie profesorowie nauk weterynaryjnych Dmytro Kibkało i Lubow Żwanko.

Jan Stanisław Bystron

Hanna Szymczyk
Warszawa

MATERIAŁY JANA STANISŁAWA BYSTRONIA (1892–1964) (III–104)

Jan Stanisław Bystron urodził się 20 XII 1892 r. w Krakowie jako syn Jana, filologa i językoznawcy, członka Akademii Umiejętności, i Marii z Cinciałów, córki Andrzeja, działacza polskiego na Śląsku Cieszyńskim, etnografa.

W 1898 r. rozpoczął naukę w Szkole Ćwiczeń c.k. Męskiego Seminarium Nauczycielskiego w Krakowie, a w 1902 r. w III Gimnazjum w Krakowie, gdzie profesorem języka polskiego i niemieckiego był jego ojciec, zmarły w tymże roku.

W okresie nauki w gimnazjum Jan Stanisław Bystron związany był z postępowym ruchem młodzieży „Zet”, kółkiem młodzieży „Teka”, czasopismem „Łan Młodzieży”, do którego Redakcji należał, i „Zarzewie”. Pełnił również funkcję sekretarza Wydziału Czytelni Uczniów III Gimnazjum w Krakowie.

Od najwcześniejszych lat przejawiał zainteresowania ludoznawcze wyniesione z tradycji domowych (dziad, ojciec, starszy brat), czego wyrazem były pierwsze prace *Dawne zwyczaje wielkanocne* — 1905 r. i *Gaiczek śląski* — 1910 r.

W 1910 r., po uzyskaniu świadectwa dojrzałości z odznaczeniem, Jan Stanisław Bystron rozpoczął studia na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego, poświęcając się filozofii ścisłej, literaturze polskiej, socjologii, historii rozwoju społecznego i zagadnieniom pedagogicznym pod kierunkiem profesorów: Franciszka Bujaka — historia, Leona Kulczyńskiego — pedagogika, Ignacego Chrzanowskiego, Stanisława Windakiewicza, Jana Łosia i Stanisława Strońskiego — literatura, Kazimierza Morawskiego — filologia i Władysława Heinricha — psychologia. Równocześnie ze studiami na Uniwersytecie Jagiellońskim w okresie 1911–1912 uczęszczał do Polskiej Szkoły Nauk Politycznych. W tym też czasie działał

w Towarzystwie Biblioteki Medyków, opracowując w latach 1910–1911 wspólnie z Eugeniuszem Trawińskim, Henrykiem Tańskim i Władysławem Stryjeńskim ankietę wśród krakowskiej młodzieży akademickiej, starając się dać obraz studentów Uniwersytetu Jagiellońskiego. Wyniki ankiety opublikowano w wydany w 1917 r. opracowaniu *Krakowska młodzież akademicka w świetle cyfr ankiety Towarzystwa Biblioteki Medyków w roku 1910/1911* oraz artykule *Młodzież z Królestwa a młodzież z Galicji*.

W 1912 r. Jan Stanisław Bystron uzyskał dzięki poparciu historyków Stanisława Estreichera i Franciszka Bujaka oraz językoznawcy Jana Michała Rozwadowskiego stypendium do paryskiej École pratique de hautes études sekcji religioznawczej. Jednocześnie studiował na Faculté de lettres na Sorbonie, na seminariach z zakresu: psychologii prof. Delacroix i Dumass'a, historii filozofii prof. Lévy-Bruhla i historii ekonomii prof. Bougle. W École pratique de hautes études na seminarium prof. Marcella Maussa i Henriego Huberta referował prace *Zwyczajne żniwarskie w Polsce* i *Pojęcie rzeczywistości społecznej*. Zapoznał się też z pracami francuskiej Szkoły Socjologicznej Emila Durkheima.

Po powrocie z Paryża Jan Stanisław Bystron kontynuował studia na Uniwersytecie Jagiellońskim zakończone w 1914 r. obroną rozprawy doktorskiej *Teoria rzeczywistości społecznej* opublikowanej w skrócie w „Ekonomiście” w 1915 r. pt. *O istocie życia społecznego*. W lecie 1914 r. otrzymał od krakowskiej Akademii Umiejętności polecenie przeprowadzenia badań etnograficznych w Królestwie Polskim (Łowickie, Kurpie). Rozpoczęte prace musiał jednak wkrótce przerwać z powodu wypadków wojennych. Został nawet osadzony na pewien czas w areszcie w Piotrkowie. Po zwolnieniu i krótkim pobycie w Krakowie wyjechał do Wiednia, gdzie przebywał w okresie 1914–1915, kontynuując studia w zakresie problemów miejskich, pracując w Bibliotece Uniwersyteckiej Centralnej Komisji Statystycznej. Powróciwszy do Krakowa, służył jakiś czas w wojsku w Pińczowie, a w maju 1915 r. powołany został do służby wojskowej w pospolitym ruszeniu w Powiatowej Komendzie Uzupełniającej Obrony Krajowej w Krakowie.

Od marca 1916 r. Jan Stanisław Bystron pracował w Bibliotece Jagiellońskiej, a w początkach 1917 r. podjął pracę sekretarza conceptowego, a następnie kierownika biura w c.k. Namiestnictwie Biurze Statystycznym dla gospodarczej odbudowy Galicji. Jednocześnie pracował naukowo, wykorzystując wiedeńskie wiadomości o problematyce miejskiej w pracach: *Rozwój demograficzny dzielnic Krakowa — tworzenie się centrum wielkomiejskiego w Krakowie*, opublikowanej w 1915 r. w „Ekonomiście”, oraz

Pięćdziesięciolecie samorządu Krakowa 1866–1916, wydanej w 1917 r. Kontynuował też prace ludoznawcze; otrzymał w maju 1917 r. nagrodę imienia Władysława Passowicza, przyznaną przez Akademię Umiejętności w Krakowie za prace: *Słowiańskie obrzędy rodzinne — obrzędy związane z narodzeniem dziecka* i *Zwyczajne żniwiarskie w Polsce*. Nie zaniedbywał również pracy nad zagadnieniami socjologicznymi, ogłaszając w 1917 r. w Archiwum Komisji do Badań Historii Filozofii w Akademii Umiejętności pracę *Rozwój problemu socjologicznego w nauce polskiej*, stanowiącą próbę systematyzacji dorobku socjologicznego nauki polskiej i konfrontacji jej z teoriami zachodnioeuropejskimi.

Po odzyskaniu niepodległości Polski w listopadzie 1918 r. Jan Stanisław Bystron pracował w Biurze Prezydialnym Polskiej Komisji Likwidacyjnej w charakterze referenta do spraw prasowych, zajmując się sprawami związanymi z redakcją dziennika rozporządzeń. Jednocześnie w roku akademickim 1918/1919 rozpoczął pracę na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego jako docent etnologii. Pracą habilitacyjną była *Zwyczajne żniwiarskie w Polsce*, której początek referował już w Paryżu. Recenzentami pracy byli profesorowie: antropolog Jan Czekanowski oraz historycy Władysław Semkowicz i Franciszek Bujak. Oprócz prac na Uniwersytecie Jagiellońskim Jan Stanisław Bystron działał też w Komisji Antropologicznej Akademii Umiejętności, w której od 1918 r. był zastępcą sekretarza w wydawnictwie „Prace i Materiały Antropologiczne i Etnograficzne”, opiekując się pod względem redakcyjnym działem etnograficznym.

W okresie 1918–1919 rozpoczęły się pertraktacje o pozyskanie Jana Stanisława Bystronia do nowo powstającego Uniwersytetu w Poznaniu. W początkach marca 1919 r. wyraził zgodę na objęcie Katedry Etnologii i Folkloru wchodzącej w skład Wydziału Filozoficznego. Kierował Instytutem Etnologicznym jako profesor nadzwyczajny, uzyskując w roku akademickim 1921/1922 awans na profesora zwyczajnego. Oprócz wykładów z etnologii wykładał od 1919 r. socjologię na Wydziale Prawno-Administracyjnym. Prowadził też w roku 1922 wykłady na Państwowym Kursie Artystycznego Wychowania dla nauczycieli szkół powszechnych w Toruniu.

Prace swe z tego okresu publikował na łamach „Slavia Occidentalis” — wydawnictwa Instytutu Zachodniosłowiańskiego Uniwersytetu Poznańskiego. Współpracował do 1923 r. z zespołem redakcyjnym „Ludu”, był współredaktorem „Ruchu Prawniczego, Ekonomicznego i Socjologicznego”. W 1923 r. powołany został na współpracownika Komisji Historii Filozofii Polskiej oraz Komisji dla Dziejów Oświaty i Szkolnictwa Polskiej Akademii Umiejętności.

W listopadzie 1922 r. Rada Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Jagiellońskiego podjęła uchwałę o utworzeniu zwyczajnej Katedry Etnologii i powołaniu na nią Jana Stanisława Bystronia. Proces tworzenia katedry przeciągnął się do 1925 r.

30 września 1925 r. podpisano dekret mianujący go profesorem zwyczajnym etnologii i etnografii. Wcześniej, przed utworzeniem katedry, Jan Stanisław Bystron prowadził wykłady etnologiczne w roku akademickim 1923/1924, po uzyskaniu urlopu na Uniwersytecie Poznańskim. W pierwszym roku działalności katedry Bystron prowadził zajęcia przede wszystkim z dziedziny etnografii, włączając w następnym roku akademickim 1926/1927 wykłady z dziedziny socjologii (zarys socjologii, psychologia społeczna, socjologia wychowania). Czynił też starania, by ten rozszerzony program znalazł wyraz w zmianie nazwy katedry, którą dzięki niemu przemianowano w maju 1930 r. na Katedrę Socjologii i Etnografii.

W ciągu 9 lat profesury na Uniwersytecie Jagiellońskim Jan Stanisław Bystron prowadził ożywioną działalność naukową w różnych dziedzinach, czego wynikiem było ogłoszenie ok. 40 prac naukowych, m.in. z dziedziny etnografii — *Pieśni ludu polskiego*, *Bibliografia etnografii polskiej*, *Wstęp do ludoznawstwa polskiego*, obyczajów — *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce wiek XVI–XVIII*, onomastyki — nazwiska polskie, paremiologii — przysłowia, socjologii — społeczne aspekty wychowania. Był też członkiem wielu towarzystw naukowych i społecznych, uczestnikiem międzynarodowych i krajowych zjazdów i konferencji, wykładowcą na kursach Powszechnego Uniwersytetu Regionalnego organizowanych przez Zarząd Główny Związku Polskiego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych w Zakopanem i Trokach. Prowadził w Łodzi wykłady organizowane przez Związek Młodzieży Chrześcijańskiej YMCA oraz okresowe wykłady na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie. Był też w latach 1927–1934 wydawcą od strony filologicznej zeszytów *Pieśni ludowych z polskiego Śląska*.

W 1927 r. Jan Stanisław Bystron został powołany na członka Komisji Nauk Społecznych Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. W 1928 r. wziął udział w pracach Sekcji Polskiej Międzynarodowego Komitetu Sztuki Ludowej, organizując Komitet Krakowski. W 1929 r. został wybrany na członka korespondenta Instytutu Słowiańskiego w Pradze — I sekcji kulturalnej, a w 1931 r. na członka czynnego zamiejscowego Towarzystwa Naukowego we Lwowie Wydziału Historyczno-Filologicznego i na redaktora Biblioteki „Ludu Słowiańskiego” oraz członka Polskiego Instytutu Badań Zagadnień Ludnościowych i Naukowego Towarzystwa Pedagogicznego w Krakowie. Od następnego roku był członkiem korespondentem

Instytutu Bałtyckiego w Toruniu. Współpracował też z Wydziałem Nauk Politycznych i Społecznych Wolnej Wszechnicy Polskiej. W 1933 r. został członkiem korespondentem Polskiej Akademii Umiejętności Wydziału Historyczno-Filologicznego.

Międzynarodowe spotkania ze światem nauki to: w 1923 r. uczestnictwo w V Międzynarodowym Zjeździe Historyków Religii w Paryżu, w 1927 r. udział w II Zjeździe Słowiańskich Geografów i Etnografów w Polsce (Kraków) oraz Konferencji Historyków Państw Wschodniej Europy i Słowiańszczyzny w Warszawie. W 1923 r. uczestniczył w III Zjeździe Bibliofilów Polskich we Lwowie, a w 1929 r. w I Zjeździe Filologów Słowiańskich w Pradze, I Międzynarodowym Kongresie Sztuki Ludowej w Paryżu i Zjeździe Oświatowym organizowanym przez Instytut Ludowo-Wychowawczy im. Masaryka w Pradze, a w 1930 r. wyjechał na Kongres Sztuki Ludowej do Belgii.

Wyrazem zainteresowań pedagogicznych Jana Stanisława Bystronia był udział jego w konferencji *Kryzys życia gospodarczego i społecznego, a konieczność przebudowy ideologii i pracy społeczno-oświatowej*, zorganizowanej przez Zarząd Główny Związku Polskiego Nauczycielstwa Szkół Podstawowych w 1931 r. oraz III Kongresie Pedagogicznym Związku Nauczycielstwa Polskiego we Lwowie.

Działalność społeczną Jana Stanisława Bystronia ilustruje członkostwo Muzeum Towarzystwa Etnograficznego na Wawelu (od 1922 r.), Krakowskiej Spółki Wydawniczej (od 1923 r.), Rycerskiego Zakonu Bibliofilskiego Białego Kruka w Krakowie, Instytutu Teatrów Ludowych (od 1930 r.), Związku Literatów Polskich (od 1933 r.), Instytutu Spraw Społecznych, Stowarzyszenia Ruchu Niepodległościowego i funkcja kuratora Stowarzyszenia Żydowsko-Socjalistycznej Młodzieży Akademickiej „Chejruth”. Za ofiarną pracę w terenie Teatru Ludowego w Polsce Departament Sztuki Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego uhonorował Jana Stanisława Bystronia Medalem 3 Maja w 1925 r., a w 1932 r. za całą swą działalność otrzymał Medal Niepodległości. Był również odznaczony orderami zagranicznymi za działalność ludoznawczą w ruchu słowiańskim, otrzymując w 1922 r. Komandorię Jugosłowiańskiego Orderu św. Sawy, a w 1930 r. Krzyż Oficerski Jugosłowiańskiego Orderu Orła Białego.

Jan Stanisław Bystron ciągle pogłębiał swe wiadomości i poszukiwał nowych materiałów do tematów ludoznawczych, historycznych i socjologicznych, wyjeżdżając co roku w miesiącach letnich do Paryża, gdzie w Bibliotheque nationale interesował się zarówno polonicami, jak i ludźmi Paryża, czego wyrazem była praca *Paryż — dwadzieścia wieków* (1939).

Wyjeżdżał również w latach 20. do Londynu, gdzie zbierał materiały w School of Slavonic Studies i gdzie współpracował z Wacławem Borowym i Julianem Krzyżanowskim. W 1925 r. zwiedził Egipt i Palestynę, w 1926 r. Syrię, Palestynę i Transjordanie, a w 1931 r. Algier, ogłaszając jako owoc tych podróży: *Wspomnienia syryjskie Bejrut — Palmira — Damaszek* (1928), *Bem w Aleppo 1850* (1930), *Polacy w Ziemi Świętej, Syrii i Egipcie 1147–1914* (1930), *Kraj tysiąca republik — Wielka Kabyla* (1932), *Algier* (1934), kładąc w tych pracach główny nacisk na Polaków podróżników i emigrantów.

Lata krakowskie Jana Stanisława Bystronia to również spotkania i wymiana myśli w kółku naukowym „U Pani Matki” (Marii Bystroniowej), zbierającym się w mieszkaniu Bystronia przy ul. Kochanowskiego 19. W dyskusjach naukowych brali tu udział m.in.: znany prawnik i działacz niepodległościowy, współtowarzysz gospodarza z „Zetu” i „Zarzewia” Bronisław Helczyński, Franciszek Bielak, historyk, pedagog, Juliusz Zborowski, etnograf, dyrektor Muzeum Tatrzańskiego w Zakopanem, jeden z najbliższych przyjaciół Jana Bystronia, Wacław Borowy, filolog i krytyk literacki, Tadeusz Lehr Splawiński, filolog słowiański, oraz literaci i działacze społeczni, jak: Kazimierz Maria Krzyżanowski, Kazimierz Irydion Piasecki, Stanisław Szarski, Ksawery Zdziechowski, Stanisław Waśkowski i inni. Oprócz spotkań w mieszkaniu Jana Stanisława Bystronia odbywały się one w kawiarni Grand Hotelu, zwanej „Stolik w Grandzie”.

W roku akademickim 1933/1934 na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Warszawskiego została utworzona Katedra Socjologii, na którą powołano 29 kwietnia 1934 r. Jana Stanisława Bystronia. Uruchomienie jej nastąpiło 1 lipca 1934 r. W ciągu pierwszego roku działalności zorganizowano Zakład Socjologii, który swe pomieszczenie uzyskał w lokalu Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, Nowy Świat 72. Niezależnie od pełnienia obowiązków profesora zwyczajnego socjologii na Wydziale Humanistycznym powierzono Janowi Stanisławowi Bystroniowi od 1 sierpnia 1934 r. stanowisko dyrektora Departamentu Nauki i Sztuki w Zarządzie Centralnym Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Pełnił je przez rok do 15 sierpnia 1935 r., pracując w referacie szkolnictwa nad reformą nauczania młodzieży. Kierując Departamentem Nauki, wziął udział w dyskusji o reformie ortografii w szkołach oraz uzupełnił swe poprzednie prace: *Szkoła jako zjawisko społeczne* i *Uzupełnienie szkoły*, których rozszerzone wydania ukazały się w latach 1937–1939.

Lata 30. to oprócz opuszczenia rodzinnego Krakowa również zmiany w życiu osobistym Jana Stanisława Bystronia — małżeństwo z Jadwigą Misiakowską i urodziny syna Andrzeja.

Pobyt w Warszawie był podobnie jak lata wcześniejsze bardzo płodnym, jeśli chodzi o dorobek naukowy twórcy spuścizny. Ukazały się: z zakresu etnografii *Kultura ludowa* (1936), z obyczajowości *Megalomania narodo-wa* (1935) i *Łańcuch szczęścia i inne ciekawostki* (1938), szkice o literaturze ludowej i czytelnictwie *Człowiek i książka* (1935), rozprawa z zakresu estetyki, psychologii i socjologii *Komizm* (1939), podręczniki gimnazjalne. Był też redaktorem Biblioteki Socjologicznej od 1939 r.

Zainteresowania literackie znajdują upust w członkostwie Klubu Literackiego i Naukowego „Klin”, założonego przez Wacława Borowego, i spotkaniach w kawiarni Loursa na dyskusje naukowe z Julianem Krzyżanowskim, Stefanem Czarnowskim, Tadeuszem Wałkiem-Czarneckim, Stanisławem Kętrzyńskim. W 1938 r. Jan Stanisław Bystron został odznaczony przez Polską Akademię Literatury Złotym Wawrzynem „za wybitną twórczość naukową związaną z literaturą piękną”. Tego też roku otrzymał Brązowy, a następnie Złoty Medal za Długoletnią Służbę. Wcześniej, w 1935 r. otrzymał od Kasy im. Mianowskiego nagrodę z zapisu Zenona Pileckiego za wydaną w latach 1932–1934 pracę *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce*, dającą obraz kultury wszystkich klas społecznych i ludności niepolskiej (Ormianie, Żydzi, Cyganie) Rzeczypospolitej od XVI do XVIII wieku.

Jan Stanisław Bystron działał w 1935 r. w Komitecie Organizacyjnym II Zjazdu Socjologów Polskich w Warszawie, brał udział w pracach Komisji Naukowej Badań Ziem Wschodnich, Ogólnopolskiej Konferencji Instytutu Teatrów Ludowych (1936) i Plenarnym Zjeździe Komisji Swojszczyzny Związku Ziem Górskich (1939). Za granicę wyjechał na kurs organizowany dla obcokrajowców przez Deutsche Hochschule für Politik w 1936 r.

Po wybuchu wojny aresztowany, był od listopada 1939 r. do kwietnia 1940 r. więziony na Pawiaku. Po wyjściu z więzienia pracował w tajnym nauczaniu, współpracował z Instytutem Spraw Społecznych, zbierając materiały do historii rzemiosła (1942), oraz działał w Stołecznym Komitecie Samopomocy Społecznej jako członek Rady I Okręgu (1942). Związany całe życie ze Zborem Ewangelickim, został w 1943 r. wybrany na przewodniczącego sekcji naukowo-publicystycznej Komitetu dla Wzmocnienia i Pogłębienia Życia Religijnego i Społecznego w Polskim Kościele Ewangelicko-Reformowanym. Działalność ta załamała się po tragicznej śmierci syna w 1943 r.

Po wyzwoleniu w 1945 r. Jan Stanisław Bystron objął ponownie Katedrę Socjologii na Uniwersytecie Warszawskim, w tym też roku został wybrany na członka zwyczajnego Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. Współpracował również z Komisją Socjologiczną Polskiej Akademii

Umiejętności. W 1946 r. został członkiem Związku Historyków Sztuki i Kultury oraz Towarzystwa Miłośników Historii, a w 1952 r. Polskiej Akademii Nauk.

W 1945 r. uczestniczył w konferencji naukowej *Naród, jego istota i rozwój*, zorganizowanej przez Szkołę Główną Handlową w Warszawie, a w 1946 r. w konferencji międzywydziałowej Uniwersytetu Warszawskiego, poświęconej omówieniu prac Instytutu Badań Warszawy. W latach 1947–1949 zostały wydane jego prace: *Etnografia Polski* (1947), *Kultura ludowa i ludoznawstwo w Polsce* (wspólnie z W. Dynowskim, 1948) oraz wspomnienia *Moje niegdyś miasto* (1947), *Wspomnienie z młodości* (1947). Były to już ostatnie lata aktywności naukowej Jana Stanisława Bystronia. Ciężko chory, załamany długotrwałą chorobą i śmiercią żony (1948 r.), w 1949 r. wycofał się całkowicie z aktywnej działalności. Zmarł 18 listopada 1964 r. i został pochowany w grobie rodzinnym na cmentarzu Ewangelickim.

Materiały Jana Stanisława Bystronia zostały zakupione przez Archiwum Polskiej Akademii Nauk w 1963 r. od pełnomocniczki profesora Marii Morawskiej w ilości ok. 2,25 m.b. Jedynie notatki do pracy *Problem socjologii i jej metodologii — socjologia Jerzego Simla* zakupione zostały w 1963 r. w antykwariacie.

Prace nad uporządkowaniem spuścizny przeprowadzone zostały przez Hannę Szymczyk w 1985 r.

Porządkując spuściznę, podzielono zawarte w niej materiały na VII grup. Największa z nich — grupa pierwsza obejmuje działalność naukową J.S. Bystronia. W grupie tej przeprowadzono podział na 7 grup oznaczonych literami A–F. A — prace; B. artykuły i referaty; C. Odczyty; D. Materiały twórczości literackiej; E. Recenzje; F. Materiały warsztatowe. Pierwsza podgrupa obejmuje prace naukowe (j.a. 1–11) zarówno rękopisy, jak i egzemplarze autorskie z poprawkami J.S. Bystronia. Zachowały się one w większych lub mniejszych fragmentach. Zwraca uwagę praca wydana w 1917 r. w Krakowie, II wydanie w Poznaniu w 1923 r. *Krakowska młodzież akademicka w świetle cyfr ankiety Towarzystwa Biblioteki Medyków z roku 1910/1911*, współautorstwo z E. Trawińskim, H. Tańskim i W. Stryeńskim, niewymienione w żadnej z dotychczasowych bibliografii prac J.S. Bystronia. Autorzy starali się w niej na podstawie ankiet przeprowadzonych wśród młodzieży dać możliwie pełny obraz krakowskiego środowiska akademickiego, uwzględniając pochodzenie społeczne, wychowanie domowe, zainteresowania, udział w życiu polityczno-społecznym, warunki ekonomiczne i zdrowotność studentów. Tekst ankiety sporządzono w oparciu o wcześniejsze ankiety przeprowadzone wśród studentów

uniwersytetów rosyjskich. Wiele innych prac zachowało się w drobnych fragmentach rękopisu — niektóre po 1–2 kartki. Drobne te fragmenty (26 prac) zebrano w 11 jednostce. Spis ich znajduje się w aneksie 1.

Następna podgrupa B to artykuły i referaty. Najciekawsze są nieznane, niezatytułowane przez autora artykuły dotyczące istoty więzi społecznej, świadomości narodowej i tworzenia się pojęcia „bezimiennność”, napisane w początkach działalności naukowej (j.a. 14–15). Równie cenny jest sporządzony przez J.S. Bystronia zeszyt z wklejonymi artykułami publikowanymi w latach 1912–1920 (wycinki prasowe). Zawiera on m.in. szereg zapomnianych obecnie artykułów, jak: *Granice językowe, narodowe i polityczne, Młodzież Królestwa a młodzież Galicji, Siła oświatowa Galicji, Siła kulturalna Galicji, Handbuch von Polen, Kryzys książki* (j.a. 16).

W trzeciej podgrupie znajdują się dwa odczyty wygłoszone w roku 1911 i 1931.

Czwarta część to materiały twórczości literackiej (j.a. 21–24). Ukazują one szerokość zainteresowań i horyzontów J.S. Bystronia, zajmującego się również w najwcześniejszym okresie, jeszcze w czasie nauki w gimnazjum, pisarstwem, i to tworząc zarówno współczesne sztuki dramatyczne (*Uroczyska, Sielanka*), jak i poematy wierszem i prozą (poemat poetycki nagrodzony w konkursie humorystycznym im. Tomasza Żana).

W piątej grupie umieszczono recenzje J.S. Bystronia — wycinki prasowe zawierające recenzje książek wydanych w latach 1934–1937 publikowane w „Nowych Książkach”, „Pionie” i „Wiedzy i Życiu”.

Największą część dokumentów działalności naukowej stanowią materiały warsztatowe (j.a. 27–85). Jako pierwsze zgrupowano materiały do prac wydanych J.S. Bystronia obrazujące warsztat pracy autora, wypisy ze źródeł i opracowań, notatki, materiały wykorzystywane później w wydawnictwie, wykaz ilustracji do mającej być wydanej pracy i tym podobne. Drobne notatki warsztatowe umieszczono w jednej jednostce (j.a. 32), a spis prac, których dotyczą, w aneksie 5. Przy notatkach do pracy *Nazwiska polskie* dołączono również wycinki prasowe związane z polemiką, jaka wynikła w związku z wykorzystaniem cytatu z wyżej wymienionej pracy J.S. Bystronia jako motto paszkwilu. Ostatnia jednostka z tej grupy materiałów warsztatowych to notatki do tematu *Problem socjologii i jej metodologii — socjologia Jerzego Simla* — pracy niewydanej.

Gross materiałów warsztatowych to prowadzona przez J.S. Bystronia bogata kartoteka wypisów źródłowych (j.a. 35–74); kartoteka ta jest w grupach tematycznych: Polonica, Etnografia, Socjologia i została podzielona przez autora na działy ujęte w 10 grup podstawowych, te zaś systemem

dziesiątnym rozbudowane zostały na szereg tematów drugiego i dalszego rzędu. Najbogatszy jest dział 6 dotyczący kultury umysłowej, a w nim poddział poświęcony literaturze, a w jego zaś obrębie przede wszystkim pieśniom. Inny dział szeroko rozbudowany to język (dział 4) z uwzględnieniem nazw, imion, nazwisk, dialektów, języków specjalnych, wyrażania się itp. Każda z części poszczególnego działu była przez J.S. Bystronia oddzielona obwolutą wewnętrzną z liczbą i nazwą poszczególnego działu. Jako obwolut używał autor niejednokrotnie listów, fragmentów rękopisów swych prac itp. W tym wypadku obwoluty te zostały przy porządkowaniu spuścizny wyjęte i włączone we właściwe miejsce do korespondencji czy fragmentów prac, a na ich miejsce założono nowe obwoluty, zachowując ściśle opis znajdujący się na obwolucie oryginalnej. Wypisy źródłowe w kartotece to zarówno rękopisy autora, jak i naklejone na kartki urywki z wydawnictw i inne. Bardzo często spotyka się fragmenty prac J. Kitowicza *Opis obyczajów i zwyczajów za panowania Augusta III* i Wł. Łozińskiego *Życie polskie w dawnych wiekach*; kartoteka prócz wypisów z literatury staropolskiej i wielu źródeł archiwalnych średniowiecznych i nowożytnych zawiera też rysunki autora obrazujące omawiany na karcie przedmiot: dawne sprzęty domowe, narzędzia itp. Kartoteka mimo wielkiej obfitości materiału w niej zawartego, dzięki świetnej klasyfikacji i czytelności, umożliwiała bardzo łatwe dotarcie do danego tematu i nadawała się do wykorzystania w każdej chwili. Materiały (luźne kartki) przechowywane były przez autora w oryginalnych twardych obwolutach z wytłoczonymi na grzbiecie napisami, np.: *Polonica 93*, *Socjologia–Literatura* itp. Przy porządkowaniu zostały one przełożone do teczek, z zachowaniem w teczce oryginalnej obwoluty. Zachowano układ nadany przez autora, porządkując tylko wewnątrz poprzekładane niejednokrotnie kartki, kierując się wskazówkami zawartymi na opisie obwoluty. W grupie Socjologia Bystron nie prowadził już tak dokładnych podziałów systemem dziesiątnym, jak w działach *Polonica* i *Etnologia*, zaznaczając jedynie podział tematyczny na obwolutach zewnętrznych i wewnętrznych.

Utrudnieniem przy materiałach warsztatowych jest niedatowanie ich przez autora. Wiadomo jedynie, że były gromadzone przed rokiem 1939. Datę tę przyjęto więc jako orientacyjną datę końcową, biorąc przy ustalaniu dokładniejszym również pod uwagę lata wydania prac J.S. Bystronia, w których były wykorzystane zebrane materiały.

Za materiałami warsztatowymi ułożonymi w kartotece zgrupowano materiały warsztatowe dotyczące zainteresowań etnologicznych autora: zaklinanie, szopki ludowe, pieśni, dalej notatki dotyczące interesujących

autora spraw gospodarczych i społecznych, wypisy z literatury i źródeł, notatki bibliograficzne, wycinki prasowe.

W grupie II — materiałów działalności J.S. Bystronia (j.a. 88–93) umieszczono materiały działalności naukowej, pracy w instytutach naukowych, korespondencję w tych sprawach (pedagogicznej i popularyzatorskiej), udziału w konferencjach, zjazdach, kongresach, wydawniczej — najobszerniejsze materiały w związku z ożywioną działalnością na tym polu (J.S. Bystron opublikował łącznie ok. 600 prac, których pełna bibliografia nie została dotychczas opracowana). W grupie tej znajduje się m.in. 45 umów wydawniczych i obfita korespondencja z firmami wydawniczymi. Dalej zgrupowano materiały dotyczące działalności J.S. Bystronia w stowarzyszeniach, związkach oraz Polskim Kościele ewangelicko-reformowanym.

Grupa III to materiały biograficzne i materiały osobiste — świadectwa szkolne i uniwersyteckie (tu bardzo ciekawe świadectwo wszystkich koleżkiów zdanych podczas studiów z opiniami i podpisami profesorów), służby wojskowej, pracy, świadectwa nagród i odznaczeń. Znajdują się tu też bardzo cenne własnoręczne życiorysy i spis wydanych prac oraz księga protokołów zebrań Wydziału Czytelnicy Uczniów Gimnazjum III w Krakowie z lat 1906–1908, gdzie J.S. Bystron pełnił funkcję sekretarza, a także wspomnienia spisane w latach 1920–1944. Bardzo obfita jestteczka materiałów gospodarczych i majątkowych, zawierająca cenne dokumenty, jak i szkolne świadectwa ubóstwa z 1908 r., świadectwa zapomóg przyznanych przez władze uniwersyteckie w latach 1911 i 1912, informacje o pobieranym uposażeniu, zakupie akcji itp. Przy porządkowaniu tych materiałów zastosowano układ chronologiczno-rzeczowy.

Ostatnia pozycja z materiałów biograficznych to fotografie — 40 zdjęć od lat gimnazjalnych do połowy lat 30.; zwracają uwagę dwie fotografie w mieszkaniu krakowskim przy ul. Kochanowskiego 19, ukazujące urządzenie mieszkania, bogatą bibliotekę, wiele obrazów. Wśród fotografii znaczna część zrobiona była w Zakopanem, gdzie J.S. Bystron przebywał corocznie w czasie letnich i zimowych urlopów. Jest kilka fotografii z wyjazdów zagranicznych (Paryż — 1923, Padwa — 1934). Są fotografie z rodziną (żoną, synem), zbiorowe z przyjaciółmi zakopiańskimi (rozpoznano na nich tylko dwie osoby — K. Makuszyńskiego i J.Z. Robla), zbiorowa ze Zjazdu Konserwatorów w Krakowie w październiku 1934 r. Niestety tylko nieliczne zdjęcia są datowane. Do grupy fotografii dołączono wycinek prasowy ze zdjęciem z 1934 r., portrecik — wycięta sylwetka oraz rysunek ołówkowy autora o nieczytelnym podpisie Z. Czarmiec [?].

Grupa IV materiałów to obfita korespondencja — tylko wpływająca. Żadne listy pisane przez J.S. Bystronia nie znajdują się w materiałach — czasem jedynie na listach otrzymanych znajduje się króciutka notatka — odpowiedź — data. Najwięcej listów, aż 26, to korespondencja z Juliuszem Zborowskim, ludoznawcą, krajoznawcą, dyrektorem Muzeum Tatrzańskiego w Zakopanem, u którego Bystron śpędzał rokrocznie miesiące wakacyjne. Listy te obrazują m.in. trudności, z którymi spotykał się dyrektor Muzeum Tatrzańskiego przy kierowaniu tą placówką. Inni korespondenci to m.in. etnografowie i etnolodzy: Adam Chętnik, Jan Czekanowski, Adam Fischer, Eugeniusz Frankowski, Kazimierz Moszyński, Stanisław Poniatowski, filozofowie Wiktor Hahn, Witold Klinger, Julian Krzyżanowski, Michał Sobeski, Władysław Tatarkiewicz, Stefan Vrtel-Wierczyński, literaci: Jarosław Iwaszkiewicz, Adolf Nowaczyński, Stanisław Wasilewski, Tadeusz Żeleński-Boy. Z korespondentów zagranicznych profesorowie: F. Sjeleśić, E. Kagarov, K. Meyer, R. Trautmann, M. Vasmer i inni. Korespondencję ułożono według układu alfabetycznego nadawców. W ostatniej teczce zgromadzono 11 listów nieustalonych autorów.

Następna, V grupa to materiały o twórcy spuścizny — większość to wycinki prasowe z recenzjami 32 najważniejszych prac J.S. Bystronia. Jest też recenzja wykładów z socjologii na Uniwersytecie Warszawskim w 1947 r. Recenzje te umieszczono w 2 teczkach (sygn. 100–101), sporządzając spis ich zawartości w aneksie 7. Dalej zgrupowano wycinki prasowe artykułów poświęconych osobie J.S. Bystronia, nekrologi itp.

VI grupa to materiały rodzinne dziada, ojca, matki, brata, żony i syna. Najciekawsze z nich to 3-tomowy *Dziennik Jędrzeja Cinciały* — dziada J.S. Bystronia z lat 1846–1853 (j.a. 108–110), którego fragmenty opublikował J.S. Bystron w 1931 r. Jest też życiorys Jędrzeja Cinciały (j.a. 111) — obie te prace ilustrują sytuację na Śląsku Cieszyńskim w 2. połowie XIX w. i wysiłki działaczy społecznych o utrzymanie polszczyzny na tym terenie.

Z materiałów Jana Bystronia (ojca) na uwagę zasługują materiały warsztatowe z dziedziny językoznawstwa (*Słowniczek terminologiczny „bić – życie”* i *Słowniczek wyrazów obcych w języku polskim* (j.a. 113). Ciekawe są też materiały zawierające wypisy źródłowe ze statutów XV-wiecznych i notatki bibliograficzne o statutach średniowiecznych. Oprócz prac i materiałów warsztatowych są też dokumenty osobiste Jana Bystronia (akt urodzenia, zgonu, świadectwa szkolne, uniwersyteckie, świadectwa pracy).

Unikalne są materiały Andrzeja Bystronia, starszego brata, który zginął w 1918 r. na froncie włoskim i młodzieńcza jego działalność została obecnie zapomniana. Zwraca szczególną uwagę pamiętnik z okresu I. wojny światowej

1916–1918, w czasie której Andrzej Bystron śłużył w armii austriackiej w okolicach Sokala, Dubna, Horodła. Pamiętnik zawiera m.in. zdjęcia, rysunki, mapki, wykaz żołnierzy służących w oddziale A. Bystronia z zaznaczeniem ich losu (ranny, zabity, do niewoli, j.a. 118). Inne materiały to wklejone w dwóch zeszytach artykuły opublikowane przez Andrzeja Bystronia w latach 1909–1916 w czasopismach „Dziennik Cieszyński”, „Zarzewie”, „Przyjaciel Ludu”, „Łan Młodzieży”, „Głos Narodu” i inne, świadczące o zainteresowaniach społecznych (działalności w Akademickim Towarzystwie Szkoły Ludowej) i ludoznawczych autora — j.a. 119. Zainteresowania ludoznawcze ilustruje też zeszyt z zebranymi listami ludowymi — j.a. 120. J.S. Bystron przechował też dokumenty osobiste brata — świadectwa szkolne i uniwersyteckie, indeks, legitymacje, paszport.

Materiały Marii Bystroniowej (matki), Jadwigi Bystroniowej (żony), Andrzeja Bystronia (syna) to dokumenty osobiste, jak przyznanie renty Marii Bystroniowej po zmarłym mężu, świadectwa (szkolne Andrzeja Bystronia), notatki (zeszyty ze słówkami francuskimi i notatkami Jadwigi Bystroniowej, zeszyty szkolne Andrzeja Bystronia), świadectwa lekarskie Jadwigi Bystroniowej — tu też podanie J.S. Bystronia o umożliwienie leczenia żony i jego w Lecznicy Ministerstwa Zdrowia, korespondencja (Jadwigi Bystroniowej), fotografie (Andrzeja Bystronia i osób nieustalonych, prawdopodobnie z rodziny). Jest też notatnik nieznanego autorstwa zatytułowany *Zbiór rodzinnych autografów na różne tematy* zaczęty w 1822 r. oraz również nieustalonej osoby (ojca, dziada?) notatki z pracy E. de Laveleye *Principes d'economie politique* sporządzone w 1896 r.

Ostatnia grupa to materiały osób obcych. Znajdują tu się dwie prace: J. Krzyżanowskiego i Ch. Knuta z notatkami i podkreśleniami J.S. Bystronia, referat studenta J.S. Bystronia Józefa Starzyka, część referatów wygłoszonych na II Zjeździe Słowiańskich Geografów i Etnografów w 1927 r. (J.S. Bystron współpracował przy wydaniu wygłoszonych na Zjeździe referatów) oraz pojedyncze dokumenty, zaświadczenia, korespondencja dotycząca: Franciszka Bielaka, Juliana Bizanza, Władysława Heinricha, Bronisława Rukasza, Stanisława Soczka, Ludwika F. Wasilkowskiego i Macieja Wrzesińskiego z lat 1910–1945.

Na końcu spuścizny w 2 załącznikach zgromadzono drobne opublikowane prace J.S. Bystronia i znalezione w spuściznie wydawnictwa różnych autorów. Spis tych wydawnictw znajduje się w aneksach 9 i 10.

Inwentarz materiałów J.S. Bystronia zawiera 132 jednostki, uzupełnia go 10 aneksów. Zespół otrzymał w Archiwum PAN sygnaturę III–104. W bazie szukajwarchiwach zespół ma nr 222.

Teczka personalna prof. J.S. Bystronia przechowywana jest w Archiwum Akt Nowych w Warszawie, w zespole Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, jednostka 1950. Zawiera akta dotyczące przebiegu pracy zawodowej, m.in. opinie i dokumentację związaną z procedurą powoływania go na katedry w Poznaniu, Krakowie i Warszawie.

Źródła i bibliografia

1. *Materiały Jana Stanisława Bystronia*, Archiwum PAN, sygn. III–104, j. 88–94, 95–98.
2. Bielak F., *Jan Stanisław Bystron 20 X 1882–17 XI 1964*, „Ruch Literacki”, r. VI, 1965, z. 3, s. 150–151.
3. Bielak F., *Jan Stanisław Bystron*, „Tygodnik Powszechny”, 1965, nr 1 (832).
4. Bielak F., *Z odległości lat. Wspomnienia i sylwetki*, Kraków 1979, s. 48–50, 268–269, 286–290.
5. Bystron J.S., *Bibliografia etnografii polskiej*, Kraków 1929, s. 1, 6–7, 9–11, 13, 18, 22–23, 33, 36, 43, 55, 58, 67, 69, 72–73, 76–77, 90, 93, 97–104, 107, 109, 113, 120–122, 125, 128, 130, 132.
6. Bystron J.S., *Socjologia*, Warszawa 1936, s. 10, 13, 15, 18, 33, 62, 64, 79, 80, 94, 96, 97, 100, 145, 156, 158, 164, 165, 168, 169, 183, 184, 193.
7. Bystron J.S., *Tematy, które mi odradzano*, Warszawa 1980, wstęp i oprac. bibliografii prac L. Stomma, s. 7–40, 469–481.
8. Bystron J.S., *Warszawa*, Warszawa 1977, s. 5–10.
9. Chałasiński J., *Jan Stanisław Bystron*, „Przegląd Socjologiczny”, t. XIX, 1966, z. 2, s. 156.
10. *Czy wiesz kto to jest?*, Warszawa 1938, s. 91.
11. Dobrowolski K., Kutrzeba-Pojnarowa A., *Sylwetka naukowa Jana Stanisława Bystronia*, „Etnografia Polska”, t. X, 1966, s. 15–30.
12. *Dzieje folklorystyki polskiej 1864–1914*, Warszawa 1982, s. 145–146, 351, 374, 501, 619.
13. *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza 1919–1969*, Poznań 1972, s. 74, 76, 79, 82, 83, 88, 90, 100, 102, 105, 201, 208, 251.
14. Gawęłek F., *Bibliografia ludoznawstwa polskiego*, Kraków 1914, s. 91.
15. *Historia etnografii polskiej*, Wrocław 1973, s. 57, 59, 75, 94, 96, 98, 100–103, 105, 108, 121–123, 142, 146, 162–164, 167, 179, 196, 271, 274.
16. J. D., *Pamięci prof. Bystronia*, „Więź”, 1965, nr 23, 107–108.

17. J. G., *Stanisław Bystron, kronikarz Warszawy*, „Życie Warszawy”, 18 grudnia 1964, nr 303.
18. J. W., *Jan Stanisław Bystron*, „Trybuna Ludu”, 26 listopada 1964, nr 828.
19. Judenko K., *Jan Stanisław Bystron jako religioznawca*, „Euhemer”, 1962, nr 26 (227), s. 23–35.
20. *Katalog polskiej literatury matematyczno-przyrodniczej*, Kraków 1930–1936, t. XVI, s. 93, 6; t. XVII, s. 188, 205; t. XVIII, s. 398; t. XIX, s. 272.
21. *Katalog polskich wydawnictw seryjnych i bibliotek szkolnych w układzie alfabetycznym wg tytułów*, Warszawa 1938, s. 1, 42, 51, 53, 67, 68, 86, 100.
22. *Katalog wydawnictw Towarzystwa Naukowego we Lwowie*, 1901–1930, 1931–1934, Lwów 1930, 1935, z. 41, 72.
23. Krzyżanowski J., *Jan Stanisław Bystron i jego dorobek folklorystyczny*, „Literatura Ludowa”, r. VIII, 1964, nr 3, s. 4–6.
24. Krzyżanowski J., *Jan Stanisław Bystron*, „Życie Warszawy”, 22 listopada 1964, nr 281.
25. Krzyżanowski J., *Jan Stanisław Bystron 1892–1964*, „Nauka Polska”, 1965, nr 2, s. 188–189.
26. Kutrzeba-Pojnarowa A., *Jan Stanisław Bystron jako historyk i teoretyk kultury ludowej*, „Polska Sztuka Ludowa”, t. XIX, 1965, nr 2, s. 71–78.
27. Kwaśniewski W., *Katedra Etnografii Ogólnej i Socjologii Uniwersytetu Jagiellońskiego (1925–1964)*, „Studia z Dziejów Wydziału Historyczno-Filozoficznego Uniwersytetu Jagiellońskiego”, z. 16, s. 341–368.
28. Madurowicz-Urbańska H., *Bibliografia historii Polski*, Warszawa, t. I (3), 1965, s. 33.
29. Makulski K., *Posiedzenie poświęcone pamięci Jana Stanisława Bystronia*, „Przegląd Historyczny”, r. IX, 1965, nr 5/50, s. 174–176.
30. Naukoznawcza bibliografia 1932–1934, „Nauka Polska”, t. XXII, 1937, s. 391.
31. Nowakowski S., *Jan Stanisław Bystron jako socjolog*, „Studia Socjologiczne”, 1974, nr 4, s. 21–46.
32. Nowakowski S., *Jan Stanisław Bystron — sylwetka uczonego*, „Kultura i Społeczeństwo”, t. XVIII, 1977, nr 3, s. 35–58.
33. Peretatkowicz A., Sobeski M., *Współczesna kultura polska*, 1932, s. 25–26.

34. *Polska Akademia Umiejętności 1872–1952, Nauki humanistyczne i społeczne*, 1974, s. 46, 63, 69, 98, 125–128, 137, 140, 142–145, 303, 363, 375.
35. *Słownik folkloru polskiego*, pod red. J. Krzyżanowskiego, Warszawa 1965, s. 56–57.
36. *Słownik pracowników książki polskiej*, Warszawa 1972, s. 103.
37. *Słownik współczesnych pisarzy polskich*, Warszawa 1963, t. I, s. 334–449.
38. *Słownik nauczycieli szkół wyższych, średnich, zawodowych, seminariów nauczycielskich oraz wykaz zakładów naukowych i władz szkolnych*, pod red. Z. Zagórskiego, Lwów 1924, s. 92, 397.
39. Sokolewicz Z., *Bystronia kultura „otwarta”*, „Kultura”, 1972, nr 28.
40. Stomma L., *Dokonał przełomu w etnografii polskiej (w dziesiątą rocznicę śmierci Jana Stanisława Bystronia)*, „Tygodnik Powszechny”, 1974, nr 46 (1347).
41. Śródka A., Szczawiński P., *Biogramy uczonych polskich*, Warszawa 1983, t. I, s. 176–179.
42. Tazbir J., *Jan Stanisław Bystron*, „Kwartalnik Historyczny”, 1966, z. 1, s. 253–255.
43. *Uniwersytet Warszawski w latach 1915/1916–1934/1935 — kronika*, opr. T. Manteuffel, Warszawa 1936, s. 179, 187, 201.
44. *Wzdłuż dalekiego brzegu. Wybór reportaży z lat międzywojennych*, 1966, s. 732.
45. *Wielka encyklopedia powszechna PWN*, Warszawa 1963, t. II, s. 258.
46. Zieliński S., *Mały słownik polskich pionierów kolonialnych i morskich. Podróżnicy i odkrywcy*, Warszawa 1833, s. 97.

PRZEGLĄD ZAWARTOŚCI INWENTARZA

I. Materiały twórczości naukowej	1–85
A. Prace	1–11
B. Artykuły i referaty	12–18
C. Odczyty i przemówienia	19–20
D. Materiały twórczości literackiej	21–25
E. Recenzje	26
F. Materiały warsztatowe	27–87
a. Materiały do wydanych prac	27–34
b. Polonica	35–56

pozycja inwentarza

c. Etnologia	57–60
d. Socjologia	61–74
e. Ludoznawcze	75–81
f. Notatki bibliograficzne	82–83
g. Wycinki prasowe	84
h. Drobne notatki	85
II. Materiały działalności naukowej, popularyzatorskiej, wydawniczej i społecznej	86–91
III. Materiały biograficzne	92–102
A. Dokumenty	92–95
B. Życiorysy	96
C. Wspomnienia	97–99
D. Zaproszenia	100
E. Materiały gospodarcze i majątkowe	101
F. Fotografie	102
IV. Korespondencja wpływająca	103–104
V. Materiały o twórcy spuścizny	105–107
A. Recenzje prac	105–106
B. Wycinki prasowe, artykuły, nekrologi	107
VI. Materiały rodzinne	108–125
A. Materiały Jędrzeja Cinciały (dziada)	108–110
B. Materiały Jana Bystronia (ojca)	111–115
C. Materiały Marii Bystroniowej (matki)	116
D. Materiały Andrzeja Bystronia (brata)	117–120
E. Materiały Jadwigi Bystroniowej (żony)	121
F. Materiały Andrzeja Bystronia (syna)	122
G. Materiały inne rodzinne	123–125
VII. Materiały osób obcych	126–130
VIII. Załączniki	131–132
Aneksy 1–10	

I. MATERIAŁY TWÓRCZOŚCI NAUKOWEJ

A. Prace

1. *Krakowska młodzież akademicka w świetle cyfr ankiety Towarzystwa Biblioteki Medyków z roku 1910/11*, opracowanie Eugeniusz Trawiński, J.S. B., Henryk Tański, Władysław Stryjeński
Fragmenty, aneksy, uwagi
Przed 1917, rkp., masz., 1., k. 230, zob. j. 27

2. *Nazwiska polskie*
Fragment, egz. autorski, wyd. I z poprawkami i uzupełnieniami do wyd. II
Przed 1927–1935, rkp., masz., 1., k. 291
3. Jw.
Niepełne, egz. autorski, szpalty, wyd. II
Przed 1936, rkp., druk, 1., k. 127
4. *Bibliografia etnografii polskiej*
Składki drukarskie, brak wykazu nazwisk i spisu treści
Przed 1929, masz., druk, 1., k. 72
5. *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce*, t. I
Fragmenty
Przed 1932, rkp., 1., k. 99
6. Jw.
T. II
Fragment, egz. autorski z korektą
Przed 1934, masz., 1., k. 158, zob. j. 28
7. *Łańcuch szczęścia*
Fragment, egz. autorski z korektą
Przed 1938, rkp., masz., 1., k. 185
8. *Komizm*
Fragment, egz. autorski z poprawkami
Przed 1939, masz., 1., k. 112
9. *Warszawa*
Wstęp i rozdziały I–III
Przed 1949, rkp., masz., 1., k. 292
10. Jw.
Rozdziały VIII–IX i ilustracje do pracy, ilustracje, wycinki
Przed 1949, rkp., masz., druk, fot., 1., k. 558
11. *Etnografia i historia*
22 prace
1924–1949, rkp., masz., 1., k. 260, zob. aneks 1

B. Artykuły i referaty

12. *Dzieje nazwisk polskich*
Zarys referatu
Przed 1926, rkp., 1., k. 6
13. *Charakternicy*
Studium
Przed 1928, rkp., 1., k. 9

14. Istota więzi społecznej i świadomości narodowej
Artykuł
Ok. 1919–1923, rkp., 1., k. 18
15. Tworzenie się pojęcia „bezimiennosc”
Artykuł wraz z notatkami warsztatowymi
Ok. 1915–1923, rkp., 1., k. 17
16. Etnografia
Wycinki prasowe wklejone w zeszycie przez autora
1912–1920, druk, opr., k. 52, zob. aneks 2
17. *Lady Hester Stanhope*
Die Zukunft des Kongresses der Slavischen Geographen und Etnographen
Imiona w Polsce używane
Artykuły, druk w odcinkach
1927–1937, druk, 1., k. 26
18. *Przysłowia utworzone z fragmentów pieśni ludowych*
Powstawanie nazw i przezwisk polskich grup etnograficznych
Lady Hester Stanhope
Czynniki magiczne, religijne w osadnictwie
Artykuły
1921–1939, rkp., masz., druk, 1., k. 6
Druk: poz. 1 *Prace i materiały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne*, 1921, t. II, cz. 1–2, „Studia Paremiologiczne”, nr 1, s. 29–51
Poz. 2 *Studia społeczne i gospodarcze. Księga jubileuszowa dla uczczenia 40-letniej pracy naukowej Ludwika Krzywickiego*, Warszawa 1925, s. 55–62
Poz. 3 „Przegląd Współczesny”, 1927, s. 236–256
Poz. 4 „Przegląd Socjologiczny”, t. VII, 1939, s. 35–46

C. Odczyty i przemówienia

19. *Co to jest naród*
Odczyt zamieszczony w „Zniczu”
1911, rkp., 1., k. 3
20. Przemówienie na wieczorze góralskim w Radio w Muzeum Tatrzańskim 15 VIII 1931
Na odwrócie tekstu przemówienia fragmenty pracy *Socjologia* 1931, rkp., 1., k. 11

D. Materiały twórczości literackiej

21. Poemat liryczny prozą w formie pamiętnika
Ok. 1910 [?], rkp., poszyt, 1., k. 15
22. *Poemat poetycki na motywach Beniowskiego*
II nagroda na konkursie humorystycznym Zana, Kraków 1910
1909, rkp., poszyt, 1., k. 10
23. *Sielanka. Miłość Fauna*
Sztuka w 3 aktach, komedia współczesna, 2 teksty
Ok. 1910–1912, rkp., poszyty, 1., k. 176
24. *Uroczę oczy*
Sztuka w 3 aktach, współczesny obrazek obyczajowy, projekt
sztuki, tekst, notatki
Ok. 1910–1912, rkp., 1., k. 122
25. Wspomnienia, refleksje, drobiazgi literackie, wiersze
Kraków — Abbazia
1909, rkp., 1., k. 95

E. Recenzje

26. Recenzje
Wycinki prasowe i odbitki powielane
1934–1937, druk, 1., k. 6, zob. aneks 3

F. Materiały warsztatowe**a) Materiały do wydanych prac**

27. *Krakowska młodzież akademicka w świetle cyfr ankiety*
Towarzystwa Biblioteki Medyków z roku 1910/11
Kwestionariusze ankietowe, odezwy do młodzieży, sprawozdania z działalności komisji ankietowej, tabele, wykresy, notatki, sprawy dotyczące wydania zebranych materiałów
Ok. 1910–1917, rkp., masz., 1., k. 192, zob. j. 1
28. *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce*
Wykaz ilustracji, 3 zeszytów
Ok. 1933–1934, rkp., poszyt, k. 99, zob. j. 6
29. *Księga imion w Polsce używanych*
Alfabet A–K
Przed 1938, rkp., 1., k. 203
30. Jw.
Alfabet L–Z
Przed 1938, rkp., 1., k. 318

31. *Paryż*
Wycinki źródłowe i bibliograficzne
Przed 1939, rkp., 1., k. 301
32. *Warszawa*
Notatki źródłowe
Przed 1945, rkp., 1., k. 402
33. Drobne materiały warsztatowe do różnych prac
1916–przed 1939, rkp., 1., k. 27, zob. aneks 4
34. *Problem socjologii i jej metodologii — socjologia Jerzego Simla*
Notatki
X 1910, rkp., 1., k. 51

b) Polonica

35. *Polonica I (1–19)*
Psychografia, etnografia, antropologia, kultura ludowa, badania ludoznawcze
Przed 1939, rkp., 1., k. 300
36. *Polonica II*
Polska, zagranica, podróże
Przed 1939, rkp., masz., 1., k. 376
37. *Polonica III (30–39)*
Zawody
Przed 1939, rkp., masz., 1., k. 185
38. *Polonica IV (41–42)*
Język — ogólnie onomastyka
Ok. 1926–1938, rkp., masz., 1., k. 463
39. Jw. (42–49)
Język cd. — onomastyka, dialekty, grupy językowe
Ok. 1926–1938, rkp., masz., 1., k. 352
40. *Polonica V (51–58)*
Konwencjonalne znaki i miary
Ok. 1927–1938, rkp., masz., 1., k. 162
41. *Polonica VI (60–61)*
Kultura umysłowa — książka, literatura — autorzy, twórcy
Ok. 1926–1938, rkp., masz., 1., k. 258
42. Jw. (61)
Kultura umysłowa cd., literatura poetycka
Ok. 1920–1938, rkp., masz., 1., k. 349

-
43. Jw. (61)
Kultura umysłowa cd. — powieść, teatr, satyra
Ok. 1920–1938, rkp., masz., 1., k. 322
44. Jw. (61)
Kultura umysłowa cd. — przysłowia, listy, napisy, folklor
dziecięcy, literatura dla ludu
Ok. 1920–1938, rkp., masz., 1., k. 285
45. Jw. (62–65)
Kultura umysłowa cd. — sztuka plastyczna, muzyka, wierze-
nia, magia
Ok. 1910–1938, rkp., masz., 1., k. 438
46. Jw. (66)
Kultura umysłowa cd. — wiedza
Przed 1939, rkp., masz., 1., k. 342
47. Jw. (67)
Kultura umysłowa cd. — medycyna
Przed 1939, rkp., masz., 1., k. 160
48. *Polonica VII* (72–73)
Święta, obchody — doroczne, wegetacyjne, rodzinne
Ok. 1910–1939, rkp., masz., 1., k. 358+1a
49. Jw. (74–79)
Święta, obchody, zwyczaje, życie towarzyskie, zabawy
Ok. 1910–1938, rkp., masz., 1., k. 248
50. *Polonica VIII* (80)
Wojsko, państwo, skarbowość, gospodarka
Przed 1939, rkp., masz., 1., k. 309
51. Jw. (81–82)
Stany, zawody, rodzina
Przed 1939, rkp., masz., 1., k. 316
52. Jw. (83–88)
Sądownictwo, prawo, proces, życie towarzyskie poza do-
mem
Przed 1939, rkp., masz., 1., k. 275 + 1a
53. Jw. (89)
Religia
Ok. 1920–1938, rkp., masz., 1., k. 181
54. *Polonica IX* (91–92)
Życie gospodarcze — higiena, ubiory
Przed 1939, rkp., masz., 1., k. 420

55. Jw. (93–95)
Życie gospodarcze cd. — budownictwo, sprzęty
Ok. 1930–1934, rkp., masz., 1., k. 240
56. Jw. (96–99)
Życie gospodarcze cd. — komunikacja, żywność, rolnictwo,
technika
Ok. 1930–1934, rkp., masz., 1., k. 451

c) Etnologia

57. *Etnologia I (1–2)*
Ogólny zarys, Europa
Przed 1939, rkp., masz., 1., k. 189
58. *Etnologia II*
Europa cd. — Polska
Przed 1939, rkp., masz., 1., k. 174
59. Jw. II
Europa cd. — państwa bałtyckie, Bałkany, Rosja
Przed 1939, rkp., masz., 1., k. 194
60. Jw. II (23–25)
Cd. — Azja, Afryka, Ameryka
Przed 1939, rkp., masz., 1., k. 291

d) Socjologia

61. *Socjologia I*
Ogólnie, społeczeństwo — czynniki biologiczne
Ok. 1915–1931, rkp., masz., 1., k. 467
62. *Socjologia II*
Eugenika
Ok. 1915–1931, rkp., masz., 1., k. 402
63. *Socjologia III*
Osadnictwo
Ok. 1915–1931, rkp., masz., 1., k. 318
64. *Socjologia IV*
Tłum, psychologia i instynkty
Ok. 1915–1931, rkp., masz., 1., k. 502
65. Jw.
Cd. tłum — charaktery, żywotność, dobór płci, selekcje społeczne
Ok. 1915–1931, rkp., masz., 1., k. 302
66. *Socjologia V*
Stosunki społeczne
Ok. 1915–1931, rkp., masz., 1., k. 271

67. *Socjologia VII*
Zawód, państwo, społeczeństwo
Ok. 1915–1931, rkp., masz., 1., k. 301
68. *Socjologia*
Religia
Ok. 1915–1931, rkp., masz., 1., k. 355
69. Jw.
Religia cd. — misje, organizacja psychologiczna kultu
Ok. 1915–1931, rkp., masz., 1., k. 260
70. Jw.
Literatura 1 — ogólnie, psychologia, wpływ na życie
Ok. 1915–1931, rkp., masz., 1., k. 351
71. Jw.
Literatura 2 — zrzeszenie literackie, autorzy (alfabet)
Ok. 1915–1931, rkp., masz., 1., k. 371
72. Jw.
Szkoła 1 — socjologia szkoły, biologia, morfologia
Ok. 1915–1939, rkp., 1., k. 473
73. Jw.
Szkoła 2 — ideologia
Ok. 1915–1939, rkp., 1., k. 326
74. Jw.
Szkoła 2 — ideologia cd., psychologia, typy stosunków
Ok. 1915–1939, rkp., 1., k. 375

e) Ludoznawcze

75. Zaklinanie
Ok. 1912–1928, rkp., 1., k. 46
76. Szopki ludowe
1920–przed 1939, rkp., masz., 1., k. 354
77. Teksty pieśni ludowych z Gruczna i okolic — pow. świecki
1916–1917, rkp., 1., k. 36
78. Stare pieśni cytowane przez Chodźkę, Grabowskiego, Niemcewicza, Strykowskiego i Weryho-Darowskiego
1920–1924, rkp., masz., 1., k. 20
79. Teksty pieśni żołnierskich
1920–1925, rkp., masz., 1., k. 11
80. Streszczenie prac dotyczących sytuacji gospodarczej i społecznej
głównie we wsi galicyjskiej
97 prac, zeszyt
Po 1917, rkp., opr., k. 100

81. Wypisy z literatury
Ok. 1935–1937, rkp., masz., 1., k. 281
f) Notatki bibliograficzne
82. Socjologia, literatura, granice, polityka społeczna, nawoływanie zwierząt, Bułgaria, ludoznawstwo, nazwiska, imiona, Polacy w Ziemi Świętej, Syrii i Egipcie
Notatki bibliograficzne, 11 zeszytików
Przed 1939, rkp., masz., 1., k. 189
83. Materiały bibliograficzne — notatki, rewersy, reklamówki, katalogi wydawnicze
1923–1939, rkp., masz., 1., k. 133
84. Wycinki prasowe i drobne notatki
[1878], 1930–1939, druk, 1., k. 24
85. Zabawne listy i zaproszenia, wróżby, ethnographica, komizm w literaturze staropolskiej, zawody, Niemcy w Polsce, wykaz ilustracji
Wypisy źródłowe
Przed 1943, rkp., 1., k. 24

II. MATERIAŁY DZIAŁALNOŚCI NAUKOWEJ, POPULARYZATORSKIEJ, WYDAWNICZEJ I SPOŁECZNEJ

86. Materiały działalności naukowej
Udział w pracach instytucji naukowych, odpowiedź na ankietę dotyczącą studiów uniwersyteckich, korespondencja
1918–1945, rkp., masz., 1., k. 49, zob. aneks 5
87. Działalność pedagogiczna
Korespondencja
1926–1937, rkp., masz., 1., k. 8, zob. aneks 5
88. Działalność naukowo-organizacyjna i popularyzatorska
Udział w konferencjach, zjazdach, kongresach, kursach
1926–1946, masz., 1., k. 39, zob. aneks 5
89. Działalność wydawnicza
Umowy wydawnicze, korespondencja
1922–1947, rkp., masz., 1., k. 162, zob. aneks 5
90. Działalność w stowarzyszeniach, związkach
Korespondencja
1922–1946, masz., 1., k. 15, zob. aneks 5
91. Działalność w polskim Kościele ewangelicko-reformowanym
Dokumenty, korespondencja
1927–1944, masz., 1., k. 10, zob. aneks 5

III. MATERIAŁY BIOGRAFICZNE

92. Własnoręczne życiorysy i spis wydanych prac
1917–1934, l., k. 12
93. Dokumenty osobiste — świadectwa szkolne, uniwersyteckie,
służby wojskowej, wizytówki
1899–1921, rkp., masz., druk, l., k. 16
94. Dokumenty związane z pracą w C.K. Namiesnikostwie —
Centrala Krajowa dla Gospodarczej Odbudowy Galicji
1918, druki, l., k. 16
95. Nominacje, zwolnienia
1917–1935, masz., l., k. 15
96. Nagrody, odznaczenia
1917–1938, masz., l., k. 19
97. Fragmenty wspomnień
1920–1939, rkp., l., k. 13
98. *Moje niegdyś miasto*
Wspomnienia
Ok. 1944, rkp., masz., l., k. 90
Uwaga: materiały zniszczone, pleśń, częściowo nieczytelne
99. Księga protokołów zebrań Wydziału Uczniów Gimnazjum III
w Krakowie
10 XI 1906–I 1908, rkp., opr., l., k. 45
100. Zaproszenia
1926–1946, rkp., opr., l., k. 33
101. Materiały gospodarcze i majątkowe
1908–1943, rkp., masz., l., k. zob. aneks 5
102. Fotografie, rysunki
1905–1934, l., k. 41

IV. KORESPONDENCJA WPŁYWAJĄCA

103. Osoby i instytucje A–L
1920–1946, rkp., masz., l., k., zob. aneks 5
104. Osoby i instytucje M–Z oraz listy nieustalonych autorów
1921–1946, rkp., masz., l., k., zob. aneks 5

V. MATERIAŁY O TWÓRCY SPUŚCIZNY

105. Recenzje prac J.S. B.
Wycinki prasowe
1916–1936, druk, 1., k. 138, zob. aneks 6
106. Jw.
Wycinki prasowe
1935–1947, druk, 1., k. 131, zob. aneks 6
107. Wycinki z prasy o J.S. B.
Artykuły, wspomnienia, nekrologi
1926–1964, druk, 1., k. 22

VI. MATERIAŁY RODZINNE

108. *Dziennik Jędrzeja Cinciały*
Dziennik dziadka t. I–II
1846, rkp., 1., k. 294
109. Jw.
Dziennik t. III
1847–1853, rkp., 1., k. 295–541 (łącznie 236)
110. *Życiorys Dra Andrzeja Cinciały, notariusza w Cieszynie*
Życiorys i wklejone wycinki prasowe z fot. autora
1891–1896, rkp., druk, k. 353
111. Jan Bystron (ojciec), *O mowie polskiej w dorzeczu Stonawki i Łucyny w Księstwie Cieszyńskim*
Egz. autorski z odręcznymi notatkami autora, interfoliowany
1885, rkp., druk, opr., k. 120
112. Jan Bystron
Materiały warsztatowe: językoznawstwo — dativus i wypisy z literatury
1882–1895, rkp., 1., k. 136
113. Jw.
Materiały warsztatowe: językoznawstwo, *Słowniczek terminologiczny „bić-życie”* i *Słowniczek wyrazów obcych w języku polskim „a-z”*
Ok. 1892–1895, rkp., 1., k. 106 i 115 (łącznie 221)
114. Jw.
Materiały warsztatowe, wypisy ze statutów XV-wiecznych i notatki bibliograficzne o statutach średniowiecznych
Przed 1900, rkp., 1., k. 159

115. Jw.
Dokumenty osobiste: akt urodzenia, zgonu, świadectwo szkolne, uniwersyteckie, pracy
1860, 1874–1902, rkp., 1., k. 104
116. Maria Bystroniowa (matka)
Dokumenty przysługujące jej rentę po zmarłym mężu Janie Bystroniu
1902–1903, rkp., 1., k. 10
117. Andrzej Bystron (brat)
Artykuły, 2 opr. zeszyty
1908–1916, druk, opr., k. 252, zob. aneks 7
118. Jw.
Zbiór listów ludowych, zeszyt
Przed 1916, rkp., druk, sz., k. 16
119. Jw.
Dokumenty osobiste: świadectwa szkolne, uniwersyteckie, indeks, legitymacje, paszport
1898–1914, rkp., druk, 1., poszyt, k. 75
120. Jw.
Zapiski pamiętnikarskie 2 zeszyty
1916–1918, rkp., opr., k. 45 i 46
121. Jadwiga Bystroniowa (żona)
Notatki w zeszyciku ze słówkami francuskimi i rachunkami, świadectwo lekarskie, ogłoszenie, zaświadczenie, korespondencja
1933–1946, rkp., masz., 1., k. 28
122. Andrzej Bystron (syn)
Świadectwo szkolne, zeszyty z wypracowaniami, negatywy, fotografia
1941–1943, rkp., druki, 1., poszyt, k. 22, 5 neg. i 1 odbita fot.
123. *Zbiór rodzinnych autografów na różne tematy*
Zeszycik z zapiskami
1822 i b.d., rkp., poszyt, k. 156
124. Materiały rodzinne (dziada, ojca?)
Streszczenie pracy E. de Laveleye *Principes d'économie politique*
1896, rkp., poszyt, k. 22
125. Fotografie rodzinne [?]
B.d., 1943, 3 fot.

VII. MATERIAŁY OSÓB OBCYCH

126. Julian Krzyżanowski, *Paralele. Studia porównawcze z pogranicza literatury i folkloru*
Egz. autorski z podkreśleniami J.S. B.
Przed 1935, druk, 1., k. 113
127. Józef Starzyk, *Przemiana wsi polskiej pod wpływem wojny*
Referat na seminarium socjologicznym prof. J.S. B. w Krakowie
1 V 1933, rkp., 1, k. 13
128. Referaty wygłoszone na II Zjeździe Słowiańskich Geografów i Etnografów w Polsce
1927, druk, 1., k. 32, zob. aneks 8
129. Charles Knut, *Vers la terre promise*
Maszynopis z poprawkami J.S. B. [?]
B.d., rkp., masz., j. franc., sz., k. 146
130. Dokumenty dotyczące: Franciszka Bielaka, Juliana Bonanza, Władysława Heinricha, Bronisława Rukasza, Stanisława Soczka, Ludwika Wasilkowskiego, Macieja Wrzesińskiego
Zaświadczenia, umowa, korespondencja w sprawach wydawniczych, zaproszenia
1920–1945, rkp., masz., druk, 1., k. 10

VIII. ZAŁĄCZNIKI

131. J.S. B.
Prace opublikowane
1925–1939, druk, 1., opr., k. 281, zob. aneks 9
132. Wydawnictwa różne
1917–1957, druk, 1., opr., k. 335, zob. aneks 10

ANEKS I

- J. 11. Etnografia i historia
Kilkanaście przysłów, druk, 1., k. 1, Lwów 1936, s. 13
Polacy w Ziemi Świętej, Syrii i Egipcie, rkp., masz., 1., k. 44, Kraków 1930, s. 177–178, 193–201, 208–225, 268–269
Przysłowia polskie, rkp., 1., k. 17, Kraków 1933, s. 95–103
Zagadnienie reformy szkolnej, [w:] *Uspołecznienie szkoły i inne szkice*, rkp., k. 1, Warszawa 1933, s. 47–48

- J.S. B., F. Bielak, *Dawna Polska. Wypisy do nauki języka polskiego dla II kl. gimnazjalnej*, masz., rkp., 1., k. 7, Lwów 1934, rkp., k. 28, Warszawa 1935
- Człowiek i książka*, rkp., 1., k. 28, Warszawa 1935, s. 58–68, 122–132, 137–138
- Megalomania narodowa*, rkp., 1., k. 2, Warszawa 1935, s. 103–105
- Kultura ludowa*, rkp., 1., k. 3, druk, egz. autorski, k. 10, s. 451–458
- Księga imion w Polsce używanych*, rkp., 1., k. 26, Warszawa 1938, s. 45–52, fragm., s. 57, 62, 64
- Publiczność literacka*, masz., 1., k. 1, Warszawa 1938, s. 301–303
- Socjologia*, masz. 1., k. 1, Warszawa 1949, s. 17–173
- Potkański K., *Wiadomość Długosza o polskiej mitologii*, W.K. Potkański, *Pisma pośmiertne*, t. II, przygotowanie do druku i redakcja J.S. B., rkp., 1., k. 7, 1–5, 21, 21 k — numeracja J.S. B., wyd. Kraków 1924, s. 1–3, 17–18
- Cinciała A., *Pamiętnik Dra A. Cinciały, notariusza w Cieszynie (1825–1898)*, wyd. i wstępem zaopatrzył J.S. B., rkp., masz., 1., k. 2 (XIV, 104 — numeracja autora), wyd. Katowice 1931, s. VIII–IX, 86–87
- Ilustracje do prac Paryż, *Etnografia Polski*, Warszawa (odb. fot. i wyc. z druku), 1., k. 15

ANEKS 2

- J. 16. Etnografia
- Wymuszanie urodzaju na drzewach owocowych*, „Lud”, t. XVIII, 1912, s. 92–111
- Granice językowe, narodowe i polityczne*, „Język Polski”, t. II, 1914, nr 8–10, s. 225–243
- Recenzje pracy J.S. B. *Polskie zwyczaje żniwiarskie*, j. niem., „Extrait du Bulletin de l'Academie des science de Cracovie”. Octobre–Decembre 1915, s. 119–123
- Pojęcie narodu w socjologii polskiej*, „Rok Polski”, t. I, 1916, z. 2, s. 1–16
- Pojęcie narodu w socjologii polskiej*, „Rok Polski”, t. I, 1916, z. 4, s. 83–84
- Rozwój problemu socjologicznego w nauce polskiej, zarys pracy*, „Sprawozdania Akademii Umiejętności Wydziału Historyczno-Filozoficznego za VII”, 1916, s. 1–7
- Kryzys książki*, „Głos Narodu”, 1920, IV, nr 83

J.S. B. i H. Tański, *Młodzież Królestwa a młodzież Galicji*, s. 22–34

Siła oświatowa Galicji, s. 5

Siła kulturalna w Galicji, s. 4

Pojęcie narodu w socjologii polskiej ed., „Rok Polski”, t. I, 1916, z. 4, s. 83–84

ANEKS 3

J. 26. Recenzje

Fischer A., Etnografia Słowiańska, zeszyt trzeci. Polacy. Lwów–Warszawa 1934, „Nowa Książka”, 1934, s. 111

Dr Pauchet Victor, Droga do szczęścia, Warszawa 1937, „Wiedza i Życie”, 1937, zeszyt 2

Radlińska Helena, Książka wśród ludzi, wyd. III, Warszawa 1934, „Nowa Książka”, 1934, s. 111

Sejda K., C.K. Dezerterzy. Warszawa 1936, „Wiedza i Życie”, 1936

Stolarzewicz Ludwik, Literatura Łodzi w ciągu jej istnienia. Szkic literacki i antologia, Łódź, „Pion”, 1935, 29 VI

Szczenięce lata Melchiora Wańkowicza, „Pion”, 1935, 5 I, s. 6

ANEKS 4

J. 33. Drobne materiały warsztatowe do różnych prac

Dane demograficzne o mieszkańcach Krakowa do pracy Rozwój demograficzny dzielnic Krakowa — tworzenie się centrum wielkomiejskiego w Krakowie, Kraków 1916, rkp., 1., k. 14

Notatka do pracy Nazwiska polskie oraz wycinki prasowe związane z polemiką, przy wykorzystywaniu cytatu z pracy J.S. B. Nazwiska polskie jako motto wiersza satyrycznego — paszkwilu — 1, rkp., k. 1 i wycinki, k. 4

Notatki warsztatowe do pracy Polacy w Ziemi Świętej, Syrii i w Egipcie 1147–1914, Kraków 1930, rkp., 1., k. 4 (77, 287, 288, 292 — numeracja autora)

Notatka do pracy Przysłowia polskie, Kraków 1933, rkp., 1., k. 2 „Łańcuch dobrych myśli” — list wysłany do prof. St. Kota, wykorzystywany w pracy — Łańcuch szczęścia i inne ciekawostki, Warszawa 1933, masz., 1., k. 1

Notatki bibliograficzne do pracy Komizm, Lwów 1939, rkp., 1., k. 1

ANEKS 5

Korespondencja w j. 86–91, 101 występuje łącznie z innymi materiałami ułożonymi w związkach chronologicznych i rzeczowych; j. 103–104 zawierają wyłącznie korespondencję ułożoną w jednolitym układzie alfabetycznym

J. 88.	Działalność naukowo-organizacyjna i popularyzatorska		
	Polska Akademia Umiejętności		
	w Krakowie	1927, 1931	1. 2
	Towarzystwo Przyjaciół Nauk		
	w Poznaniu	1918	1. 1
	Polska Komisja Międzynarodowej		
	Współpracy Intelktualnej	1928–1930	1. 3
	Slovansky Ustav v Praze	1929–1931	1. 4
	Towarzystwo Naukowe		
	we Lwowie	1931, 1937	1. 2
	Polski Instytut Badań Zagadnień		
	Ludnościowych	1931	1. 1
			+zał. <i>Statut</i>
	Naukowe Towarzystwo		
	Pedagogiczne	1931	1. 1
	Instytut Bałtycki	1932	1. 1
	Wolna Wszechnica Polska	1936	1. 1
	Komisja Naukowych Badań		
	Ziem Wschodnich	1937	1. 1
	Uniwersytet Warszawski	1947	1. 1
J. 89.	Działalność wydawnicza		
	Instytut Geograficzny		
	Uniwersytetu Jagiellońskiego	1926	1. 1
	Zarząd Główny Związku		
	Nauczycielstwa Szkół		
	Powszechnych	1926–1930	1. 6
	Związek Młodzieży		
	Chrześcijańskiej Polska YMCA	1926–1928	1. 4
	Dr Gross Ludwik	1927	1. 1
	Powszechny Uniwersytet		
	Regionalny	1927	1. 1
	Uniwersytet Stefana Batorego		
	w Wilnie	1928	1. 1
	Dyrektor Gimnazjum		
	Humanistycznego im. M. Reja	1930	1. 1

	Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego	1931	1. 1
	Dyrekcja Instytutu Pedagogicznego w Katowicach	1931	1. 1
	Zarząd Główny Towarzystwa Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych	1933	1. 1
	Krakowskie Zrzeszenie Polskich Nauczycieli Geografii	1933	1. 1
	Koło Miłośników Historii, Literatury i Sztuki w Białymstoku	1937	1. 1
	Towarzystwo Chóru Ewangelicko-Polskiego w Łodzi	b.d.	1. 1
J. 90.	Działalność w stowarzyszeniach, związkach		
	Komitet Organizacyjny Udziału Polski w Międzynarodowym Zjeździe Bibliotekarzy i Miłośników Książki w Pradze	1926	1. 2
	Erster Internationaler Kongress für Sexualforschung	1926	1. 1
	Towarzystwo Bibliofilów Polskich w Warszawie	1926	1. 1
	Komitet Organizacyjny II Zjazdu Słowiańskich Geografów i Etnografów w Polsce	1926–1927	1. 6
	Komitet Organizacyjny Konferencji Historyków Państw Wschodniej Europy i Słowiańszczyzny	1927	1. 2
	Horak J., Marko M.	1928	1. 1
	Le Secrétariat général du Congrès international des arts populaires	1928	1. 1
	Masarykův Lichovýchodný Ústav	1929	1. 1
	Polska Komisja Międzynarodowej Współpracy Intelktualnej	1930	1. 1
	Zarząd Główny Związku Polskiego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych	1931, 1933	1. 2
	Instytut Teatrów Ludowych	1936	1. 1
	Deutsche Hochschule für Politik	1936	1. 1

	Związek Ziem Górskich	1939	1. 1
	Szkoła Główna Handlowa	1945	1. 1
	Uniwersytet Warszawski	1946	1. 1
J. 91.	Działalność w polskim Kościele ewangelicko-reformowanym		
	Tański Henryk	przed 1917	1. 1
	Uniwersytet Poznański	1922–1938	1. 6
	Przegląd Bibliograficzny	1924	1. 1
	Vasmer Max	1924	1. 1
	Walter de Gruyter & Co.	1924–1927	1. 5
	+zał. wyd. dot. filologii słowiańskiej		
	Towarzystwo Bułgarsko-Polskie	1925	1. 1
	Jakubowski K.S.	1926–1934	1. 10
	Książnica Atlas	1926–1939	1. 10
	Wydawnictwo Księgi		
	Jubileuszowej Aleksandra		
	Brücknera	1926	1. 1
	Wydawnictwo Prac		
	Polonistycznych ofiarowanych		
	prof. Łosiowi	1926	1. 1
	Szober Stanisław	1927	1. 1
	Redakcja „Szkoły i Wiedzy”	1926	1. 1
	Redakcja „Ruchu Prawniczego		
	i Ekonomicznego”	1927	1. 1
	Polskie Towarzystwo		
	Krajoznawcze	1927	1. 1
	Anczyc W.	1927, 1928	1. 2
	Drukarnia Uniwersytetu		
	Jagiellońskiego	1927	1. 1
	Redakcja „Ruchu Słowiańskiego”	1922	1. 1
	Redakcja „Slawische Rundschau”	1928–1929	1. 3
	Gebethner i Wolff	1928	1. 1
	Zakład Geograficzny Uniwersytetu		
	Jana Kazimierza	1928	1. 1
	Sztuki Piękne	1928	1. 1
	Drukarnia Orbis	1928	1. 1
	Ministerstwo Wyznań Religijnych		
	i Oświecenia Publicznego	1930–1938	1. 4
	Trzaska, Evert i Michalski	1930	1. 1
	Slovansky Ustav w Praze	1930	1. 1
	Polska Akademia Umiejętności	1931	1. 1

	Editions Malfère Collection		
	Polonaise	1933	1. 2
	„Wiadomości Literackie”	1933, 1937	1. 2
	„Wiedza i Życie”	1933–1936	1. 3
	Arct. M., Zakłady Wydawnicze	1933	1. 4
	Redakcja kwartalnika „Zrąb”	1933	1. 1
	Moszyński Kazimierz	1935	1. 3
	Redakcja „Czasu”	1927	1. 1
	Virus Alfred	1938	1. 2
	Buchhandlung Litera	1942	1. 4
	Wydawnictwo Książnica Polska	1947	1. 1
J. 92	Własnoręczne życiorysy i spis wydanych prac		
	Muzeum Etnograficzne		
	na Wawelu	1922	1. 1
	Krakowska Spółka Wydawnicza	1923	1. 1
	Instytut Teatrów Ludowych	1930	1. 1
	Towarzystwo Miłośników		
	Książki w Krakowie	1930	1. 1
	Uniwersytet Jagielloński		
	w Krakowie	1933	1. 2
	Związek Zawodowy Literatów		
	Polskich	1933, 1939	1. 2
	Instytut Spraw Społecznych	1937	1. 1
	Stołeczny Komitet Samopomocy		
	Społecznej	1942	1. 1
	Rada Główna Opiekuńcza,		
	Polski Komitet Opiekuńczy		
	w Warszawie	1943	1. 1
	Związek Historyków Sztuki		
	i Kultury	1946	1. 1
	Muzeum Narodowe	1946	1. 1
J. 93.	Dokumenty osobiste		
	Urząd Parafialny Ewangelicki		
	w Krakowie	1927	1. 1
	Prezydium Komitetu dla Mnożenia		
	i Poglębiania Życia Religijnego		
	i Społecznego w Polskim Kościele		
	Ewangelicko-Reformowanym	1944	1. 1
J. 101.	Materiały gospodarcze i majątkowe		
	Artribus et Literes Gesellschaft	1932	1. 1

	Bank Gospodarstwa Krajowego w Krakowie	1927	1. 1
	Bank Przemysłowców Tow. Akcyjnego (później S.A.)	1924–1929	1. 14
	Gebethner i Wolff	1926–1942	1. 11
	Jakubowski K.S.	1926–1927	1. 3
	Książnica Atlas	1928–1939	1. 41
	Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego	1930	1. 1
	Piasecki A.	1938	1. 1
	PKO Wydz. Bankowy	1937	1. 1
	Towarzystwo Handlowo- -Węglowe	1926	1. 1
	Towarzystwo Ludoznawcze	1923, 1925	1. 2
	Urząd Skarbowy	1933–1938	1. 7
J. 103.	Osoby i instytucje A–L		
	Alpa-Laval	1932	1. 1
	Andrzejewski Zygmunt	1929–1930	1. 4
	Antoniewicz Władysław	1943	1. 1
	Arct Michał	1933	1. 1
	Araszkiewicz Feliks	1927	1. 1
	Babinger Franz	1935	1. 1
	Bednarski Karol	1926	1. 1
	„Baltico slavica”	1936	1. 1
	Białkowski Leon	1926–1938	1. 4
	Birbaum Immanuel	1936	1. 1
	Biskupski Zygmunt [?]	1927	1. 1
	Borowy Waław	1929–1938	1. 3
	Ceramek Dr.	1929	1. 1
	Chętnik Adam	1927–1931	1. 5
	Chybiński Adam	1924, 1927	1. 2
	Czachowski Kazimierz	1928	1. 1
	Czekanowski Jan	1926–1934	1. 7
	Dzieduszycki Aleksander	1935	1. 1
			+zał. 1 fol.
	Fiszer Adam	ok. 1930	1. 2 [fragm.]
	Framenglas Edward	1938	1. 1
	Frankowski Eugeniusz	1922, 1927	1. 2
	Friederichsen L.	1926	1. 1
	Gebethner i Wolff	1938	1. 1
	Grüss Noe	1935	1. 1

Gruyter Walter de and Co.	1925, 1927	1. 2
		+zał. fragm. masz.
Hahn Wiktor	1929	1. 1
Hauserowa Janina	1929	1. 1
Hirschwaldsehe Buchhandlung	1927	1. 1
Horak Jiri	1927	1. 1
Ilešič Franz	1929	1. 1
Imgarowicz Bolesław	1927	1. 1
Instytut Kultury Białoruskiej	1928	1. 1
Instytut Śląski	1937	1. 1
Instytut Teatrów ludowych	1931	1. 1
Instytut Zachodnio-Słowiański	1937	1. 1
Istorijsko Društvo	b.d.	1. 1
Iwaszkiewicz Jarosław	1937	1. 1
Jabłońska Maryla	1946	1. 1
Jachimecki Zdzisław	1929	1. 1
Jagła E.	1933	1. 1
Jakubowski K.S.	1927, 1928	1. 2
Janik Edward	1930, 1931	1. 2
Jankowski Aleksander	b.d.	1. 1
Jolowicz Joseph	1925	1. 1
Kagaror Eugeniusz	1927	1. 1
Knnprulian [?] Bronisława	1930	1. 1
Klaustius R.	1931	1. 1
		+zał. teksty pieśni
Kleczkowski Adam	1927	1. 1
Klinger Witold	1929–1931	1. 7
Kluger Władysław	1927	1. 1
Komitet dla Uzyskania Funduszów na Wydanie Historii		
Rodzin Pochodzenia Tatarskiego	1928	1. 1
Komitet „Gwiazdki dla wdów i sierot po poległych posterunk. pol. państw.”	b.d.	1. 1
Komitet Przyjęcia Wycieczek Rumuńskiej i Jugosłowiańskiej	1924	1. 1
Kosmański Stanisław	1938	1. 1
Koszewski M.	1928–1936	1. 4
Kowalik Jan	1943	1. 1
Krzyżanowski Adam	1931	1. 1
Krzyżanowski Juliusz	1931–1933	1. 4

	Kwolek Jan	1933	1. 1
	Lassierica [?] F.	1920	1. 1
	Lepszy Leonard	1926	1. 1
	Lessmann Bolesław	1924–1944	1. 4
	Litwiński L.	1927	1. 1
	Lück Kurt	1935–1938	1. 5
J.104.	Osoby i instytucje M–Z oraz listy nieustalonych autorów		
	Magistrat m. Łodzi	1927	1. 1
	Małachowski Bogdan	1928	1. 1
	Mareus O. i E. Webars’a Werlag	1928	1. 1
	Marczak Michał	1930	1. 1
	Meier John	1936–1937	1. 5
	Meissl Erich	1933	1. 1
	Meyer Karl H.	1930–1933	1. 3
	Minder J.	1927, 1931	1. 2
	Moszyński Kazimierz	1925–1937	1. 6
	Namysłowski B.	b.d.	1. 2
	Nawroczyński B.	1946	1. 1
			fragm.
	Nikodem F.	1930–1931	1. 3
	Nikodymowa Stanisława	1927	1. 1
	Nowaczyński Adolf	1938	1. 1
	Osowski F.	1932	1. 1
	Ossendowski Ferdynand	1934	1. 1
	Pałkowski Aleksander	1929	1. 1
	Peliński Stanisław	1946	1. 1
	Piasecki Eugeniusz	1928	1. 1
	Polski Związek Wydawców		
	Dzienników i Czasopism	1938	1. 1
			fragm.
	Poniatowski Stanisław	1922, 1927	1. 2
	Ponikowski Antoni	1945	1. 1
	Poznański Edward	1935	1. 1
	Riegeleisen Henryk	1928	1. 1
	Rosset Edward	1926	1. 1
	Samulski Robert	1934	1. 1
	Semkowicz Władysław	1928 [?]	1. 1
	Seweryn Tadeusz	b.d.	1. 1
	Smogoniewski Kazimierz	b.d.	1. 1

Smoleński Jerzy	1925	1. 1
Sobieski Michał		
Stelmachowska Bożena	1927–1928, b.d.	1. 7
		4 fragm.
Szeruda Jan	1930	1. 1
Szmydtowa Z.	1927	1. 1
Tarnowski Michał	1934	1. 1
Tatarkiewicz Władysław	1927	1. 1
Towarzystwo Bratniej Pomocy Uczniów Akademii		
Sztuk Pięknych	1928	1. 1
Trautmann Reinhold	1926	1. 1
Uniwersytet Jagielloński	1927, 1933	1. 2
Vasmer Max	1924	1. 2
Vrtel Wierczyński Stefan	1924	1. 1
Warneńska [?] Helena	1926	1. 1
Wasylewski Stanisław	1934	1. 1
Wajnrajch [Weinreich?] Max	1925–1926	1. 3
		1 fragm.
Wilh-Gottl-korn		
Verlagsbuchhandlung	1935	1. 1
Windakiewiczowa W.	1927	1. 1
Wiśniewski Jan	1928	1. 1
Wołowicz Mieczysław	1931	1. 1
Wydział Prasowy KCZZ	1946	1. 1
Zaborski Bogdan	1927	1. 1
Zawodziński Karol	1921	1. 1
Zborowski Juliusz	1926–1939	1. 26
Zenkteler Zbigniew	1937	1. 1
Zimolong Bertrand, Związek Młodzieży Chrześcijańskiej		
Polska YMCA	1926–1928	1. 4
Zarząd Główny Związku		
Polskiego Nauczycielstwa	1926, 1927	1. 2
Związek Teatrów Ludowych	1928	1. 1
Związek Zawodowy Artystów		
Ziem Polskich	1938	1. 1
Żeleński Tadeusz Boy	b.d.	1. 1

ANEKS 6

J. 105. Recenzje prac J.S. B.

Człowiek i książka, wyd. 1, 1916, Sinko T., Włodek L., b.a., Łempicki Z., Czekalski E., Breza T., Loos J., Wiśłocki W.T., Hulka-Laskowski P., Ol. S. wyd. II, 1935 (10 rec.)

Artyzm pieśni ludowej, wyd. 1921, Jerzy D. (2 rec.)

Polska pieśń ludowa, wyd. 1921, Chrzanowski J.

Wasilewski Z., *Wyrobnictwo artystyczne Bolesława Prusa*, 1922

Ludoznawstwo polskie w latach 1922–1925, Slavia E.L. 1926, t. V, s. 378–390, 614–625 (3 rec.)

Wstęp do ludoznawstwa polskiego, wyd. 1926 (2 rec.)

Nazwiska polskie, wyd. 1, 1927, Fiszer A., Klich E., b.a., Białostocki L., Paszkowski E., Czachowski K., Białkowski E.L., wyd. II, 1936 (10 rec.)

Wspomnienia syryjskie, Bejrut, Palmira, Damaszek, wyd. 1928, Dębicki Z., Popławski W., F. B., Cz. J., K. Cz., Hulka-Laskowski P., Folkierski W. (7 rec.)

Bibliografia etnografii polskiej, 1929

Polacy w Ziemi Świętej, Syrii i Egipcie 1147–1914, wyd. 1930, Kowalski T., Dębicki Z., zam., b.a. (4 rec.)

Szkola a społeczeństwo, wyd. 1930, Łoza St., Stojanowski K., Bielak F., b.a., Patkowski A., Wolerb W., A. H., Dzierżyński Z., Okiński W., Seweryn St., Srokowski K. (11 rec.)

Socjologia wstęp informacyjny i bibliograficzny, wyd. 1931, Kuchta J., Srokowski K., J. P., St. E., K. S. (5 rec.)

Uspołecznienie szkoły, wyd. 1, 1931, wyd. II, 1933, Kuchta J., Seweryn St. (2 rec.)

Dzieje obyczajów w dawnej Polsce wiek XVI–XVIII, t. I – 1932, t. II – 1935, b.a. (3 rec.)

Grzymała-Siedlecki A., F. S., Krajewski F., Wawrzeniecki M., Pollak R., Wasylewski St., J. W., X., Wakulski P., Chrzanowski J. (2 rec.), Krzyżanowski J., Dąbrowski J., Brückner A., Borowy W. (18 rec.)

Kuchta J., *Zagadnienie reformy szkolnej*, „Przegląd Współczesny”, 1932, nr 119

W sprawie ortografii, „Znak”, 1933, nr 2 (3 rec.)

Z., Krajewski F., Bielecki T., *Wychowanie państwowe — kultura pedagogiczna*, 1933, t. I, z. 2, s. 97–111

Zagadnienie programu szkolnego, „Zrąb”, 1933, t. XVI, s. 20

- Przysłowia polskie*, wyd. 1933, Sinko T., Grzymała-Siedlecki A., T. Gr., Birkenmajer J., Roth L., Weintraub W., Esin [?] J., Boy-Żeleński T. (8 rec.)
- J. 106. Recenzje prac J.S. B.
 Mirski J., ST. S., *Szkoła jako zjawisko społeczne*, wyd. 1934 (2 rec.)
 B.a., Dudziński B., *Algier, kraj i ludzie*, wyd. 1934 (4 rec.)
 Wasilewski St., *Typy ludowe J.P. Norblina*, wyd. 1934
Megalomania narodowa, wyd. 1935, b.a., Rogowicz W., Szpotański St., Wasilewski Z., Oppenszlakowa P., Janowski J., B. D., Piecha M., L. T., Dąbrowski J., Witkowski A., Z. R., Rogoz St., Firssoff W., Lück K. (21 rec.)
Kultura ludowa, wyd. 1936, Esch J., Fischer A., Timofiejew G., Lück K., M. Sz., Hade, Śreniowski S., Seweryn St., b.a., (12 rec.)
Łańcuch szczęścia i inne ciekawostki, wyd. 1938, Sowiński A., b.a., Opałek M., b.a. (4 rec.)
Publiczność literacka, wyd. 1938, b.a., Czerwiński A., Łempicki Z.
Literaci i grafomani. Portrety z czasów Królestwa Kongresowego, wyd. 1938 b.a., (3 rec.), Tommy, Pietrzak W., Kubacki W., Król J.A., Krzemicka Z., Dr. G. Ol., JGM, Zech W. (11 rec.)
Księga imion w Polsce używanych, wyd. 1938, b.a., (2 rec.), Maliszewski J., Dobrowolska W., Taszycki W., Białkowski L., Iwaszkiewicz J., Dobrowolska W., Zech W. (9 rec.)
Komizm, wyd. 1938, Balicki S. W. (2 rec.), Frącz W., Tomanek L., b. a., Przychocki G., Boren M., Wielopolska M.J., Piecha M., Grzymała-Siedlecki A., b.a. (11 rec.)
Paryż, wyd. 1939, Dąbrowski J., Lector, Remer J., Grzymała-Siedlecki A., Janowski J. (5 rec.)
Etnografia Polski, wyd. 1947, Dynowski W., J. B., Bardach A. (3 rec.)
Żądny wiedzy student UW, Recenzja wykładów J.S. Bystronia na UW, „Pokolenie”, 1947

ANEKS 7

- J. 117 Artykuły Andrzeja Bystronia
Do polskich szkół wyższych, „Dziennik Cieszyński”, 7 VIII, 11 VIII 1912
Czwarta dzielnica, „Dziennik Cieszyński”, VIII 1910
Czy sojusz, „Dziennik Cieszyński”, 28 VIII 1910
Niemcy w Galicji, „Dziennik Cieszyński”, 25 VIII 1909

- Kwestia żydowska w Polsce*, „Dziennik Cieszyński”, 27 VII 1909
- Polska żywa*, „Dziennik Cieszyński”, 29 IX 1910
- Towarzystwo Szkoły Ludowej w 1909 r.*, „Dziennik Cieszyński”, 7 VII 1910
- Z dziejów Kościoła ewangelickiego w Polsce 1831–1863*, „Przyjaciel Ludu”, 1909
- Polityka ludu polskiego*, „Dziennik Cieszyński”, 17 VIII 1912
- Praca oświatowa na ziemiach polskich*, „Dziennik Cieszyński”, 1912
- Wieś Polska*, „Dziennik Cieszyński”, VIII–IX 1912
- Sprawozdanie sekcji czytelni i odczytowej*, „Sprawozdanie Koła Towarzystwa Szkoły Ludowej za rok 1911”
- Dziewięć lat pracy nad ludem*, „Łan Młodzieży”, r. II, nr 20, 15 XII 1909
- Jeszcze o zjeździe oświatowym młodzieży*, „Kurier Lwowski”, X 1912
- Ogłoszenie konkursu krajoznawczego*, „Nowa Reforma”, 8 III 1914
- Szkoły średnie*, „Zarzewie”, 1910, nr 89
- Kultura Polska*, „Dziennik Cieszyński”, 48 XII 1912
- Co mówi historia o pobycie Żydów w Egipcie*, „Poseł Ewangelicki”, 1913
- Reforma „Znicza”*, „Dziennik Cieszyński”, 9 VIII 1913
- O kulturę Beskidów*, „Dziennik Cieszyński”, 19 X 1913
- Do ogółu młodzieży polskiej*, odezwa Akademickiego Koła Towarzystwa Szkoły Ludowej, 10 XII 1910
- Sprawozdanie sekcji wycieczek szkolnych i ludowych*, „Sprawozdanie Akademickiego Koła Towarzystwa Szkoły Ludowej za rok 1913”
- Jakub Kielar, „Sprawozdanie...” jw.
- Reforma Sejmowa w Galicji*, „Zarzewie”, r. V, 1914, nr 1
- Znaczenie polityczne pracy oświatowej*, „Zarzewie”, jw.
- Mickiewicz... twórcą pracy organicznej*, „Zarzewie”, r. I, 1910, nr 5
- Jan Hus o Polsce*, „Przyjaciel Ludu”, 26 XII 1909
- Kilka słów o stosunkach narodowych w Cieszyńskim*, „Znicz”, 1910
- Akademickie Koło TSL w Krakowie*, „Zarzewie”, r. I, 1910, nr 4
- Listy ze Śląska*, „Straż Polska”, X 1909
- Polityczny program oświatowy*, „Sprawozdanie Akademickiego Koła TSL za rok 1913”

Gniazdo polskiego różnowierstwa, „Poseł Ewangelicki”, 18 IV 1914

Śląsk a Polska, „Dziennik Cieszyński”, r. V, 1910, nr 34

Z książek Dmowski, Rosja, Niemcy i kwestia Polska, „Dziennik Cieszyński”, 18 VIII 1908

Śląsk Cieszyński w r. 1848, „Dziennik Cieszyński”, 8 i 9 IV 1910

Polityczny program oświatowy, „Kurier Lwowski”, 23 V 1914

„Strzelcy” polscy w Wiedniu, „Nowa Gazeta Polska”, 22 VI 1914

Zjazd polskiej młodzieży pracującej oświatowo do kolegów akademików ze Śląska Cieszyńskiego, „Dziennik Cieszyński”, 14 VI 1914

Młodzież warszawska 1899/1904, „Głos Narodu”, II 1916

Listy chłopskie z domu i z obozu

Kultura obozowa

ANEKS 8

- J. 128. Referaty wygłoszone na II Zjeździe Słowiańskich Geografów i Etnografów w Polsce

Sekcja I

Stenz E., *O usłonecznieniu w Polsce*

Sekcja III

Jedliński W., *O pasie bezświerkowym na ziemiach Polski*

Kobendza R., *Roślinność w walce z lotnym piaskiem w Puszczy Kampinoskiej*

Turowska I., *O posługiwaniu się nazwami miejscowości do wyznaczania zasięgów geograficznych drzew w Polsce*

Sekcja V

Baczyńska M., *Studium rozmieszczenia i gęstości osiedli w województwach południowych Polski*

Betleja T., *Ludność Krakowa w XVIII wieku*

Grodzicki L., *Rozmieszczenie ludności na Polesiu*

Sawicki L., *Osadnictwo na wschodnich kresach Polski*

Wąsowicz J., *Mapa narodowości w Polsce wg spisu ludności z 1921 r.*

Woźnowski M., *Gęstość nazw na Podolu*

Woźnowski M., *Jednostki antropogeograficzne połonin czarnohorskich*

Sekcja VI

Bachman A., *Z badań nad dachem słowiańskim*

Gąsiorowski H., *Huculi ginący lud górski*

Gołąbek J., *Widowiska ludowe u Słowian*

Kolessa A., *Les ouvrages folkloristes de Jean Franko*

- Kolessa A., *Le sujet mythologique lunaire astral dans l'ancienne chanson de Noël ukrainienne*
- Koranyi K., *Czary w Polsce*
- Mydlarski J., *Struktura antropologiczna Polski i zagadnienie doboru wojskowego*
- Mydlarski J., *Zagadnienie serologiczne w antropologii*
- Mydlarski J., *Zagadnienie typów budowy fizycznej ludności ziem polskich*
- Pospišil F., *Tanec zbójnicki na Podhalu (w Zakopanem) i jego miejsce między orężnymi tańcami u Słowian ogólnie i między Baskami w Pirenejach*
- Przeworski S., *Heteci jako ludność Palestyny przedizraelskiej*
- Syriště F., *České kolonie na Wołyni*
- Więzowski K., *Zagadnienie budowy stopy na ziemiach polskich*
- Sekcja VII
- Woźnowski M., *Przyczynki do geografii okolic Krzemieńca*
- Sekcja VIII
- Buczek K., *Karol de Perthées kartograf króla Stanisława Augusta*
- Jakubowski J., *Nowo odnaleziona polska mapa Spisza XVIII wieku*
- Mrazek-Dobrowolska M., *Studia nad osadnictwem w dorzeczu Wisłoki*
- Olszewicz B., Jakubowski J., *Projekt wydawnictwa pt. „Monumente Poloniae Cartographica”*
- Sawicki L., *Pułkownika Heldensfelda zajęcia topograficzne południowego Królestwa*

ANEKS 9

J. 131. Prace J.S. B.

- Ugrupowania etniczne ludu polskiego*, Kraków 1925, s. 27 (2 egz.)
- Kilkanaście przysłówi*, Lwów 1926, s. 13
- Literatura ludowa*, [w:] „*Wiedza o Polsce*”, Warszawa 1932, t. III, s. 417–436
- Pieśń o spotkaniu się rodzeństwa*, Lwów 1924, s. 10 (15 egz.)
- Tradycyjne pojęcie o środku ziemi*, [w:] *Zbiór prac poświęconych przez Towarzystwo Geograficzne we Lwowie Eugeniuszowi Romerowi w 40-lecie jego twórczości naukowej*, Lwów 1934, s. 592–594 (13 egz.)
- Literatura ludowa*, [w:] *Dzieje literatury pięknej w Polsce*, Kraków 1936, t. II, s. 649–669
- Czynniki magiczno-religijne w osadnictwie*, Warszawa 1939, s. 24 (8 egz.)

ANEKS 10

- J. 132. Drobne wydawnictwa różne
Arct Michał, *Piękno w książce*, Warszawa 1926
Colloquium Thessicii, Kraków 1926 (egz. z podpisem J.S. B.)
Demby Stefan, *O miłości do ksiąg w Polsce*, Warszawa 1925
Dobrzycki Jerzy, *Michał Stachowicz, w setną rocznicę śmierci*, Kraków 1925
Do miłośników książki, Kraków 1929
„Gromada Rolnik Polski”, nr 23, 20 II 1957
Stanisław Jarkowski, *La presse agricole Polonaise*, Varsovie 1925
J. S., *Notatki bibliofila, księgarz wczorajszy. Sylwetka emigracyjna*, Kraków 1926
Katalog licytacji bibliofilskiej urządzonej staraniem T-wa Bibliofilów Polskich w Warszawie, Warszawa 1926
K. P., *Melanchtoniana Polonica*, Kraków 1926
Ks. Majkowski Edmund, *Znak książkowy Andrzeja Krzywickiego*, Kraków 1926
Mury obronne Warszawy, Warszawa 1938 [egz. uszkodzony pleśń]
Piekarski Kazimierz, *Exlibris Jana Brożka, czyli o profesorskiej genezie polskiego znaku książkowego*, Kraków 1927
Pigoń Stanisław, *Ze studiów nad tekstem „Pana Tadeusza”*, Kraków 1928
Podolski Sylwester, *Arianina Anonima paszkwil na ks. Piotra Skargę*, Paryż 1929
Powrót taty, ulotne pismo statystyczne pod red. St. Dzikowskiego, Warszawa, II 1917 [egz. wybrakowany]
Statut Towarzystwa Miłośników Książki w Krakowie, Kraków 1923
Ks. Szeruda Jan, *Czynna wiara*, Bydgoszcz 1938
Sztuki piękne, r. IV, 1927–1928, spis zawartości
Trembeckiego Stanisława Dwa wiersze, Berdyczów 1922 [2 egz.]
Trzysta lat drukarstwa warszawskiego 1578–1877, Katalog wystawy urządzonej w Warszawie 1926
Wisłocki Władysław T., *Międzynarodowy Zjazd bibliotekarzy i miłośników książki w Pradze* 1926, Lwów 1926
Wystawa oprawy książki w Krakowie, Kraków 1925

Samuel Bogumił Linde

Izabela Gass
Warszawa

MATERIAŁY SAMUELA BOGUMIŁA LINDEGO (1771–1847) (112)

Samuel Bogumił Linde urodził się 11 lub 24 kwietnia 1771 r. w Toruniu jako najmłodszy syn mieszczanina, imigranta ze Szwecji, majstra ślusarskiego i rajcy Jana Jacobsena Lindego i Anny Barbary z domu Langenhan. Jego rodzina otrzymała polskie szlachectwo w XVI w.

Uczęszczał do toruńskiej Szkoły Nowomiejskiej i protestanckiego Gimnazjum Akademickiego. Od 1789 r. studiował teologię i filologię na Uniwersytecie w Lipsku. Studia ukończył w 1792 r., uzyskując tytuł magistri diplomatici.

Od jesieni 1792 r. rozpoczął współpracę z przebywającymi w Saksonii emigrantami polskimi. W okresie insurekcji kościuszkowskiej przebywał w Warszawie w kręgu zwolenników Ignacego Potockiego i Hugona Kołłątaja. Po klęsce powstania do 1803 r. pracował jako bibliotekarz Józefa Maksymiliana Ossolińskiego w Wiedniu. W tym okresie zebrał podstawowy materiał leksykograficzny do *Słownika języka polskiego*. W 1800 r. został powołany na członka Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk.

W latach 1803–1831 był dyrektorem Liceum Warszawskiego. Był członkiem władz oświatowych Księstwa Warszawskiego: Izby Edukacyjnej od 1807 r., Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do 1833 r., Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych od 1810 r.

W latach 1816–1818 wykładał na Królewskim Uniwersytecie Warszawskim, a od 1818 r. był dyrektorem Biblioteki Publicznej, wyodrębnionej z Uniwersytetu.

Był ponadto prezesem Jeneralnego Konsystorza Ewangelicko-Augsburskiego (1828–1837), prezesem Warszawskiego Zboru Ewangelicko-Augsburskiego (1813–1819) i deputowanym na sejmy lat 1818 i 1820.

Największym dziełem Samuela Bogumiła Lindego jest *Słownik języka polskiego*, ponadto napisał: *O literaturze rosyjskiej* (1815–1816), *O Statucie litewskim* (1816), *O języku dawnych Prusaków* (1822).

W 1822 r. Samuel Bogumił Linde został nobilitowany. Otrzymał dziedziczne szlachectwo i herb Słownik. Został odznaczony Orderem św. Stanisława III klasy (1815) i II klasy (1818) oraz Orderem św. Włodzimierza III klasy. W 1816 r. otrzymał złoty medal ufundowany przez społeczeństwo za *Słownik języka polskiego*.

Samuel Bogumił Linde był dwukrotnie żonaty. Pierwszy raz z Ludwiką Bürger (1786–1823), córką warszawskiego kupca, drugi z Ludwiką Nussbaum (1800–1836), Szwajcarką. Z obu małżeństw miał dwanaścioro dzieci, z których ośmioro zmarło w dzieciństwie.

Samuel Bogumił Linde zmarł 8 sierpnia 1847 r. w Warszawie i został pochowany na cmentarzu Ewangelicko-Augsburskim.

Spuściznę Samuela Bogumiła Lindego otrzymało Archiwum Polskiej Akademii Nauk z Muzeum Regionalnego w Radomiu w 1971 r. Prace porządkowo-inwentaryzacyjne przeprowadziła Izabela Gass w 2021 r. Rozmiar zespołu wynosi 0,17 m.b. Spuścizna zawiera materiały z lat 1789–1971. Składa się z czterech zasadniczych grup, wyodrębnionych zgodnie z metodami porządkowania przyjętymi w Archiwum Polskiej Akademii Nauk.

Grupa I, licząca 2 jednostki, zawiera materiały z 1793 i 1836 r. Jest to oświadczenie urzędu prezesa konsystorza ewangelickiego, autograf i fotografia S.B. Lindego.

Grupa II, licząca 3 jednostki, zawiera korespondencję i wycinki prasowe z lat 1854–1971.

Grupa III, obejmująca materiały rodzinne z lat 1896–1920, składa się z 3 jednostek. Zawiera materiały córek twórcy spuścizny.

Ostatnią grupą, IV, liczącą 2 jednostki z lat 1789–1892, są załączniki. Obejmują one drukowane prace osób obcych. Książki te są opatrzone znakami własnościowymi rodziny Lindów i Brandtów.

W Archiwum PAN spuścizna otrzymała sygnaturę 112. Liczy 8 jednostek archiwalnych. W bazie szukajwarchiwach ma nr 572.

Źródła i bibliografia

http://pl.wikipedia.org/wiki/Samuel_Linde

PRZEGLĄD ZAWARTOŚCI INWENTARZA

pozycja inwentarza

I. Materiały działalności społeczno-religijnej i biograficzne	1–2
II. Materiały o twórcy spuścizny	3–5
III. Materiały rodzinne	6
IV. Załączniki	7–8

**I. MATERIAŁY DZIAŁALNOŚCI SPOŁECZNO-RELIGIJNEJ
I BIOGRAFICZNE**

1. Urząd prezesa konsystorza ewangelickiego
Oświadczenie
1836, rkp, l., k.1
2. Autograf i list do dzieci, fot. S.B. L.
1793 i b.d., rkp, fot. l., k. 4
Fotografia znajduje się w Zbiorze Fotografii APAN,
sygn. XXXI–52

II. MATERIAŁY O TWÓRCY SPUŚCIZNY

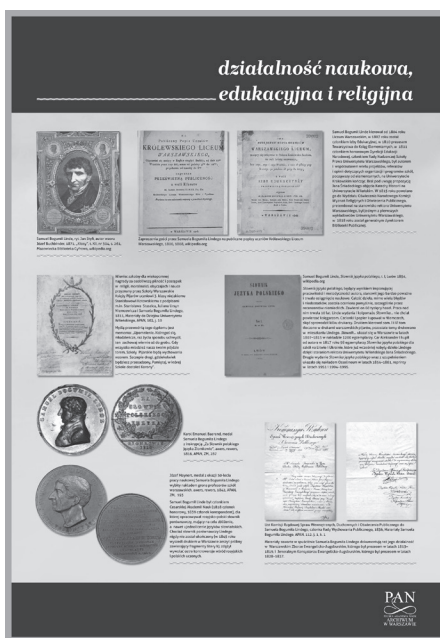
3. Przekazanie spuścizny S.B. L. do Muzeum Polskiego w Raperswilu
i Zakładu Ossolińskich we Lwowie
Korespondencja, pełnomocnictwo
1854–1876, rkp., l., k. 11
4. Ufundowanie stypendium im. S.B. L.
Korespondencja
1876–1883, rkp., l., k.19
5. Konkurs im. S.B. L. i jego potomków
Wycinki prasowe „Kurier Codzienny”, 20.12.1885; „Wiek”,
7.02.1877; „Życie Warszawy”, 5.09, 15.09, 18.11.1971
1877–1971, druk, l., k. 9

III. MATERIAŁY RODZINNE

6. Anna, Emilia, Ludwika — córki
Pamiętnik, dyplom, zaświadczenie, listy do ojca
1896–1920 i b.d., rkp, l. i sz., k. 61

IV. ZAŁĄCZNIKI

7. Campe Joachim Heinrich, *Väterlicher Rath für meine Tochter* (własność Ludwika Linde)
Carmen Sylva, *Marie!* (własność Anny Brandt)
Christliche Religions. Gesänge (dedykacja Eleonory Linde)
Geist der Bibel für Schule Und Haus (własność Ludwika Linde)
Drukowane prace osób obcych
1789–1892, druk, j. franc., niem., l. i sz., ss. 510+271+118+594
8. *Pamiętka po dobrym oycu* (dedykacja S.B. L. dla córki Ludwika)
Rogalski Leon, *Wypisy rosyjskie, czyli stopniowane ćwiczenia dla poczynających uczyć się języka rosyjskiego* (własność Wandy Brandt)
Drukowane prace osób obcych
1825–1834, druk, l. i sz., ss. 274+168

życie, rodzina

Antoni Błazak, Samuel Bogumił Linde, z pochodzenia szewc, kryjono, nauczyciel, wydawca, kierownik Szkoły, leksykograf, krytyk literatury, pedagog, bibliograf, bibliotekarz, autor encyklopedycznego Słownika języka polskiego (drukarstwo Uniwersyteckiego i Biblioteczno-Kolegijskiego Uniwersytetu Warszawskiego, przygotował wydanie: 1815, APAN, 27, 3000-52)

Toruń nad Wisłą, dom, w którym urodził się Samuel Bogumił Linde, b.d., wikipedia.org

Samuel Bogumił Linde urodził się w niemieckiej już kamienicy przy ul. Mała Głęboka 2. Dotychczas w tym miejscu stoi budynek z początku XX wieku, na którego ścianie umieszczono pamiątkową tablicę poświęconą urodzinom.

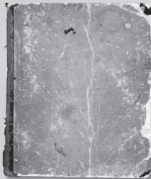
Ojciec jego Jan Jacobson Linde (pierwotnie nazwisko Lindt) przybył do Torunia ze Szwecji około 1740 roku i został mistrzem w rzemieśle szewskim oraz rąbek. Postąpił dom na przedmieściu Torunia Nowe Miasto. Z żoną Anną Barbarą Langemann, córką kamieniarza Jana Antkiewicza, przenieśli się do Torunia około 1750 roku z Cologny, miał sześcioro dzieci, z których przy życiu został najstarszy syn Jan Wilhelm (1760-1840), teolog, nauczyciel, inspektor szkolny, tłumacz, autor repertoriów Samuel Bogumił.

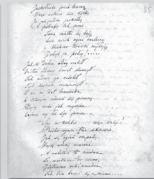
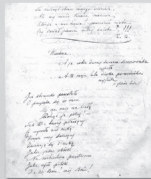
Bromkowe Kąpaliści. Wyciągnięcie medalu Oryfamentu Kąpaliściemu ze „Gromadę języka polskiego” przez Stanisława Kąpalińskiego w 1816 roku, na obłocie wyryłono nazwę Samuela Bogumiła Lindego, 1916, Pałac Sztuki

Dyplom członka honorowego Towarzystwa Zachęty Smak Pięknym Językiem z Lindów Góreckich, 1806, Materiały Samuela Bogumiła Lindego, APAN, 112, 3 k. 61

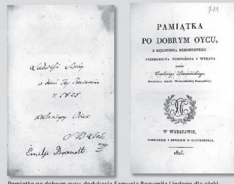
Pamiętnik Anny Wandy z Lindów, Materiały Samuela Bogumiła Lindego, b.d., APAN, 112, 3 k. 54, 55

Łudwika z Lindów Górecka, córka Samuela Bogumiła Lindego, b.d., wikipedia.org

Chrześcijańskie Religijne, Górecko, chrzest Łudwika z Lindów dla Łudwiki Dominiki z Lindów, 1830, Materiały Samuela Bogumiła Lindego, APAN, 112, 3 k. 1

Pamiętnik po doświadczeniu chrztu, chrzest Łudwika z Lindów dla Łudwiki Dominiki z Lindów, 1835, Materiały Samuela Bogumiła Lindego, APAN, 112, 3 k. 1

Józef Kallenbach

Marek Ciara
Warszawa

MATERIAŁY JÓZEFA KALLENBACHA (1861–1929) (43)

Józef Kallenbach urodził się 21 listopada 1861 r. w Kamieńcu Podolskim. Był synem Henryka i Julii z Seemannów. Jego ojciec był właścicielem księgarni we Lwowie i wydawcą. W 1880 r. ukończył IV Gimnazjum we Lwowie. Studiował na Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1880–1884. W 1884 r. uzyskał stopień doktora filozofii na podstawie rozprawy *Odprawa posłów greckich Jana Kochanowskiego*.

Lata 1884–1886 spędził za granicą, studiując historię literatury na uniwersytetach w Lipsku, Monachium i Paryżu. Studia łączył z kwerendą poloników. Drugą połowę 1886 r. spędził w Rzymie, gdzie prowadził poszukiwania w archiwach watykańskich.

W 1887 r. uzyskał habilitację na Uniwersytecie Jagiellońskim na podstawie rozprawy *Dziadów część czwarta. Studium porównawcze*. Po habilitacji jako prywatny docent wykładał historię literatury polskiej na Uniwersytecie Jagiellońskim w 1887 i 1889/1890 r. W latach 1889–1901 był profesorem zwyczajnym i kierownikiem Katedry Literatur Słowiańskich na Uniwersytecie we Fryburgu w Szwajcarii. W latach 1901–1904 był dyrektorem Biblioteki Ordynacji Krasińskich w Warszawie.

W latach 1904–1915 pracował na Uniwersytecie Lwowskim na stanowiskach kierownika Katedry Historii Literatury Polskiej (1904–1907) i kierownika I Katedry Historii Literatury Polskiej (1907–1915). Następnie na Uniwersytecie Wileńskim w latach 1919–1920 kierował Katedrą Historii Literatury Polskiej.

W latach 1920–1929 był kierownikiem III Katedry Historii Literatury Polskiej na Uniwersytecie Jagiellońskim. W roku akademickim 1928/1929 został rektorem tej uczelni.

Józef Kallenbach zajmował się historią literatury polskiego romanizmu, bibliotekoznawstwem i edytorstwem filologicznym. Był znawcą

twórczości romantyków, autorem monografii, m.in. *Adam Mickiewicz*, t. I–II, (1897, 1926), *Zygmunt Krasiński. Życie i twórczość lat młodych 1812–1838*, t. I–II, (1904). Wydał m.in. *Pisma Adama Mickiewicza*, t. 1–VII, (1911) i *Pisma Zygmunta Krasińskiego*, t. I–IV (1922).

W 1893 r. ożenił się we Fryburgu z Franciszką Stefanią Pittet. Miał troje dzieci: Zygmunta, Marię, zamężną Szawłowską, i Julię, zamężną Załęską. Zmarł 12 września 1929 r. w Krakowie. Pochowany został na cmentarzu Rakowickim w Krakowie.

Materiały Józefa Kallenbacha wpłynęły do Archiwum PAN jako zakup od Marii Załęskiej w 1962 r. (nr ks. nab. 399). W 2020 r. Marek Ciara uporządkował materiały spuścizny i sporządził inwentarz. Objętość zespołu to 0,10 m.b. Materiały spuścizny uporządkowano zgodnie z *Wytłaczonymi opracowaniami spuścizny archiwalnych po uczonych*. Zastosowano układ chronologiczno-rzeczowy, a w załącznikach (jednostka 8) alfabetyczny. Spuścizna zawiera materiały z lat [1775] 1878–1929.

Grupa I to materiały twórczości i działalności składające się z 2 jednostek. W jednostce 1 znajdują się materiały z roku 1888 i niedatowane: artykuł i opowiadanie. W jednostce 2 znajdują się materiały z lat 1878 i 1912: 2 przemówienia twórcy spuścizny i odezwa Komitetu Obchodów Rocznicy Zygmunta Krasińskiego we Lwowie, podpisana przez trzyosobowy komitet, w tym J. Kallenbacha.

Materiały grupy II (jednostki 3–4) to materiały biograficzne z lat 1891–1929. W jednostce 3 znajdują się materiały z lat 1891–1929: dyplomy, nominacje, nagrody i dokumenty członkostwa w Société helvétique de Saint-Maurice i w Instytucie Słowiańskim w Pradze (Slovanský ústav v Praze). W czwartej jednostce znajduje się fragment dziennika z lat 1919–1921, to jest z okresu jego pobytu w Wilnie i początkowego okresu pracy na Uniwersytecie Jagiellońskim.

W grupie III znajduje się korespondencja. Jednostki 5 i 6 zawierają korespondencję J. Kallenbacha. W jednostce 5 znajduje się korespondencja wychodząca z lat 1886–1929: 186 listów do Bronisława Dembińskiego (1858–1939), historyka, profesora Uniwersytetu Lwowskiego i Uniwersytetu Poznańskiego, oraz jeden list do nieustalonego adresata. W jednostce 6 jest nieliczna korespondencja wpływająca z lat 1912–1926, w tym list od Władysława Mickiewicza.

W materiałach osób obcych (grupa IV, jednostka 7) są 2 listy osób trzecich pochodzące z lat 1775 i 1925.

W grupie V — załączniki, w jednostce 8 znajduje się wydane drukiem tłumaczenie poematu *Sobótka miłości* (*Pervigilium Veneris*), książki

Les humanistes polonais i O nieznanym utworach Adama Mickiewicza (1817–1820) oraz nadbitka artykułu Filomatom w setną rocznicę założenia ich towarzystwa. Materiały pochodzą z lat 1883–1918.

W PAN Archiwum w Warszawie spuściźnie nadano sygnaturę 43. W wyszukiwarce szukajwarchiwach.pl zespół ma numer 302/503/0. Inwentarz liczy 8 jednostek.

Źródła i bibliografia

1. *Materiały Józefa Kallenbacha*, Polska Akademia Nauk Archiwum w Warszawie, sygnatura 43.
2. Chankowski S., *Kallenbach Józef*, [w:] *Słownik historyków polskich*, Warszawa 1994, s. 213.
3. Dembiński Bronisław, [w:] Śródka A., *Uczeni polscy XIX i XX stulecia*, t. I, Warszawa 1994, s. 351–353.
4. *Kallenbach Józef*, [w:] *Nowa encyklopedia powszechna PWN*, Warszawa 1995, t. III, s. 231.
5. *Kallenbach Józef*, [w:] Śródka A., *Uczeni polscy XIX i XX stulecia*, Warszawa 1995, t. II, s. 142–144.
6. Spytkowski J., *Kallenbach Józef Henryk*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XI, Wrocław–Warszawa–Kraków 1964–1965, s. 491–493.

PRZEGLĄD ZAWARTOŚCI INWENTARZA

	pozycja inwentarza
I. Materiały twórczości i działalności	1–2
II. Materiały biograficzne	3–4
III. Korespondencja	5–6
IV. Materiały osób obcych	7
V. Załączniki	8

I. MATERIAŁY TWÓRCZOŚCI I DZIAŁALNOŚCI

1. *O literaturze polskiej 1830–1850*
Przygoda bibliotekarza
 Artykuł, opowiadanie
 1888 i b.d., rkp., l., k. 31
 Druk: poz. 2 „Wiek XIX: Rocznik Towarzystwa Literackiego imienia Adama Mickiewicza”, r. VII, 2014, s. 440–444
2. Przemówienie do członków Koła Humanistów na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie
 Przemówienie z okazji rocznicy Jana Kochanowskiego

Odezwa Komitetu Obchodu Jubileuszu Zygmunta Krasińskiego
we Lwowie

2 przemówienia, odezwa

1878, 1912 i b.d., rkp., l., k. 11

II. MATERIAŁY BIOGRAFICZNE

3. Materiały dotyczące przebiegu kariery naukowej

Dyplom członkostwa w Société helvétique de Saint-Maurice,
przyznanie nagrody Akademii Umiejętności w Krakowie, wy-
bór na kuratora Koła Humanistów na Uniwersytecie Stefana
Batorego w Wilnie, nominacja na dziekana, doktorat honoris
causa, zawiadomienie o przyjęciu do Instytutu Słowiańskiego
w Pradze (Slovanský ústav v Praze)

1891–1929, rkp., masz., druk, l., k. 10

4. Dziennik

1919–1921, rkp., l., k. 9

III. KORESPONDENCJA

5. Bronisław Dembiński

Korespondencja wychodząca, w tym 1 list do osoby nieusta-
lonej

1886–1929, rkp., l., k. 347

6. Balicki A.	1912	l. 1
Mickiewicz Władysław	1926	l. 1
Munnynck P.M.	1925	l. 1
Teodorowicz Józef	1918	l. 1
Nadawcy nieustaleni	1923, b.d.	l. 2

Korespondencja wpływająca

1912–1926, rkp., l., k. 12

IV. MATERIAŁY OSÓB OBCYCH

7. „Ksiądz Marek” (odpis) do Tadeusza

Gozdawy Giżyckiego 1775 l. 1

Munnynck P.M. do Uniwersytetu

Jagiellońskiego 1925 l. 1

Korespondencja osób trzecich

1775, 1925, rkp., l., k. 4

V. ZAŁĄCZNIKI

8. *Filomatom w setną rocznicę założenia ich towarzystwa*
Les Humanistes Polonais
O nieznanych utworach Adama Mickiewicza (1817–1820)
Sobótka miłości (Pervigilium Veneris)
Tłumaczenie, 2 książki i artykuł (nadbitka) J. K. wydane drukiem
1883–1918, druk, l., opr., s. 16+72+56+16

Robert Górski
Warszawa

UDOSTĘPNIANIE ARCHIWALIÓW PROWENIENCJI PRYWATNEJ W ARCHIWACH PAŃSTWOWYCH. CZY I JAKIE ZMIANY SĄ POTRZEBNE?

Jednym z podstawowych zadań i celów działalności archiwów jest udostępnianie zasobu. Jest to zarazem czynnik łączący poniekąd instytucje publiczne, jakimi są archiwa państwowe, ze społeczeństwem. Im bardziej otwarta jest instytucja publiczna, tym większe wzbudza zaufanie. Archiwiści, realizując politykę otwartości — albo inaczej kulturę otwartości — zmuszeni są mimo wszystko do nakładania pewnych określonych ograniczeń, ochrony informacji zawartych w archiwaliach przed nieuprawnionym dostępem. Spoczywa na nich obowiązek zapewnienia możliwie najszerszego wykorzystania archiwaliów przez monitorowanie i usunięcie ograniczeń, dla których nie ma już uzasadnienia. Archiwiści pełnią jednocześnie rolę obrońców i rzeczników obu stron. Podyktowane jest to przede wszystkim wymogami prawa i etyki zawodowej, jak również warunkami określonymi przez darczyńców. Kiedy ograniczenia w dostępie do archiwaliów są konieczne, muszą być nie tylko użytkownikom wyraźnie zakomunikowane, ale także winny mieć ograniczony zakres i czas obowiązywania. Konieczne jest zatem opracowanie spójnych zasad dostępu, a w przypadku ich braku bądź niedoskonałości kierować należy się wymogami obowiązującego prawa, etyki zawodowej, sprawiedliwości, uczciwości, społecznymi tradycjami¹.

Kwestia udostępniania jest szczególnie istotna w przypadku archiwów osobistych. W tej sytuacji mamy do czynienia nie tylko z zagadnieniem ochrony dóbr osobistych, ale także z problemem prawa autorskiego

¹ M. Gaudette, *Playing fair with the right to privacy*, „Archival Issues”, vol. 28, 2003–2004, nr 1, s. 21–22; D. Skeem, *Privacy in Archives: The struggle between access and protection of personal information*, University of Hawaii, Manoa 2007.

i praw majątkowych wynikających z właściwych przepisów prawnych². Najczęściej bywa tak, że to sami twórcy, rodzina lub bliscy określają, jakie materiały mają być wyłączone z udostępniania i na jak długo. Ograniczenia najczęściej dotyczą materiałów o charakterze ściśle osobistym, intymnym, w szczególności korespondencji prywatnej, pamiętników, dzienników, fotografii. System zastrzeżeń winien się zatem rozwinąć przede wszystkim w kierunku precyzyjnych uregulowań. Warunki udostępniania powinny być także wyraźnie sygnalizowane w ramach podstawowej informacji o zasobie na poziomie zespołu.

Przyjrzyjmy się najpierw dotychczasowym i aktualnym polskim przepisom archiwalnym, których analiza wykazała brak wyraźnych odniesień do archiwaliów proveniencji prywatnej w zakresie udostępniania.

Początki zainteresowania archiwami prywatnymi przez archiwa państwowe sięgają okresu międzywojennego. Głównym celem była wówczas ich ochrona przed zniszczeniem czy też świadczenie osobom i instytucjom prywatnym pomocy w zakresie przechowywania i porządkowania zbiorów. Dekret Naczelnika Państwa z 7 lutego 1919 roku o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami³ pod opiekę państwa polskiego wziął także materiały proveniencji prywatnej w sytuacjach zagrożenia (art. 2c, 17–18). Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (dalej MWRIOP) przez swoje organy mogło interweniować w celu zapewnienia należytej opieki archiwaliom prywatnym, mogło je nabywać lub włączać jako części składowe bądź depozyty do archiwów państwowych „za zgodą właściciela”. Wydział Archiwów Państwowych MWRIOP zobowiązany był do udzielania osobom i instytucjom prywatnym wskazówek w zakresie przechowywania i konserwowania zbiorów. Archiwalia prywatne mogły być objęte opieką Wydziału na mocy porozumienia stron. Zbierano również informacje o archiwaliach, które pozostawały bez opieki. Zapis ten umożliwiał także włączenie takich zbiorów do zasobu archiwum państwowego.

Dekret traktował zagadnienie udostępniania dość ogólnie. Dostęp do archiwaliów przewidziano dla urzędników, naukowców, jak również osób prywatnych z zastrzeżeniem, iż każde ministerstwo przekazujące dokumentację do właściwego archiwum może zakwalifikować pewne działy lub poszczególne jednostki jako akta tajne (art. 9). Zastrzeżenie

² Ustawa o prawie autorskim i prawach pokrewnych z 4 lutego 1994 roku (Dz. U. 1994, nr 24, poz. 83); Ustawa o ochronie danych osobowych z 29 sierpnia 1997 roku (Dz. U. 1997, nr 133, poz. 883).

³ Dz. Pr. P. P. 1919, nr 14, poz. 182.

to dotyczyło jednak dokumentacji urzędowej, udostępnianej wyłącznie osobom, które otrzymały na to zgodę MWRiOP, ograniczając w ten sposób grono użytkowników. Dopiero rozporządzenie MWRiOP z 16 maja 1928 roku Przepisy archiwalne. Korzystanie z Archiwów Państwowych oraz nowelizacja z roku 1935⁴ szerzej określało warunki udostępniania materiałów archiwalnych. W paragrafie pierwszym określono grupy osób, które „osobiście w archiwum mogą korzystać z materiałów archiwalnych dla celów naukowych, urzędowych lub prywatnych”. Zaliczono tutaj naukowców, osoby działające z polecenia instytucji naukowych oraz urzędników państwowych i komunalnych. Do bezpośredniego przeglądania akt w celach prywatnych dopuszczono inne osoby „w wypadkach wyjątkowych” za zgodą dyrektora archiwum lub kierownika. Te osoby zobowiązane były w podaniu o udostępnienie materiałów archiwalnych zaznaczyć, w jakim celu będą korzystać z akt z zastrzeżeniem, iż nie będą udzielać informacji osobom postronnym, które nie są związane z daną sprawą. Akta wytworzone w ciągu ostatnich 50 lat mogły być udostępniane wyłącznie za zgodą ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego. Materiały archiwalne powstałe przed 50 laty (termin płynny) udostępniane były naukowcom, urzędnikom i innym osobom posiadającym pozwolenie dyrektora oraz cudzoziemcom prowadzącym badania naukowe, z wyłączeniem dokumentacji tajnej oraz akt, co do których istniały określone zastrzeżenia władz, ofiarodawców lub deponentów. Zapisem tym z powodzeniem można było objąć także archiwalia prywatne.

Zmiany polityczne i ustrojowe w Polsce powojennej wymagały dostosowania przepisów dotyczących archiwów i zasobu archiwalnego do nowych warunków. Dekret Prezydenta RP z 29 marca 1951 roku o archiwach państwowych⁵, rozporządzenie Rady Ministrów z 26 kwietnia 1952 roku w sprawie państwowego zasobu archiwalnego⁶ oraz rozporządzenie Rady Ministrów PRL z 19 lutego 1957 roku w sprawie państwowego zasobu archiwalnego⁷ ze zmianami z 30 grudnia 1958 roku⁸, które w skład państwowego zasobu archiwalnego zaliczały również materiały rodów, rodzin i osób prywatnych, o ile znalazły się w zasobie archiwów państwowych, a także odrębne zarządzenia Naczelnego Dyrektora

⁴ Dz. Urz. MWRiOP 1928, nr 11, poz. 188.

⁵ Dz. U. 1951, nr 19, poz. 149.

⁶ Dz. U. 1952, nr 24, poz. 165.

⁷ Dz. U. 1957, nr 12, poz. 66.

⁸ Dz. U. 1959, nr 2, poz. 12.

Archiwów Państwowych z 20 maja 1952 roku, z 20 kwietnia 1955 roku oraz z 29 czerwca 1960 roku⁹, a także zarządzenie ministra kultury i sztuki z 22 marca 1957 roku¹⁰, w porównaniu do przepisów międzywojennych, bardzo ogólnikowo i w podstawowym zakresie regulowały zasady udostępniania akt w pracowniach naukowych, bez odniesienia do konkretnych typów materiałów archiwalnych. Warto zatrzymać się w jednym punkcie. Udostępnianie zasobu należało do kompetencji dyrektorów archiwów. Mogli oni odmówić udostępnienia akt nie tylko ze względu na ich stan zachowania czy stopień uporządkowania, ale także z „innych specjalnie uzasadnionych przyczyn”, a także cofnąć zezwolenie, o ile użytkownik nie stosował się do jego warunków bądź też nie przestrzegał regulaminu pracowni naukowej. Udostępnianie, jak i jego zakres, zależało więc od decyzji administracyjnej, aż do uchwalenia pierwszej, obowiązującej do dziś, ustawy archiwalnej w 1983 roku¹¹. W porównaniu z poprzednimi aktami prawnymi ustawa w swojej formie i treści była bardziej rozbudowana i regulowała w zasadzie wszystkie główne kierunki działania archiwów, jak również określała strukturę narodowego zasobu archiwalnego, dzieląc go na państwowy i niepaństwowy (ewidencjonowany i nieewidencjonowany).

Ustawa reguluje zasady udostępniania materiałów archiwalnych, jednakże nie wszystkich¹². Zasady te odnoszą się praktycznie do państwowego zasobu archiwalnego, który tworzą materiały wytwarzane przez instytucje i urzędy państwowe i samorządowe oraz powstałe w toku działania obcych władz i administracji państwowej, kościołów i związków wyznaniowych, partii politycznych i innych organizacji o charakterze politycznym, społecznym, zawodowym i gospodarczym — takich, które narastały i narastają, opierając się na ustalonych zasadach i przepisach kancelaryjno-archiwalnych, i po upływie określonego czasu przekazywane są do archiwów państwowych¹³. Zasady udostępniania, jakie określa ustawa, mogą w pewnym stopniu odnosić się do spuścizn, które również stanowią część państwowego zasobu archiwalnego. Oczywiście z wykluczeniem przepisu

⁹ *Zbiór przepisów archiwalnych. Stan na 1 października 1952 roku*, z. 1, oprac. Z. Kolankowski, K. Murza-Murzicz, Warszawa 1952, s. 24–26; *Zbiór przepisów archiwalnych. Stan na 30 czerwca 1961 roku*, oprac. M. Bielińska, A. Ptaśnikowa, Warszawa 1962, s. 170–176.

¹⁰ M. P. 1957, nr 24, poz. 173.

¹¹ Ustawa o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach.

¹² D. Grot, *Dostępność archiwaliów — stan prawny*, „Archiwista Polski”, nr 4 (20), r. V, 2000, s. 43.

¹³ Ustawa o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach, art. 17.

art. 17 ust. 1, który mówi, iż materiały archiwalne udostępniane są po upływie 30 lat od ich wytworzenia¹⁴.

O ile ustawowy okres ochronny można zastosować i stosuje się w odniesieniu do archiwaliów urzędowych bądź wytworzonych przez inne instytucje, tak w przypadku archiwów prywatnych jest to bezzasadne, często niemożliwe ze względu na znaczną różnorodność materiałów wchodzących w skład spuścizny oraz bardziej złożony proces aktotwórczy, czyli przepływu informacji i powstawania dokumentacji w wyniku działalności twórcy zespołu archiwalnego, jego zainteresowań oraz sprawowanych funkcji. Ale nie tylko. Oprócz materiałów proveniencji prywatnej, będących bezpośrednim rezultatem działalności i zainteresowań twórcy zespołu, nieodłączną częścią spuścizny może być także wszelka dokumentacja powstała niezależnie od twórcy, ale bezpośrednio z nim związana¹⁵. Mamy więc do czynienia z procesem powstawania szeregu typów dokumentacji powiązanej bezpośrednio z twórcą spuścizny. Wszystkie dokumenty i akta są wzajemnie powiązane, ukazując w ten sposób zależności wewnętrzne i zewnętrzne, zachodzące podczas sprawowanych przez twórcę funkcji.

Innym powodem, dla którego ustawowy okres ochronny nie ma zastosowania w przypadku spuścizn, jest to, iż stanowią one własność prywatną twórców czy też np. ich spadkobierców, pozostawiając im decyzję co do formy i miejsca, gdzie przekażą materiały.

Ustawa archiwalna niestety nie odsyła do odrębnych przepisów, które określają zasady i warunki dostępu do informacji i akt, ale art. 17 ust. 1a mówi, iż niezależnie od wieku materiałów archiwalnych można, w drodze decyzji, odmówić ich udostępnienia, jeżeli ich stan fizyczny na to nie pozwala bądź udostępnienie miałoby spowodować naruszenie prawnie chronionych interesów państwa, jednostek organizacyjnych i obywateli, a także ze względu na występowanie tajemnic prawnie chronionych.

Zasady udostępniania materiałów archiwalnych regulowane są przez ustawę w sposób bardzo ogólny. Nadal możemy przeczytać, że „materiały archiwalne udostępnia się [...] dla potrzeb nauki, kultury, techniki oraz gospodarki”. Dziś jednak dostęp do archiwów jest coraz bardziej powszechny i maksymalnie zliberalizowany w porównaniu z restrykcjami wprowadzonymi przez poprzednie prawo archiwalne, a liczba użytkowników

¹⁴ Rozporządzenie ministra kultury i dziedzictwa narodowego z 29 lipca 2008 roku w sprawie określenia szczególnych wypadków i trybu wcześniejszego udostępniania materiałów archiwalnych (Dz. U. 2008, nr 156, poz. 970).

¹⁵ A. Piber, *Spuścizna archiwalna — jej istota, zawartość, układ, metody porządkowania*, s. 44–46; Z. Kolankowski, *Granice spuścizny archiwalnej*, s. 56–64, 72; *Wyttyczne opracowania spuścizn archiwalnych po uczonych*, Warszawa 1990.

i tym samym różnorodność potrzeb i oczekiwań systematycznie zwiększa się. Obecnie nie wymaga się także od korzystających wykazywania interesu prawnego, poza sytuacjami wyjątkowymi. Szczegółowe zasady udostępniania określone zostały w zarządzeniach Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych.

Pierwsze, jeszcze z roku 1977¹⁶, wydane na podstawie zarządzenia ministra kultury i sztuki z 22 marca 1957 roku w sprawie korzystania z materiałów archiwalnych¹⁷, było zbyt restrykcyjne co do warunków nakreślonych ustawą z 1983 roku. Zgodnie z tymi normatywami, po uzyskaniu wymaganego zezwolenia na korzystanie z materiałów archiwalnych, były one udostępniane użytkownikom w pracowniach naukowych. Akt ten zniesiony został w roku 2000 zarządzeniem nr 4 NDAP w sprawie organizacji udostępniania materiałów archiwalnych w archiwach państwowych¹⁸, zastąpionym niedawno wydanym zarządzeniem nr 4 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 1 lutego 2013 roku w sprawie organizacji udostępniania materiałów archiwalnych w archiwach państwowych. Wprawdzie oba zarządzenia nie odnoszą się do konkretnych materiałów archiwalnych, w tym archiwów prywatnych, na uwagę zasługuje jednak fakt przywołania normatywów zewnętrznych w zakresie wcześniejszego udostępniania materiałów archiwalnych, zbierania i udostępniania informacji przez organy władzy publicznej, a przede wszystkim ochrony dóbr osobistych oraz informacji niejawnych. Zarządzenie nr 4 z 2013 roku zobowiązuje pracowników archiwów państwowych odpowiedzialnych za udostępnianie zasobu archiwalnego do udzielania użytkownikom wyjaśnień dotyczących zasad udostępniania zasobu, a także wyraźnego komunikowania ograniczeń dostępu do materiałów archiwalnych, zwłaszcza, gdy mają one charakter wskazany w Ustawie o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach. Ograniczenie korzystania z archiwaliów odnosić się może do poszczególnych jednostek archiwalnych lub do określonych dokumentów bądź ich fragmentów. Materiały archiwalne mogą zostać objęte całkowitą albo częściową odmową udostępniania, a także reprodukowania. Wcześniejszy dostęp do materiałów archiwalnych

¹⁶ Zarządzenie nr 11 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 18 maja 1977 roku w sprawie wprowadzenia regulaminów dotyczących udostępniania materiałów archiwalnych w pracowniach naukowych archiwów państwowych.

¹⁷ M. P. 1957, nr 24, poz. 173; Zarządzenie ministra oświaty i szkolnictwa wyższego z 13 stycznia 1968 roku zmieniające zarządzenie w sprawie korzystania z materiałów archiwalnych (M. P. 1968, nr 4, poz. 24).

¹⁸ Zarządzenie nr 4 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 18 maja 2000 roku w sprawie organizacji udostępniania materiałów archiwalnych w archiwach państwowych (WOU 80-2/2000).

wymaga złożenia przez użytkownika stosownych wyjaśnień, oświadczeń albo udokumentowania uprawnień do zapoznania się z treścią akt — np. za zgodą dysponenta dokumentacji zdeponowanej lub przekazanej do archiwum z zastrzeżeniem jej ograniczonej dostępności itp. Niezbędne okazać się może dołączenie do zgłoszenia pisemnego zobowiązania do wykorzystania informacji zawartych w materiałach archiwalnych w sposób nienaruszający wolności albo praw wynikających w szczególności z przepisów chroniących dobra osobiste lub dane osobowe.

Te kwestie regulują w szczególności trzy akty prawne: Ustawa o ochronie danych osobowych z 29 sierpnia 1997 roku¹⁹, ustawa *Kodeks cywilny* z 23 kwietnia 1964 roku²⁰ oraz ustawa zasadnicza — *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej* z 2 kwietnia 1997 roku²¹. Mimo gwarancji prawa swobodnego dostępu do informacji funkcjonują pewne zastrzeżenia w stosunku do zakresu udostępnianych danych, mające na celu ochronę dóbr osobistych człowieka, w tym nazwisko lub pseudonim, wizerunek, tajemnicę korespondencji czy wyniki jego twórczości. Ograniczenia te jednak nie mogą naruszać wolności i praw, o których mowa w Konstytucji (art. 31, ust. 3; art. 47)²². Ustawa o ochronie danych osobowych oraz *Kodeks cywilny* wymieniają przykładowe dobra osobiste podlegające ochronie jako atrybuty każdej osoby fizycznej. Oprócz przyrodzonych, jak wolność, zdrowie, cześć, swoboda sumienia, nazwisko lub pseudonim czy wizerunek i inne dane osobowe umożliwiające identyfikację danej osoby, także nabyte, czyli będące rezultatem określonej działalności, m.in. twórczości naukowej, artystycznej, wynalazczej, oraz inne, których powstanie wynika z konkretnych okoliczności i zdarzeń bądź udziału w stosunkach społecznych, politycznych, gospodarczych, w tym tajemnica korespondencji²³. Przepisy te

¹⁹ Dz. U. 1997, nr 133, poz. 883.

²⁰ Dz. U. 1964, nr 16, poz. 93 z późn. zmianami; D. Grot, *Dostęp do archiwów a inne prawa i wolności. Stan prawny na 31 grudnia 2005 roku*, „Archeion”, t. IXC, 2006, s. 23–27.

²¹ Dz. U. 1997, nr 78, poz. 483.

²² D. Grot, *Dostępność zasobów archiwów państwowych (część czwarta)*, „Problemy Archiwistyki”, nr 3 (3), 2009, s. 56–57.

²³ Dz. U. 1997, nr 133, poz. 883, art. 6 ust. 1 i 2; Dz. U. 1964, nr 16, poz. 93, art. 23. Patrz też: Ustawa o prawie autorskim i prawach pokrewnych z 4 lutego 1994 roku, art. 81, 82, 83, 84. Wolność człowieka podlega ochronie prawnej. Każdy jest obowiązany szanować wolność i prawa innych. Nikogo nie wolno zmuszać do czynienia tego, czego prawo mu nie nakazuje. Ograniczenia w zakresie korzystania z konstytucyjnych wolności i praw mogą być ustanawiane tylko w ustawie i tylko wtedy, gdy są konieczne w demokratycznym państwie dla jego bezpieczeństwa lub porządku publicznego bądź dla ochrony środowiska, zdrowia i moralności publicznej albo wolności i praw innych osób. Ograniczenia te nie mogą naruszać istoty wolności i praw.

zgodne są z założeniami dyrektywy 95/46/EC Parlamentu Europejskiego i Rady z 24 października 1995 roku w sprawie ochrony osób fizycznych w zakresie przetwarzania danych osobowych oraz swobodnego przepływu tych danych²⁴. Istotne z punktu widzenia archiwaliów, również prywatnych, są założenia, iż proces przetwarzania danych osobowych wymaga w pewnych przypadkach zgody podmiotu danych, a samo przetwarzanie dla celów historycznych, statystycznych czy naukowych nie jest na ogół uważane za niezgodne z celami, dla których dane były gromadzone. Warunkiem jest tutaj także zapewnienie odpowiednich zabezpieczeń (art. 6).

W przypadku archiwów prywatnych istotne znaczenie ma również ochrona w zakresie prawa autorskiego, zarówno w odniesieniu do dzieł opublikowanych, które za zezwoleniem twórcy zostały zwielokrotnione i których egzemplarze zostały udostępnione publicznie, jak i niepublikowanych i nierozpowszechnionych²⁵. Ustawa o prawie autorskim i prawach pokrewnych²⁶ reguluje pozycję autora, zarząd jego prawami autorskimi i ich ochronę. Należy podkreślić, iż problem nie dotyczy praktycznie archiwaliów urzędowych.

Zgodnie z ustawą przedmiotem prawa autorskiego jest każdy przejaw działalności twórczej o charakterze indywidualnym, bez względu na postać. W szczególności do grupy objętej ochroną należą utwory literackie, publicystyczne, naukowe, kartograficzne oraz mające postać elektroniczną, ponadto dzieła plastyczne, fotograficzne, muzyczne, słowno-muzyczne i audiowizualne. Jednakże ochroną objęty jest wyłącznie sposób wyrażania, a nie odkrycia, idee, metody bądź zasady działania (art. 1 ust. 2). Takie materiały również stanowią część archiwów prywatnych przechowywanych nie tylko w archiwach państwowych. Twórcom, abstrahując od kwestii ochrony dóbr osobistych i ewentualnych zastrzeżeń przez nich określanych, przysługują wszelkie autorskie prawa osobiste „chroniące nieograniczoną w czasie i niepodlegającą zrzeczeniu się lub zbyciu więź z utworem” (art. 16). Odnosi się to w szczególności do autorstwa utworu, oznaczenia go swoim nazwiskiem lub pseudonimem, nienaruszalności treści i formy utworu oraz jego rzetelnego wykorzystania, a także nadzoru nad sposobem korzystania z utworu. Samo pozyskanie materiałów prywatnych przez m.in. archiwa państwowe w drodze zakupu czy też darowizny, a zatem przejęcie prawa własności, nie jest równoznaczne z nabyciem autorskich

²⁴ Dz. Urz. Wspólnot Europejskich, nr L, 281/31 z 1995 roku.

²⁵ Ustawa o prawie autorskim i prawach pokrewnych z 4 lutego 1994 roku (Dz. U. 2006, nr 90, poz. 631).

²⁶ Dz. U. 1994, nr 24, poz. 83.

praw majątkowych, o ile takich nabywca nie otrzymał²⁷. Wynikają z tego określone restrykcje co do udostępniania, jednakże w stosunku do archiwów, bibliotek i szkół zasady udostępniania określa art. 28 Ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych. Mówi on, iż wymienione instytucje mogą udostępniać nieodpłatnie, w zakresie swoich zadań statutowych, egzemplarze utworów rozpowszechnionych, sporządzać bądź zlecać sporządzanie egzemplarzy rozpowszechnionych utworów w celu uzupełnienia, zachowania lub ochrony własnych zbiorów. Mają także prawo udostępniania zbiorów dla celów badawczych lub poznawczych. Archiwa mogą również wykonywać reprodukcje takich materiałów dla osób fizycznych bez zezwolenia twórcy w zakresie własnego użytku osobistego (art. 23). Autorskie prawa majątkowe i prawa pokrewne wygasają z upływem 70 lat po śmierci twórcy. Wobec powyższego trzeba zaznaczyć, iż wygaśnięcie autorskich praw majątkowych nie oznacza, że utwór pozostaje bez jakiegokolwiek ochrony.

Poza zakres faktycznego prawa autorskiego wykraczają także przepisy regulujące kwestie ochrony wizerunku adresata korespondencji i tajemnicy źródeł informacji. Rozpowszechnianie wizerunku wymaga zezwolenia osoby na nim przedstawionej. Zezwolenie nie jest wymagane jednak przy rozpowszechnianiu wizerunku osoby powszechnie znanej, czy też jeżeli wizerunek wykonano w związku z pełnieniem przez nią funkcji publicznych, w szczególności politycznych, społecznych, zawodowych, oraz osoby stanowiącej jedynie szczegół całości, takiej jak zgromadzenie, kraj, obraz, publiczna impreza.

W przypadku korespondencji, jeśli osoba, do której korespondencja jest skierowana, nie wyraziła innej woli, rozpowszechnianie takich materiałów w okresie dwudziestu lat od jej śmierci wymaga zezwolenia małżonka, a w jego braku kolejno zstępnych, rodziców lub rodzeństwa.

Ustawa o prawie autorskim i prawach pokrewnych zawiera również przepisy stanowiące podstawę odpowiedzialności karnej osób ją naruszających.

Mówiąc o otwartości archiwów, wspomnieć trzeba także o *Rekomendacji dotyczącej zasad dostępu do archiwów* opracowanej przez Radę Europy i Międzynarodową Radę Archiwów, przyjętej ostatecznie przez Radę w roku 1998²⁸. Postuluje ona przyjęcie przez państwa członkowskie Unii

²⁷ D. Kot, *Autorsko-prawne zagadnienia gromadzenia i udostępniania materiałów archiwalnych*, „Archiwista Polski”, nr 2 (22), 2001, s. 13.

²⁸ D. Nałęcz, *Europejska polityka dostępu do archiwów*, „Archeion”, t. IC, 1998, s. 54; Recommendation No. R (2000) 13 of the Committee of Ministers to member states on a European policy on access to archives, <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=366245>, 6.11.2009.

Europejskiej rozwiązań prawnych w zakresie dostępu do archiwów zgodnie z propozycjami zawartymi w treści *Rekomendacji* oraz dostosowanie już funkcjonujących przepisów do rekomendowanych zasad. Dostęp do archiwów publicznych, jako jedno z praw obywatelskich i praw człowieka niezależnie od narodowości czy statusu społecznego, powinien być nieodpłatny i wolny. Na drodze prawnej winno być ustalone albo całkowite otwarcie archiwów, albo wyraźnie określony czas i przyczyna ich niedostępności. Treść *Rekomendacji* odnosi się także do archiwów prywatnych (osób, rodzin, biznesu, związków wyznaniowych itd.), traktowanych na równi z archiwaliami proveniencji urzędowej jako część dziedzictwa narodowego. Dostęp do nich powinien być również otwarty, jednakże po uwzględnieniu i zakomunikowaniu użytkownikowi ewentualnych zastrzeżeń.

Podobny charakter mają zasady dostępu do archiwaliów — *Principles of Access to Archives* — przyjęte przez Komitet Standardów Międzynarodowych i Dobrej Praktyki (CBPS) na XVII Międzynarodowym Kongresie Archiwów w Brisbane w Australii w 2012 roku²⁹. Jest to zestaw 10 zasad — wskazówek pozwalających na sformułowanie i realizację polityki udostępniania. Zasady te mogą stanowić podstawę organizacji udostępniania zarówno w archiwach państwowych, jak i prywatnych. Warunkiem prawidłowego stosowania wskazówek jest jednak to, aby archiwiści byli odpowiedzialni za wszystkie aspekty kontroli dostępu, ochronę informacji niejawnych, nieudostępnianie informacji, co do której funkcjonują określone zastrzeżenia. Natomiast darczyńcy czy też przekazujący mają możliwość wyłączenia z udostępniania na określony czas materiałów archiwalnych (np. dostęp po śmierci bądź po określonej liczbie lat), podając przy tym powody ograniczenia, przybliżony lub dokładny czas otwarcia lub też, do kogo zwrócić się w sprawie wcześniejszego dostępu, wykonania reprodukcji itd. Ewentualne zastrzeżenia dostępu do wybranych archiwaliów powinny być uzgodnione na etapie przekazywania ich do archiwum i poprzedzone rozpoznaniem charakteru materiałów archiwalnych.

Komitet Standardów Międzynarodowych i Dobrej Praktyki zaleca opracowanie jednolitej, spójnej polityki udostępniania z odniesieniem do konkretnych przepisów prawa i innych regulacji, w tym umów z darczyńcami, w ramach których strony zawierają określone zobowiązania (dary, testamenty, listy, depozyty itp.). Chroniąc prywatność, należy zachować mimo wszystko także prawo wolności w dostępie do informacji. Konieczne jest przy tym przedstawienie użytkownikowi rzetelnych, jasnych i precyzyjnych informacji o występujących restrykcjach w zakresie dostępu do

²⁹ http://www.concernedhistorians.org/content_files/file/ET/206.pdf, 19.09.2013.

określonych zbiorów (grupy materiałów archiwalnych, ograniczenia czasowe w dostępie, czas otwarcia i inne informacje, np. do kogo zwrócić się z prośbą o udostępnienie bądź wykonanie reprodukcji).

Analizując zarówno przepisy, jak i powyższe zalecenia, można dojść do wniosku, iż mimo statutowych obowiązków instytucji publicznych, jakimi są archiwa państwowe, w odniesieniu do archiwów prywatnych należy szczególnie dbać o zachowanie określonych zasad dostępu. Problem pozostaje jednak wciąż otwarty. Konieczne zdaje się być takie opisanie swobód obywatelskich i wolności badań naukowych, by ich egzekucja była możliwością realną i naturalną. Precyzyjne prawo i jasne granice wolności ułatwiłyby z pewnością pracę tak archiwistom, jak i użytkownikom zbiorów. Archiwa państwowe nie mają obowiązku przejmowania archiwaliów prywatnych, dopóki nie będzie w tej sprawie decyzji samego twórcy bądź jego spadkobierców — dysponentów jego spuścizny. To oni, przekazując akta do archiwum z myślą pozostawienia po sobie dowodów udziału w życiu kulturalnym, artystycznym, naukowym czy politycznym kraju, mogą, aczkolwiek nie muszą, mając pełną tego świadomość, ustalać określone warunki udostępniania całości akt bądź wybranych ich rodzajów. Obowiązkiem archiwum jest przestrzeganie tych warunków, a w przypadku ich braku postępowanie zgodnie z obowiązującymi przepisami, chroniąc tym samym dobre imię i prywatność twórcy, jego rodziny, znajomych i innych osób, o których informacje mogą występować w danej spuściznie. Wskazana jest aktywna współpraca z przekazującym i konsultowanie ewentualnego otwarcia akt dla jednostki lub szerokiego spektrum odbiorców. Nie mówię tutaj jednak o powrocie do restrykcyjnych zasad udostępniania materiałów archiwalnych. Prawo do informacji z mocy Konstytucji przysługuje każdemu, a kodeks etyczny archiwisty nakazuje możliwie jak najszerze udostępnianie dziedzictwa kulturalnego w różny sposób, nie tylko bezpośredni³⁰. Niemniej szacunek dla samego twórcy czy też dysponenta spuścizny wymaga zabiegów zmierzających do ochrony zawartych w aktach prywatnych informacji przed wykorzystaniem niezgodnym z deklaracją użytkownika. Także wtedy, gdy twórca nie określi warunków udostępniania lub określony przezeń tzw. okres ochronny minie.

W związku z powyższym niezbędna staje się właściwa informacja o warunkach dostępności, przekazana w sposób precyzyjny użytkownikom

³⁰ *Kodeks etyczny archiwisty uchwalony na XIII Międzynarodowym Kongresie Archiwów w Pekinie*, „Archiwista Polski”, nr 1/1997, s. 10–14; W. Stępiak, *Problemy udostępniania archiwaliów w państwach Europy Środkowej i Wschodniej*, „Archiwista Polski”, nr 2 (18), 2000, s. 61.

i ujęta w opisie zespołu (zbioru) bądź też poszczególnych jednostek lub grup jednostek archiwalnych. Funkcjonujący w archiwach państwowych system informacyjny — ogólnopolska wersja bazy danych SEZAM i IZA, a także Zintegrowany System Informacji Archiwalnej (ZoSIA) umożliwiają jedynie wybór między opcją zespołu udostępnianego w całości, nieudostępnianego, udostępnianego częściowo lub warunkowo (odpowiednio z listy wyboru: tak, nie, częściowo, warunkowo). Mając na uwadze chociażby zalecenia wspomnianej wcześniej *Rekomendacji*, informacja o warunkach dostępu jest niewystarczająca. Problemem jest również częste pomijanie tego pola przez osoby wprowadzające dane do baz albo nawet określanie dostępności nieoddającej stanu faktycznego. W tej sytuacji warto zatem rozważyć rozbudowanie bloku warunków udostępniania i wykorzystywania chociażby w zakresie ujętym w standardzie ISAD (G)³¹, uwzględniając czas trwania zastrzeżenia (otwarcia dla badaczy) oraz informację o warunkach wykonania reprodukcji. Można również w jakimś stopniu skorzystać z praktyki stosowanej w innych państwach, np. w Wielkiej Brytanii czy Szwecji, gdzie zwrócono uwagę także na kwestię ochrony danych osobowych. Gromadzone są przy tym nie tylko informacje o miejscach przechowywania archiwów osobistych, ale także o tym, do kogo należy się zwrócić z prośbą o zgodę na korzystanie z archiwaliów bądź wykonanie reprodukcji. Takie informacje są również jednym z elementów opisu archiwalnego.

W ramach współpracy z twórcami spuścizn można także pójść drogą wytyczoną przez uniwersytety w Oxfordzie i Manchesterze i ich projekt *The Personal Archives Accessible in Digital Media (PARADIGM)*³². Projekt dotyczy problematyki zachowania spuścizn elektronicznych, o których będzie mowa w innym referacie. Przygotowany został krótki przewodnik dla twórców, zawierający szereg praktycznych wskazówek dotyczących porządkowania, selekcji, opracowywania, właściwego przechowywania, ale także udostępniania, uwzględniając elementy prawa autorskiego i zagadnienia prywatności.

Wreszcie, wskazane byłoby opracowanie wzoru umowy, jaką zawierają przekazujący (osoby prywatne) z archiwami państwowymi. Oprócz danych podstawowych umowa taka winna zawierać klauzule dotyczące praw własności do przekazywanych materiałów, informacje o zastrzeżeniach wraz z podaniem terminu otwarcia lub też ich brak, upoważnienie dostępu do tych materiałów dla archiwistów w ramach obowiązków służbowych

³¹ ISAD (G): międzynarodowy standard opisu archiwalnego: część ogólna: wersja 2, tłum. Hubert Wajs, Warszawa 2005, ss. 133.

³² PARADIGM, <http://www.paradigm.ac.uk/>, 19.09.2013.

i zapewnienie o ochronie przed nieautoryzowanym rozpowszechnieniem danych, ponadto informacje z zakresu prawa autorskiego, o ile ma zastosowanie, informacje na temat wykonywania reprodukcji. Warto umieścić także opis zawartości i charakteru materiałów, np. korespondencja, rękopisy, notatki itp.

Na zakończenie pozostaje raz jeszcze podkreślić wagę nawiązywania i utrzymywania aktywnych relacji z twórcami spuścizn bądź ich spadkobiercami. Nikt przecież nie zna lepiej archiwów prywatnych niż oni sami. Pozwoli to na dokładniejsze poznanie spuścizn, specyficznej formy zespołu archiwalnego, unikatów, którym towarzyszą czynności aktotwórcze, na które składają się wszystkie etapy działalności twórcy od chwili zaistnienia — narodzin, przez szerokie kontakty towarzyskie, rodzinne i zawodowe oraz zainteresowania mające swoje zakończenie w momencie zgonu otoczonego procesem powstawania szeregu typów dokumentacji powiązanej bezpośrednio z twórcą spuścizny. Dokumentacja ta stanowi również punkt wyjścia dla kontynuacji działalności twórcy, którą przerywa dopiero moment zgonu. Współpraca ta pozwoli nie tylko bliżej poznać dzieje materiałów, ale także uniknąć problemów związanych z nieautoryzowanym dostępem do informacji, które być może dla twórcy nie są wygodne i z różnych względów nie powinny być przez określony czas dostępne dla badaczy.

Podsumowując, twórcy winni wiedzieć, że ich decyzje są respektowane, a zastrzeżone materiały chronione. Użytkownicy natomiast powinni mieć świadomość, że traktowani są uczciwie, nawet jeśli spotykają się z odmową dostępu do zastrzeżonych archiwaliów.

Lubow Żwanko, Dmytro Kibkało
Charków

WYBITNY POLSKI NAUKOWIEC LEON CIENKOWSKI (1822–1887) PER ASPERA AD ASTRA

Niniejsza publikacja powstała w ramach realizacji Umowy o międzynarodowej współpracy naukowej zawartej 22 czerwca 2021 roku pomiędzy Polską Akademią Nauk Archiwum w Warszawie, reprezentowanym przez dyrektora Archiwum doktora habilitowanego Hannę Krajewską, a Państwową Akademią Weterynarii i Zootechniki w Charkowie, reprezentowaną przez pierwszego prorektora uczelni profesora zwyczajnego doktora habilitowanego nauk weterynaryjnych Dmytra Kibkała.

Rok 2022 to rok jubileuszowy, w którym obchodzimy 200. rocznicę urodzin Leona Cienkowskiego, wybitnego Polaka, którego życie to jest prawdziwe potwierdzenie łacińskiego wyrażenia *per aspera ad astra*¹. Uczony, borykając się często z losem, pomimo wątłego zdrowia, dzięki wytrwałości, pracy i zamiłowaniu do badań naukowych zdobył szacunkowe imię w nauce światowej, pracując jednak z dala od ojczyzny. Niestety, władza Imperium Rosyjskiego po klęsce powstania styczniowego z jeszcze większą agresywnością czyniła wszystko, żeby Polacy nie mogli być zatrudniani nawet na zrusyfikowanych uczelniach Królestwa Polskiego. Wbrew temu przez całe życie nazywał siebie warszawiakiem, marzył o Warszawie, o tym, że po latach wróci do domu i zacznie pracę w Szkole Głównej Warszawskiej. Nigdy nie zapominał o swoim mieście rodzinnym: „Warszawa zawsze stoi mi przed oczyma jako przystłek na dalekim horyzoncie, ale tracę nadzieję, żebym kiedykolwiek do niego dopłynął”.

¹ Niektóre aspekty biografii Leona Cienkowskiego autorzy niniejszej pracy zamieścili w artykule Żwanko L., Prychodko T., Borodaj I., Tatarczuk L., Pidhajna T., Kolomijec N., Machonin G., Kibkało D., *Światowej sławy polski uczony Leon Cienkowski (1822–1887): do 200-lecia ojca szczepionki przeciw węglikowi w Imperium Rosyjskim*, [w:] „Medycyna Weterynaryjna”, 2021, nr 77 (9), s. 465–470.

Leon Cienkowski, mikrobiolog, botanik, bakteriolog, podróżnik, uczony teoretyk, uczony praktyk, utalentowany dydaktyk, jeden z najwybitniejszych ówczesnych protistologów, zajmuje czołowe miejsce w gronie polskich naukowców działających w okresie zaborów na chwałę swojej nieistniejącej ojczyzny. Jest uważany za jednego z najważniejszych biologów XIX wieku; jednym z jego wybitnych osiągnięć było uzyskanie na terenie Imperium Rosyjskiego, niezależnie od Louisa Pasteura, szczepionki przeciw węglikowi.

Konrad Millak, znany historyk weterynarii, scharakteryzował Cienkowskiego w taki sposób: „Specjalną kartę w historii polskiego wkładu do rosyjskiej nauki weterynaryjnej zapisał słynny botanik protistolog Leon Cienkowski. Pomimo jego ogromnych zasług dla nauki o istotach stojących na pograniczu świata roślinnego i zwierzęcego postać tego znakomitego uczonego zasnuwa jakby lekki cień niepamięci; można nawet zaryzykować twierdzenie, że nazwisko to jest może najczęściej powtarzane i otoczone zasłużonym uznaniem właśnie w środowisku weterynaryjnym”.

Leon Cienkowski był profesorem honorowym prawie wszystkich uniwersytetów rosyjskich, wszystkich towarzystw przyrodniczych, członkiem korespondentem Akademii Nauk w Sankt Petersburgu i Niemieckiego Towarzystwa Botaników, członkiem honorowym Królewskiego Towarzystwa Mikrobiologów w Londynie.

Droga życiowa uczonego przebiega przez liczne miasta i państwa: Warszawa, Sankt Petersburg, Egipt, Sudan, Warszawa, Jarosław, Sankt Petersburg, Paryż, Berlin, Drezno, Nicea, Wiesbaden, Berlin, Drezno, Odessa, Sankt Petersburg, Charków, Lipsk. W jego życiu można wyróżnić następujące okresy: warszawski (do 1839, później kilka krótkotrwałych pobytów), petersburski (1839–1847, 1854–1859), jarosławski (1850–1854), zagraniczny (1860–1865), odeski (1865–1871), charkowski (1871–1887). W tym ostatnim okresie swego życia zajmował się aktywną działalnością społeczną oraz naukowo-dydaktyczną na Uniwersytecie Cesarskim i w Instytucie Weterynaryjnym. Warto w tym miejscu podkreślić, że uczony zresztą tylko w Charkowie odnalazł tolerancyjne i przyjazne środowisko, a wsparcie finansowe ze strony miejscowego ziemstwa pomogło uczonemu osiągnąć nareszcie pogodę ducha i spokój wewnętrzny.

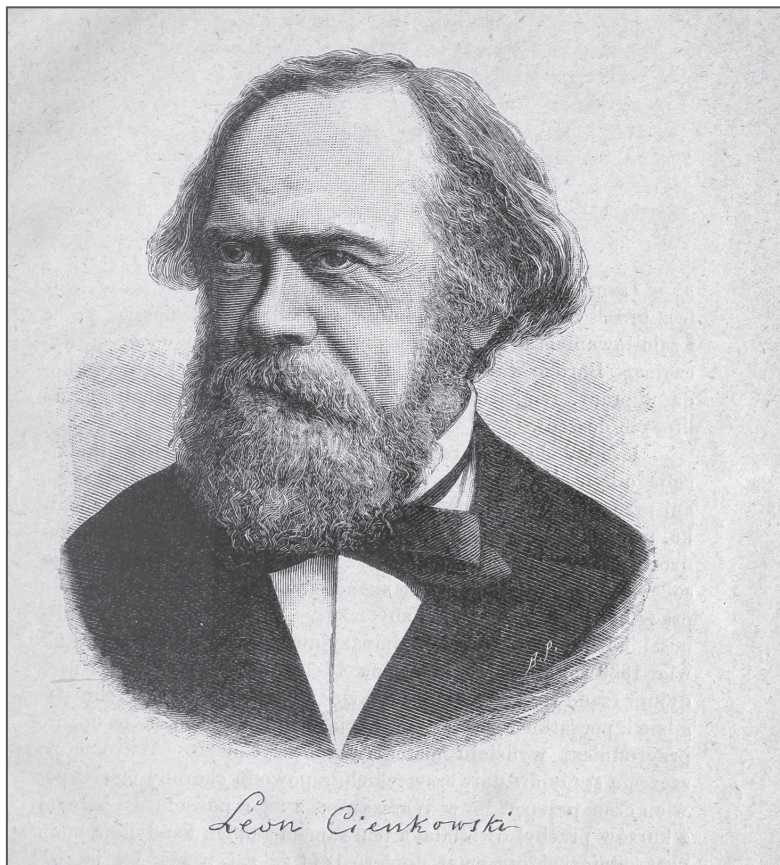
Mimo trudnych okoliczności życiowych i osobistych oraz nie z jego winy skomplikowanych stosunków z kolegami powiązał swoją karierę z uniwersytetami w Sankt Petersburgu, Odessie i Charkowie, gdzie zostawił po sobie wdzięcznych uczniów. Pomógł w rozwoju kariery naukowej o wiele młodszego od siebie przyszłego laureata Nagrody Nobla

Ilii Miecznikowa. Ten ostatni uwielbiał Cienkowskiego, widział w nim „niesłychanie surowego w stosunku do siebie naukowca, Europejczyka o wyjątkowo wysokiej kulturze”. Inny z jego uczniów to August Oktawian Wrześniowski (1836–1892), polski zoolog, prawnik, twórca polskiej protozoologii, profesor Szkoły Głównej Warszawskiej, następnie Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego. „Pomiędzy rokiem 1855 i 1859, podczas pobytu w Petersburgu, miałem sposobność parę lat przepędzić w ścisłej zażyłości z Leonem Cienkowskim, któremu zawdzięczam wpojenie zamiłowania do badania natury oraz zawdzięczam cały kierunek naukowy. Dla okazania temu zacnemu i szlachetnemu przyjacielowi całego przywiązania oraz szczerzej wdzięczności dawno już zamierzałem zapoznać publiczność naszą z nieocenionymi zaletami duszy i serca, jako też ze znakomitymi pracami tak mało znanego jej rodaka.” Wdzięczny za naukę August Wrześniowski zostawił kilka wzruszających publikacji.

O tym, jakim był Leon Cienkowski, warszawski tygodnik „Prawda” niedługo po jego śmierci odnotował: „Był to człowiek w wysokim, pełnym znaczeniu tego słowa. Jako profesor pozostawił wszędzie bardzo sympatyczne wspomnienie. Życzliwy, uczynny dla studentów, wykonywał gorliwie swoje obowiązki, wspierając radą i czynem”.

Leon Cienkowski urodził się 1 października 1822 r. w zubożałej rodzinie szlachcica zaściankowego. Niestety, akta archiwalne nie oferują obfitych danych o reprezentantach tej drobnoszlacheckiej rodziny, która pieczętowała się, jak się zdaje, herbem Bogoria. Wiadomo, że w połowie XVII w. jego przodek szlachcic Marcin Cienkowski mieszkał w Bojarce, później w Białej Cerkwi, a po zagarnięciu ziem ukraińskich przez carstwo moskiewskie jego potomkowie przenieśli się do Polski.

Rodzice Leona Cienkowskiego byli biedni i słabo wykształceni. Nie mogli więc ani sami, ani zatrudniając nauczycieli rozwijać umysłu syna. Jednak matka, mająca wrodzone poczucie potrzeby nauki, pomimo bardzo trudnego położenia majątkowego starała się wszelkimi sposobami pomagać synowi w skończeniu gimnazjum. Zresztą zachęta do pracy była zupełnie zbyteczna. Dzięki zdolnościom i pilności Cienkowski skończył z wyróżnieniem Gimnazjum Gubernialne w Warszawie w 1839 r., mając niespełna 17 lat. W tymże roku jako stypendysta Królestwa Polskiego był skierowany na Uniwersytet w Sankt Petersburgu, gdzie początkowo wstąpił na Wydział Matematyczny, a następnie Przyrodniczy. Głównym wymogiem otrzymania stypendium miała być obowiązkowa praca nauczyciela przez sześć lat w gimnazjum warszawskim.

Wrześniowski A., *Leon Cienkowski. wspomnienie pośmiertne*, Warszawa 1888, s. 9,
<https://polona.pl/item/leon-cienkowski-wspomnienie-posmiertne,NzY4MDk1NzI/23/#info:metadata>, 10 marca 2021

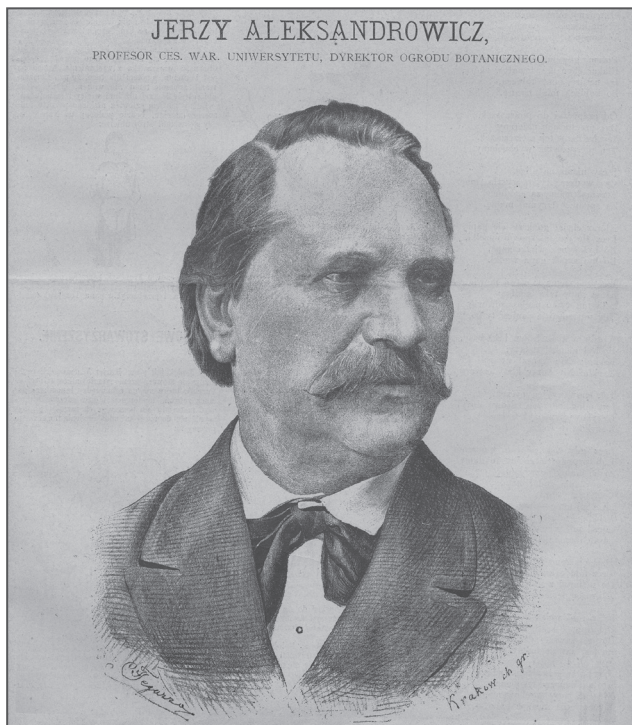
Leon Cienkowski już podczas studiów wykazał duże zdolności naukowe, najpierw specjalizując się w botanice. Droga do uznania była ciernista. W 1842 r. do jednego ze swoich przyjaciół pisał, że z jednej strony ogarnęła go wielka chęć do studiów, z drugiej zaś wielkie osłabienie fizyczne. „Bez pieniędzy, bez normalnego wyżywienia, bez żadnych rozrywek — życia młodemu Cienkowskiemu nie można było pozazdrościć.”

W innym liście, z 4 kwietnia 1843 r., napisał o swoim zobowiązaniu danemu matce wspierającej go w czasie studiów: „Człowiek, jak tam gdzieś powiedziano, składa się z dwu istot zupełnie różnych, jedna słaba,

ulegająca ciału i dogadzająca mu przez zmysły, druga — surowy krytyk. W każdym człowieku pierwsza istota najczęściej górę bierze. Otóż właśnie ten mądry ja odzywa się we mnie: zastanów się sam nad sobą, co o tobie powiedzą ludzie, co sobie pomyśli Ignacy, matka, wuj, ciotka, oni wszyscy by ci cząstkę siebie oddali, a ty nawet kilku wyrazów napisać do nich nie chcesz. Tym sposobem mądry ja byłby mnie zupełnie o konieczności pisania przekonał, aż tu ni stąd ni zowąd mój kochany poczwiwski rzecz: napiszę, napiszę, poczekaj, jutro czas wolny — i tak dzień za dniem schodzi i kto wie, jak długo by mnie te obadwa ja męczyły, gdyby list matki nie przechylił zwycięstwa na stronę ja mądrego... O! nie doznawałeś i znać nie będziesz uczucia, jakie wywołuje w sercu poczwiwego syna list ukochanej matki, list, który przypomina jej ubóstwo, list, przy którym ci załącza kilka rubli zaoszczędzonych przez siebie z odmówieniem sobie prawdopodobnie najpierwszych potrzeb. Jest to rozkoszne, ale wierzaj mi, że zarówno bolesne. Dziś, kiedy bym ja właściwie powinien być już dla niej pomocą, ona mi ze swej strony czyni ofiary, które, mimo uczuwaney przeze mnie ogromnej potrzeby pieniędzy, bolą mnie niesłychanie; nieoceniona to matka! Przypuszczam, iż jak stanę na nogi, skoro będę w możności wywdzięczenia jej za doznawane dobro, list ten razem z tą skromną posyłką będą dla mnie drogą pamiątką, ale dziś, mój kochany, pojmujesz, iż ta ofiara dużo mnie kosztowała i obok radości gorzkie, bardzo gorzkie łyzy mi wycisnęła”.

Klimat północnej stolicy nie służył zdrowiu Leona Cienkowskiego, który dość często chorował, a nawet wracał do Warszawy na leczenie. W 1844 r. ukończył studia, pragnąc całkowicie poświęcić się nauce, dlatego z wielkim trudem udało się uzyskać zwolnienie od obowiązkowej sześcioletniej służby nauczycielskiej. Tylko dzięki decyzji ministra oświaty publicznej Sergieja Uwarowa, którego syn był współtowarzyszem uniwersyteckim Cienkowskiego, wsparciu kuratora Okręgu Naukowego Petersburskiego Michaiła Musina Puszkina, szczerego przyjaciela młodzieży, wszystko zostało załatwione.

Cierpiąc nędzę i podejmując się różnych prac dorywczych, samodzielnie przygotował się do egzaminów magisterskich. Prowadził badania naukowe nad historią pojawienia się i rozwoju drzew iglastych i na ten temat w 1846 r. obronił pracę magisterską. Ogromny wpływ wywarła na niego znajomość z jednym z czołowych biologów rosyjskich Karlem von Baerem (pochodził z Niemiec), który wprowadził utalentowanego młodzieńca do kręgu petersburskich naukowców. „Znajomości te dały Cienkowskiemu bodziec i zapal do badań naukowych.” Po obrobie pracy magisterskiej zainteresował się następnie pierwotniakami

Jerzy Aleksandrowicz, „Tygodnik Ilustrowany”, 1893, seria 5, t. VII, nr 179, s. 348 (Józef Łoskoczyński) <http://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/docmetadata?id=59942>, 18 sierpnia 2021

i wkrótce przygotował do obrony rozprawę habilitacyjną o budowie i rozwoju wymoczków. Złożył też wniosek o przyjęcie na stanowisko docenta Katedry Botaniki Uniwersytetu. Niestety, kierownik katedry, też Polak, profesor Jan Szychowski (1805–1854), mający skłonność do intryg, rozprawę odrzucił, obawiając się w przyszłym docencie konkurenta.

W 1847 r., znalazłszy się w ciężkich warunkach materialnych, bez żadnych perspektyw, by uzyskać stanowisko docenta, skwapliwie przyjął propozycję od Cesarskiego Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego do udziału w podróży do Egiptu i Sudanu w ramach ekspedycji pod kierunkiem pułkownika inżyniera górnictwa Jegora Kowalewskiego. Podczas ekspedycji trwającej około dwóch lat badał rośliny i zwierzęta kontynentu afrykańskiego, dzięki czemu przywiózł obfitą kolekcję eksponatów. O tej

wyprawie w szeregu numerów „Gazety Warszawskiej” opublikował *Kilka rysów i wspomnień z podróży po Egipcie, Nubii i Sudanie* (1853).

Po powrocie z ekspedycji na krótko zamieszkał w Warszawie, później zaś, pożyczwszy pieniądze od przyjaciół, znów pojechał do Sankt Petersburga. Północna stolica znowu powitała go biedą. Powtórzył się niedostatek i tęsknota do kraju, w którym jednak nie było dla niego odpowiedniego miejsca. 1 czerwca 1850 r. pisał w rozpaczy do Jerzego Aleksandrowicza: „Masz słuszność, kochany Jerzy, jestem bardzo niepraktyczny człowiek, ale też i ciążąca na mnie męczarnia jest wielka. Choroba, nędza, zwątpienie sił wprawiły mię w tak rozpaczliwy stan, że byłem gotów jechać nie tylko do Jarosławia, ale nawet na Nową Ziemię, gdyby się sposobność nadarzyła. [...] Co było robić? W Kijowie profesura wakująca, w akademii konserwatorstwo — dla jednakich przyczyn tu i tam mi odmówiono, tym razem zgłodniała familia listy szle, łokcie wyłażą, podeszwy odpadają, chorobliwo, tęskno, nie ma chleba! Poleciałem do ministerjum z prośbą o odesłanie mnie do Królestwa choćby na nauczyciela szkoły powiatowej. Właśnie wtedy zawakowała posada w Liceum Demidowskiego w Jarosławiu. Uchwyciłem się jej, bo cóż miałem do wyboru”.

Położenie Leona Cienkowskiego trochę polepszyło się po przeprowadce w maju 1850 r. do Jarosławia, gdzie objął stanowisko profesora nadzwyczajnego Katedry Botaniki Liceum Demidowskiego i spotkał się z bardzo przychylnym przyjęciem kolegów. Przekazywał nawet niewielką pomoc pieniężną mieszkającym w Warszawie matce i siostrze, które zawsze były przedmiotem jego gorącej miłości. Początkowo w Jarosławiu było mu bardzo ciężko, chorował, z czasem przywykł do tamtejszych warunków, zajął się pracownią botaniczną i licealnym ogrodem botanicznym.

Za swoją pracę był ceniony przez kierownictwo Liceum, był uważany za utalentowanego i znakomitego profesora, dobrego pedagoga. W 1853 r. z okazji obchodów 50-lecia Liceum otrzymał nagrodę pieniężną (143 ruble srebrem), tytuł radcy dworu oraz delegację na badania naukowe do Helsingforsu (Helsinki). W Finlandii latem 1853 r. zebrał materiały, które później posłużyły mu do pracy doktorskiej. Po powrocie do Jarosławia wszystkie swe siły poświęcił badaniom pierwotniaków. 17 maja 1854 r. pisał do Aleksandrowicza: „Żorżku kochany, kiepski będziesz, jeśli się gniewasz na mnie za nieprzysłanie materiałów. Gdybyś tu był i zobaczył, jak ja obstawiony jestem miseczkami, szklaneczkami. Gdybyś widział, z jakim hazardem, mało mi ślepia się nie wykruszą, patrzę w maszynę (tak moja kucharka nazywa mikroskop), to byś mi darował. Wystaw sobie, że po trochu wlażem w studia infuzoriów. Mam już teraz niezłe rezultaciki”.

Pomnik Leona Cienkowskiego na dziedzińcu Państwowej Akademii Weterynarii i Zootechniki w Charkowie, b.d., fot. Lubow Żwanko

W tym roku, po śmierci profesora Szychowskiego, otrzymał zaproszenie na Uniwersytet w Sankt Petersburgu, gdzie został zatrudniony jako profesor nadzwyczajny, objął stanowisko kierownika Katedry Botaniki i zaczął prowadzić wykłady. W 1856 r. obronił pracę pt. *Glony i wymoczki*, uzyskawszy stopień doktora nauk przyrodniczych. W swojej rozprawie, która od razu zapewniła mu dobre imię w nauce, torował „nowe kierunki badań nad organizmami niższymi”, opierając się na własnych badaniach — ustalił stosunki genetyczne pomiędzy poszczególnymi grupami organizmów

Złożenie kwiatów pod pomnikiem Leona Cienkowskiego przez Konsula Generalnego Rzeczypospolitej Polskiej w Charkowie Piotra Stachańczyka w ramach wizyty w Państwowej Akademii Weterynarii i Zootechniki w Charkowie, 24 czerwca 2021, fot. Mykyty Alochina

niższych oraz sformułował i udowodnił twierdzenie o braku wyraźnych granic między światem roślinnym i zwierzęcym. Za to fundamentalne dzieło został uznany za najwybitniejszego biologa na świecie i uhonorowany Nagrodą Akademii Nauk w Sankt Petersburgu. W 1856 r. wyjechał w roczną delegację naukową za granicę. Odwiedził kolejno Niemcy, Francję, Włochy, Austro-Węgry. W Paryżu, Berlinie, Dreźnie prowadził badania i leczył swoją przewlekłą gruźlicę. „Osobiste zapoznanie się z naukowymi potentatami, jak Aleksander Braun, Matthias Schleiden, Johannes Muller, Christian Ehrenberg, wlało w Cienkowskiego wiele otuchy i zaufania we własne siły, które zawsze lekcewał, przyznając sobie bardzo mało zdolności i zasług naukowych.”

Na Uniwersytecie w Sankt Petersburgu Leon Cienkowski zaprezentował się jako utalentowany wykładowca. Jego wykłady z dziedziny botaniki cieszyły się ogromną popularnością wśród studentów. Prowadził je z wykorzystaniem najnowszych osiągnięć nauki światowej, a także usilnie wdrażał do badań naukowych najnowsze ówczesne osiągnięcia techniczne, będąc w tym względzie prekursorem podobnych działań w Rosji. W latach 1858 i 1859 r. oprócz wykładów na Uniwersytecie Cienkowski wygłosił około 20 wykładów publicznych, które cieszyły się u publiczności petersburskiej

dużym wzięciem. Poświęcał je biologii ogólnej, a szczególnie życiu organizmów niższych. 14 stycznia 1859 r. pisał do Aleksandrowicza: „Utonąłem zupełnie w lekcjach publicznych. A niech ich licho porwie, jest ich aż 20! I nabierajże tu ciekawych przedmiotów z takiego jak botanika parszywego chleba — po wtóre, co mnie strasznie dęczy, to nieotrząskanie z publicznością — brak wszelkiego aktorstwa i blagi, które są mocno w takich razach potrzebne. Po każdej lekcji jestem tak zmęczony, jak z krzyża zdjęty. Idzie jednakże dobrze. A wołów [rubli] za każdy spektakl mam 25. Rysunki pokazują się gawiedzi w mikroskopie stanczym na ogromnym płótnie. [...]. Mikroskop mój spoczywa. Wymoczki na gwałt krzyczą i dużo robót niepodokańczanych leży w tece, dopóki jaki złodziej mi tegoż samego nie dopatrzy i w pismach nie otrąbi”.

W okresie profesury na Uniwersytecie Petersburskim Leon Cienkowski pracował naukowo nad rozwojem glonów i orzęsków, nad zjawiskami symbiozy u organizmów jednokomórkowych, nad pseudogonidami. W tych latach opublikował dziesięć prac, w każdej wnosząc coś nowego do protistologii.

W 1859 r. ożenił się, małżeństwo jednak było niezbyt udane i uczony spędził kolejną zimę w Nicei. 5 lutego 1860 r. pisał do Jerzego

Instytut Weterynaryjny w Charkowie, w którym pracował Leon Cienkowski, <http://n-slovo.com.ua/2020/07/02/%D0%B4%D0%BE%D0%BB%D1%8F-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%84%D0%B5%D1%81%D0%BE%D1%80%D0%B0/>, 20 kwietnia 2021

Aleksandrowicza: „Co Twój Hawaga wyrabia, to aż strach! Nie tylko że się z moskówką ożenił, że uciekł z Pitra, żeby miodowe miesiące pod włoskim spędzać niebem, ale ośmiela się Hawadziątko stwarzać! [...] Majątek żony jest strasznie zapuszczony — to jest nieobdłużony [obarczony długami], ale źle administrowany — poświęciwszy czas, który uniwersytet zabiera gospodarstwu, może by więcej niż 1000 wołów wyciągnąć można, wtedy już i przed własnym sumieniem nie darmo [bym] jadł kaszę. Wszystko to się z czasem wyklaruje. Tymczasem jest mi dobrze, a uczucie niezależności, które i dawniej nie mając wołów mocno uprawiałem, teraz napawa mnie niesłychaną rozkoszą”. Później przebywał w Szwajcarii, Wiesbaden, Berlinie i Dreźnie, gdzie stale prowadził badania nad organizmami niższymi.

Zamierzał jedynie spędzić zimę w cieplejszym klimacie, odpocząć cały rok i wrócić na katedrę w Sankt Petersburgu, lecz obawa przed klimatem i chorobami, które go tam trapiły, skłoniła go do innej decyzji. W 1860 r. podał się do dymisji ze stanowiska kierownika katedry na Uniwersytecie w Sankt Petersburgu i kolejne pięć lat spędził za granicą.

W latach 1861–1865 przebywał w Europie Zachodniej, przeważnie w Dreźnie, pracował nad słuzowcami, badając ich związki genetyczne i wyjaśniając właściwości biologiczne; zajmował się również wysunięciem przez wybitnego niemieckiego biologa Ernesta Haeckla zagadnieniem monad. W tym okresie próbował powrócić na stałe do Warszawy i nawiązać współpracę z Katedrą Botaniki nowo otwartej Szkoły Głównej Warszawskiej (1862–1869). Zaopatrzył się w polskie dzieła botaniczne, a nawet rozpoczął przygotowanie do wykładów polskich, bo dotychczas nigdy nie miał do czynienia z polskim językiem botanicznym. Jednak próba została zakończona niepowodzeniem; w ówczesnych warunkach popowstaniowych nie było miejsca dla Polaka wykształconego na uczelni znajdującej się na terenie buntowniczej Warszawy. Warto również odnotować, że ta uczelnia została zamknięta w 1869 r. w ramach represji po powstaniu styczniowym.

W 1865 r. Leon Cienkowski, którego minister oświecenia publicznego w końcu marca tego roku mianował profesorem zwyczajnym botaniki na Cesarskim Uniwersytecie Noworosyjskim w Odessie, przeniósł się na południe Imperium Rosyjskiego. W murach wspomnianej uczelni zbliżył się z młodszym o dwadzieścia lat Iliją Miecznikowem, z którym stosunki serdecznej przyjaźni zachował do śmierci. Przeprowadzał intensywne badania nad korzenionózkami i wiciowcami, opisał wtedy nowe gatunki słodkowodnych i morskich pierwotniaków.

Opublikował przynajmniej sześć prac, w których m.in. przedstawił odkryty przez siebie rozwój nocoświatlika (*Nocticula miliaris*), opisał kilka nowych form wiciowców czarnomorskich, uzupełniając badania przeprowadzone w Neapolu i Messynie (1870), opisał rozwój promienic; stwierdził też pokrewieństwo niższych glonów (*Palmellaceae*) z wiciowcami.

W Odessie zajmował się aktywnie sprawami społecznymi: zorganizował Noworosyjskie Towarzystwo Przyrodnicze (1869), którego był pierwszym prezesem (1870–1871), a także Morską Stację Biologiczną w Sewastopolu.

Na Uniwersytecie wykładał anatomię i fizjologię roślin z paleobotaniką, przy czym wiele czasu przeznaczal na prezentacje mikroskopowe. Historyk biologii Boris Rajkow stwierdził, że „Cienkowski był pierwszym w Rosji profesorem, który wykładał botanikę z mikroskopem w rękach”. Jego wykłady cieszyły się wielką popularnością. O słynnym pedagogu zachowało się wiele relacji: „To nie były wykłady, a biesiady z prawdziwie filozoficznym nastawieniem, biesiady, które swoją wyrazistością i ścisłością całkowicie porywały słuchaczy. W tych wykładach Cienkowski umiał poruszać najbardziej interesujące problemy przyrodoznawstwa, dając przy tym wnikliwe i rozsądne wyjaśnienia, zaspakajające młody, przenikliwy umysł słuchaczy. Tym głównie można objaśnić tę okoliczność, że na wykłady Cienkowskiego przychodzili nie tylko przyrodnicy, lecz również i studenci z innych wydziałów. I ten entuzjizm nie był tymczasowy, chwilowy, ale powtarzał się regularnie z roku na rok. Niektórzy spośród jego uczniów nie mogą i obecnie bez wzruszenia wywołać w pamięci swojej postać Cienkowskiego, tego — jak oni go nazywają — apostoła przyrodoznawstwa”.

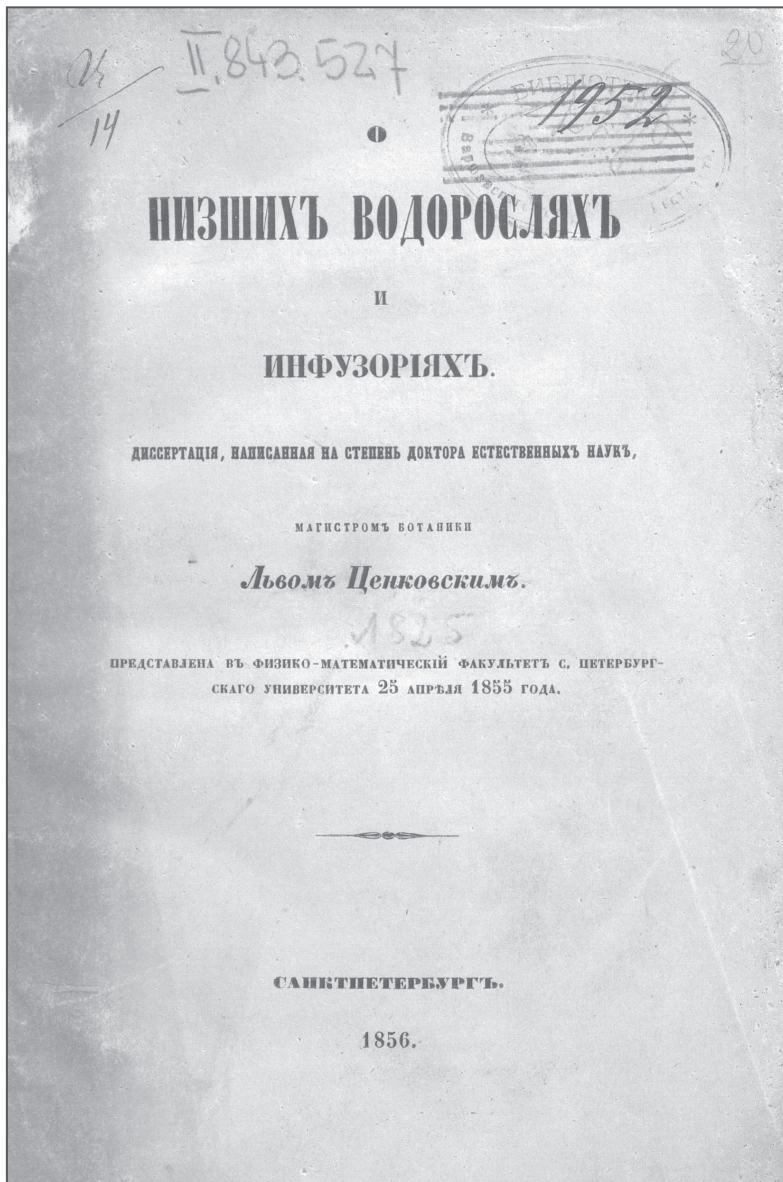
Inny uczeń Cienkowskiego — znany biolog Nikołaj Sriedinski — podczas obchodów jubileuszu uczonego w 1886 r., wspominając lata swych studiów w Odessie, zwracał się do swego profesora tymi słowami: „My, jak dzieci na wyścigi śpieszyliśmy pokazać lub opowiedzieć Panu to wszystko, co dostrzegliśmy pod mikroskopem. Pan wysłuchiwał każdego, naprowadzając nas na dokładną drogę badania. My Pana kochaliśmy, mocno kochaliśmy. Było dla nas wielką uciechą, kiedy Pan, jak bywało, zapraszał wszystkich do swojego mikroskopu, byśmy mogli popatrzeć na nowy organizm akurat badany przez Pana. Każdy z nas z kolei ze szczególną przyjemnością niósł swój mikroskop do Pańskiego gabinetu, żeby pokazać i Panu cokolwiek interesującego ze swoich badań. Dzięki takim stosunkom znaleźliśmy wszystko najważniejsze w Pańskich badaniach bieżących, a Pan wiedział, czym zajmuje się każdy z Pańskich 35 studentów

z różnych kursów. [...] Wśród swoich wzmózonych zajęć za stołem roboczym Pan ze szczególną gotowością objaśniał każdemu przychodzącemu ostatnie Pańskie odkrycia z dziedziny mikroorganizmów. Pan nigdy nie robił ze swoich odkryć tajemnicy laboratoryjnej”.

Jednak na tym Uniwersytecie spotkał się z objawami szowinizmu w środowisku profesorskim. W 1871 r. opuścił tę uczelnię na znak protestu przeciwko dyskryminacji innego Polaka — wybitnego chemika Aleksandra Weryhi, którego kandydatura na Katedrę Chemii została odrzucona ze względu na to, że był Polakiem. We wrześniu tego roku wyjechał na krótko do Sankt Petersburga, mając jednak zamiar przeniesienia się na stałe do Charkowa. Najpierw mieszkał w hotelu, a później w budynku Tichonowicha przy ulicy Podgórznej 9 (obecnie ulica Aleksandra Potebni — cicha uliczka w centrum miasta, budynek niezachowany).

13 stycznia 1872 r. został powołany na stanowisko profesora Katedry Botaniki Cesarskiego Uniwersytetu w Charkowie, gdzie mimo swoich planów pozostał do końca życia. „Na Uniwersytecie Charkowskim Cienkowski spotkał dość liczne grono Polaków — profesorów i docentów, m.in. prof. farmacji Jana Stankiewicza, prof. filologii greckiej Józefa Piechowskiego, prof. literatur zachodnioeuropejskich Leonarda Kołmaczewskiego, doc. elektroterapii Józefa Sycjanke, doc. anatomii człowieka Włodzimierza Wysokowicza. Nie wiemy, czy z nimi utrzymywał jakieś bliższe kontakty. Wiemy natomiast, że z Cienkowskim kontaktowali się Polacy pracujący na Ukrainie w rosyjskiej służbie weterynaryjnej czy też nauczający w Charkowskim Instytucie Weterynaryjnym. [...] Bliższe kontakty łączyły też Cienkowskiego z wykładowcą botaniki i zoologii w Charkowskim Instytucie Weterynaryjnym Lucjanem Pawłowiczem oraz absolwentem tegoż Instytutu późniejszym profesorem i organizatorem Wydziału Weterynaryjnego Uniwersytetu Warszawskiego Janem Gordziałkowskim. W tym miejscu warto odnotować, że ten zasłużony uczony, znany bakteriolog i epizootolog Jan Gordziałkowski (1862–1944), pracujący z Cienkowskim nad produkcją szczepionek przeciwglikowych, jest uważany za jednego z pierwszych przedstawicieli szkoły Cienkowskiego.”

Praca na Uniwersytecie miała dość szeroki zakres: kierował ogrodem botanicznym, prowadził wykłady z botaniki na Sekcji Przyrodniczej Wydziału Fizyczno-Matematycznego, również na Wydziale Medycznym. Na tej uczelni kilkakrotnie przedłużony był jego kontrakt na stanowisku profesora zwyczajnego (1875, 1880). W 1883 r. nadano mu tytuł profesora zasłużonego. W 1880 r. wziął udział w ekspedycji morskiej

na Morzu Białym i Wyspach Sołowieckich, podczas której sporządził opis fauny i flory (przeważnie drobnoustrojów) tego regionu.

W Charkowie Cienkowski podjął wiele nowych badań i prac zmierzających do zastosowania jego osiągnięć teoretycznych do celów praktycznych: cukrownictwa, rolnictwa, hodowli. Odkrył m.in. przyczynę powodującą rozwój mas galaretowatych w płynach podczas produkcji cukru (drobnoustroje należące do gatunku *Leuconostoc mesenteroides*), przeprowadzał badania nad grzybami tworzącymi błonkowate powłoki na płynach sfermentowanych (winie, piwie, mleku, soku kwaśnej kapusty, soku ogórkowym).

Najważniejszymi okazały się zakrojone na szeroką skalę badania mające na celu zwalczenie trapiącej hodowlę rosyjską groźnej choroby — wąglika, i na tym polu osiągnął znakomite wyniki. W 1882 r. Cesarskie Wolne Towarzystwo Ekonomiczne w celu poznania metody szczepienia Louisa Pasteura wysłało go za granicę. „Pasteur odmówił mu miejsca w swojej pracowni pod pozorem, że pracownia ma zadania czysto naukowe, a nie pedagogiczne. Próbował tedy znaleźć przytułek w pracowni botanicznej w ogrodzie botanicznym pod kierunkiem van Tieghema, ale mu znowu odmówiono z obawy zarażenia pracujących hodowlami antraksowymi; odmówiono mu też miejsca w Meteorologicznym Instytucie w Montsouris, gdzie istnieje pracownia do łowienia bakterij z powietrza. W końcu prof. Balbiani przyjął go z całą uprzejmością w swojej Pracowni Embryjologicznej w College de France.”

W tym miejscu warto odnotować, że Leon Cienkowski nie był jedynym uczonym, którego władze rosyjskie wydelegowały do Paryża w celu „zapoznania ze sposobami przyrządzania szczepionki, używanej przez Pasteura do ochronnych szczepień, jak również z manipulacjami szczepienia wakcyn domowym zwierzętom”. Delegowani, po powrocie z Francji, dokonali niepomyślnych samodzielnych prób w latach 1883–1884 w Petersburgu, Nowej Ładodze, Dorpacie, ale tylko praca profesora Cienkowskiego w Charkowie miała skuteczny rezultat.

Po powrocie z Paryża uczony założył laboratorium na podwórku Charkowskiego Instytutu Weterynaryjnego. Przy wsparciu Aleksandra Szałasznikowa po długiej pracy wynalazł oryginalny sposób wytwarzania szczepionki, która okazała się skuteczniejsza niż wykonana przez Pasteura. Pierwsze próby z tą szczepionką przeprowadził w Zakładzie Fizjologii Instytutu Weterynaryjnego. Następnie w 1884 r. dzięki wsparciu ziemianina, właściciela licznych stad owiec Georga Skadowskiego, na szerszą

skalę wykonał próbne szczepienia owiec w Biełozierce, miejscowości w guberni chersońskiej.

Jego pracę obserwowała wydelegowana specjalna komisja złożona z przedstawicieli władz, weterynarzy, lekarzy i agronomów, w tym celu zebrała się w majątku Biełoziora i, sprawdzwszy drogą kontrolnych szczepień niezakaźność 1333 sztuk owiec ochronnie zaszczyconych wakcynami Cienkowskiego, dała następujące orzeczenia:

1. Sporządzone przez Cienkowskiego szczepionki powodują niezakaźność przeciw wąglikowi u szczepionych nimi owiec.

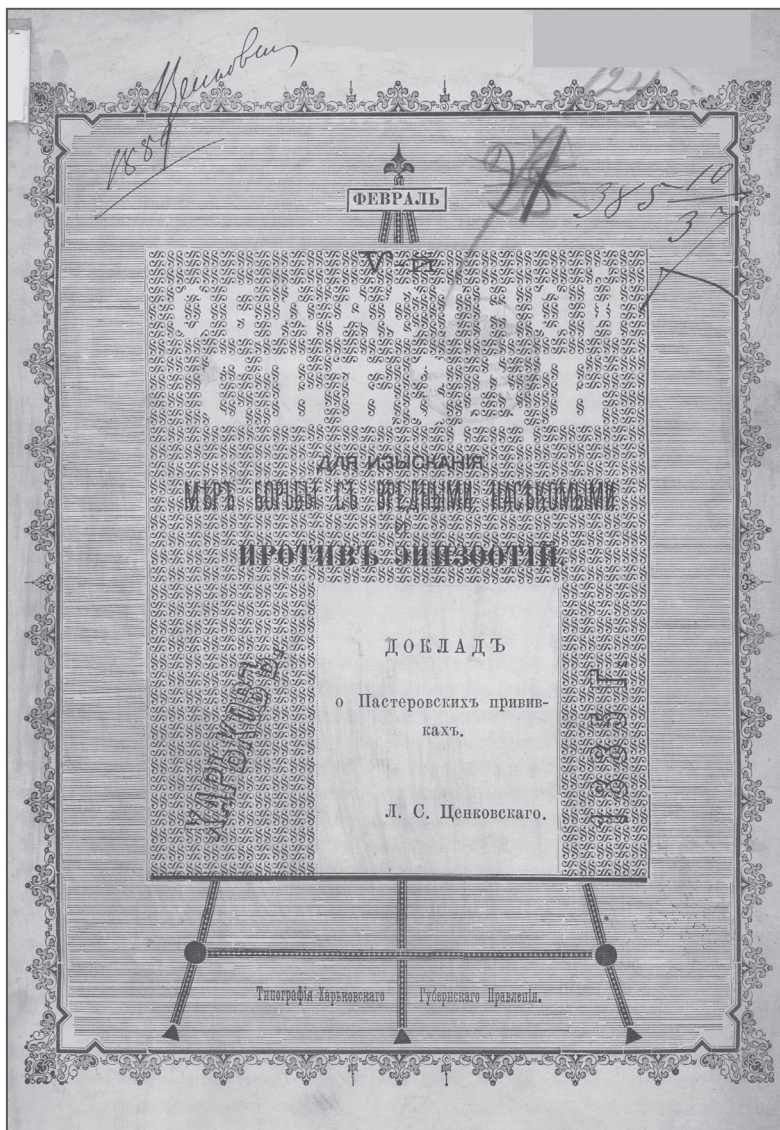
2. Doświadczenia wykonane przez profesora Cienkowskiego w majątku Biełoziora na wielkiej liczbie owiec mają decydujące znaczenie i szczepienie ochronne należałoby zastosować we wszystkich owczarniach południowej Rosji.

Tak więc, dzięki energii, umiejętności i niezmordowanej pracy profesora Leona Cienkowskiego, jak również pomocy materialnej i moralnej Skadowskiego, kwestia szczepień ochronnych przeciw wąglikowi w Rosji rozwiązana została bez udziału laboratorium Pasteura.

A. Wrześniowski napisał: „Profesor Cienkowski poświęcił się badaniu bakterij (laseczników) i w tym celu odwiedził słynnego Pasteura, lecz z powodu pożalowania godnej zazdrości i nieuczynności uczonego paryskiego z tej podróży żadnej niemal nie odniósł korzyści. Zabrał się więc sam do pracy i po długich, mozolnych i nie zawsze bezpiecznych doświadczeniach w stepach Chersonesu doszedł do pomyślnego szczepienia owiec karbunkułu”.

Tak zwana „wakcyna Cienkowskiego” stała się pierwszą szczepionką stosowaną nie tylko w weterynarii, ale także w medycynie Imperium Rosyjskiego. W latach 1883–1886 opublikował sześć artykułów na temat swoich badań nad szczepionką oraz przedstawił analizę pasterowskiego dzieła. W sprawozdaniu z prac nad szczepionką przeciw wąglikowi (anthrax) Cienkowski podsumował, że jego „badania miały być bardziej udane tylko w dobrze wyposażonym laboratorium, a nie w zakurczonym pokoju, w którym w ciągu trzech lat przygotowywał szczepionkę”.

W 1886 r. obchodzono w Charkowie jubileusz 35-lecia działalności naukowej i pedagogicznej Leona Cienkowskiego. Przejawy sympatii, jaką wykazali jego uczniowie, koledzy i wybitni uczeni zagraniczni, były jednocześnie wyrazem hołdu nauki światowej dla uczonego. W podziękowaniu za wszystkie pozdrowienia Leon Cienkowski w charakterystyczny sposób powiedział: „Uroczystość jubileuszowa jest podobna do sądu, w którym zwracają uwagę na same tylko dobre strony podsądnego; tym sposobem

Publikacja Leona Cienkowskiego z charkowskiego okresu życia

wyrok jest bardzo pobłażliwy. Spodziewałem się wielkiego pobłażania, nie liczyłem jednak na taką obfitość i na tyle ciepła w powinszowaniach, ze wsząd mi nadsyłanych. Otrzymałem nieskończenie więcej, aniżeli zasłużyłem; zdaje mi się, że wkładał na siebie cudzy, bardzo obszerny płaszcz, z którego na mój wzrost można by wykroić całą setkę płaszczy; uważałbym się za szczęśliwego, gdyby choć jeden z nich bezspornie na mnie leżał. Na wszystko, co tu było powiedziane i odczytane, mogę tylko odpowiedzieć najgłębszą, serdeczną wdzięcznością i szczerą chęcią służenia nauce, dopóki mi sił starczy”.

Brał czynny udział w życiu społecznym Charkowa, był członkiem Towarzystwa Medycznego, na którego posiedzeniach wygłaszał referaty i wykłady. Brał udział w zwalczaniu epidemii, w 1887 r. prowadził — w owym czasie skomplikowane — badania sanitarno-biologiczne wodaociągu charkowskiego. Badania te stały się ostatnią pracą naukową uczonego, ponieważ w tym roku zachorował na nieuleczalną chorobę. Za swoją działalność na rzecz rozwoju miasta został uznany (tak samo jak polski lekarz i filantrop Władysław Frankowski) za jedną z najwybitniejszych postaci publicznych, zasługujących na szczególne uszanowanie.

Za swoją pracę otrzymał wysokie odznaczenia państwowe: Order św. Anny II stopnia z Koroną Cesarską (1872), Order św. Włodzimierza III stopnia (1883), Order św. Stanisława I stopnia (1887), tytuł rzeczywistego radcy stanu (1877).

Opublikowane prace uczonego są bardzo liczne i porozrzucane w rozmaitych czasopismach naukowych, przeważnie niemieckich. W Warszawie ukazały się fragmenty wrażeń z podróży *Kilka szkiców i wspomnień z podróży do Egiptu, Namibii i Sudanu* (1853), *Z życia drobnoustrojów* (1880), *Mikroorganizmy. Bakterie* (1884)².

Wkrótce po uroczystościach jubileuszowych Leon Cienkowski został porażony wiadomością o samobójczej śmierci swego starszego ukochanego syna Stanisława. Jak się później okazało, wybitnie uzdolniony młody człowiek, wówczas student piątego roku medycyny uniwersytetu, po uważnym przyjrzeniu się umiłowanemu ojcu doszedł do wniosku, że ten jest nieuleczalnie chory na raka. Niebędący w stanie dźwigać brzemienia tej wiedzy, młody człowiek odebrał sobie życie. Przed zgonem, między atakami okrutnych cierpień, zdążył zażartować, że „nie jest tak łatwo spuścić się do piekła”. Leon Cienkowski, podejmując próby leczenia, wyjechał najpierw do Wiednia, później do Lipska, gdzie znajdował się w szpitalu Krankenhaus St. Jacoba. Tam zmarł 8 października 1887 r. o godzinie 5

² Wykaz prac Leona Cienkowskiego podano na końcu niniejszego opracowania.

po południu; z najbliższych osób była przy nim tylko córka. Został pochowany na miejscowym cmentarzu.

W całej Rosji odbyły się w środowiskach akademickich uroczyste spotkania żałobne w związku ze śmiercią wielkiego uczonego, który i dziś uchodzi za klasyka nauk przyrodniczych w tym kraju i w całej Europie.

Zachowanie pamięci o tym światowej sławy człowieku nauki niestety nie bardzo odpowiada skali jego osiągnięć. Na terenie Państwowej Akademii Weterynarii i Zootechniki wzniesiono jedyny na świecie niewielki pomnik Leona Cienkowskiego, przy którym 24 czerwca 2021 r. złożył kwiaty Konsul Generalny Rzeczypospolitej Polskiej w Charkowie Piotr Stachańczyk.

W kalendarzu *Polscy naukowcy i Charków 2020* w ramach wieloletniego projektu pod patronatem Konsulatu Generalnego Rzeczypospolitej Polskiej w Charkowie *Kalendarze o wybitnych Polakach w Charkowie* (koordynator prof. Lubow Żwanko) umieszczona jest strona poświęcona uczonemu. W tym roku w ramach obchodów jubileuszowych 170. rocznicy założenia Szkoły Weterynaryjnej w Charkowie Leon Cienkowski będzie upamiętniony na wystawie *Polacy — założyciele oświaty weterynaryjnej w Charkowie (XIX–początek XX wieku)*, jak również na tablicy ku pamięci wybitnych naukowców Polaków (inicjator prof. Dmytro Kibkało). Tablica ta będzie zawieszona na byłym gmachu Instytutu Weterynaryjnego przy ulicy Sumskiej 37, w którego murach powstało jedno z głównych dzieł wybitnego Polaka Leona Cienkowskiego — szczepionka przeciw wąglikowi, której twórcę wdzięczni współcześni nazwali „ukraińskim Pasteurem”.

Jerzy Aleksandrowicz (1819–1894), profesor botaniki Szkoły Głównej i Uniwersytetu Warszawskiego, urodził się 3 stycznia 1819 r. we wsi Kumieciszki powiatu kalwaryjskiego guberni augustowskiej jako syn zamożnego gospodarza wiejskiego pochodzenia litewskiego (nazwisko pierwotne Alexa) Józefa i Magdaleny z Kluczyńskich. Po otrzymaniu matury w gimnazjum w Sejnach w 1839 r. udał się jako stypendysta rządowy do Petersburga, gdzie zapisał się na sekcję przyrodniczą Wydziału Fizyczno-Matematycznego Uniwersytetu Petersburskiego. Studiował głównie botanikę, w której specjalizował się pod kierunkiem profesora Jana Szychowskiego. Na trzecim roku otrzymał złoty medal za rozprawę konkursową *Rodzina wrzosowatych Ericaceae okolic Petersburga*.

W 1843 r. po uzyskaniu dyplomu kandydata nauk przyrodniczych przybył do Warszawy, gdzie do 1860 r. pracował jako nauczyciel w Szkole Realnej. Wobec braku wykształconych przyrodników powierzono mu wykłady i zajęcia w innych instytucjach związanych z przyrodą. W latach

1844–1855 wykładał anatomię człowieka w Akademii Sztuk Pięknych; kierował naukową stroną Ogrodu Botanicznego. W 1855 r. został mianowany egzaminatorem w Warszawskiej Radzie Lekarskiej i profesorem w Szkole Farmaceutycznej. W 1857 r., gdy powstała w Warszawie Akademia Medyko-Chirurgiczna, prowadził tam wykłady z botaniki, zoologii, anatomii porównawczej, a w następnym roku i z mineralogii. W 1860 r. został zwolniony z obowiązków nauczyciela Szkoły Realnej i mianowany profesorem botaniki i mineralogii, a w ostatnim roku istnienia tej uczelni (1861) sprawował funkcję sekretarza naukowego Akademii. Został następnie dyrektorem Ogrodu Botanicznego i profesorem botaniki zarówno w Szkole Głównej (1862–1869), jak i w zrusyfikowanym Uniwersytecie Warszawskim (1869–1878). W 1862 r. odbył podróż naukową do Niemiec i Francji.

Zostawszy emerytem, pozostał dyrektorem Ogrodu Pomologicznego założonego w 1864 r. dzięki jego inicjatywie, na początku działającego na Marymoncie, następnie zaś przeniesionego w 1870 r. na teren obecny, do dawnego folwarku świętokrzyskiego. Tutaj założył pierwszą w Polsce Szkołę Ogrodniczą i kierował nią przy pomocy swego ucznia Edmunda Jankowskiego (1879–1886). Szkoła ta wykształciła szereg ogrodników. Wykłady pomimo oficjalnych zakazów były prowadzone po polsku. Dbając o interesy ogrodnictwa, przyczynił się do założenia w 1884 r. Towarzystwa Ogrodniczego, którego był pierwszym prezesem, a w 1887 r. został wybrany członkiem honorowym. Obarczony nadmierną pracą pedagogiczną, nie miał możliwości rozwinąć wybitniejszej działalności naukowej. Jego praca dla uzyskania stopnia doktora botaniki *O rozwoju zarodni u śluzowców* (w języku rosyjskim) wyjaśniła pewne szczegóły budowy tych organizmów i po raz pierwszy zaprezentowała listę śluzowców z okolic Warszawy.

Wielką jego zasługą było podniesienie Ogrodu Botanicznego z upadku, w jakim się znajdował po powstaniu listopadowym. Poza obowiązkowymi wykładami Jerzy Aleksandrowicz interesował się postępami botaniki w różnych dziedzinach, o czym świadczą dwie prace popularnonaukowe: jedna dotycząca chorób zbóż drukowana w „Rocznikach Gospodarstwa Krajowego” (1861), druga o ciekawym zagadnieniu partenogenezy w państwie roślinnym *O powstawaniu w roślinach zarodka bez poprzedniego upłodnienia* (1859). Był doskonałym pedagogiem obdarzonym darem wymowy, cieszył się wielką sympatią wśród młodzieży. Współcześni mu ludzie podkreślali jego troskliwą opiekę nad młodzieżą. Nie tylko pomagał im w zdobywaniu wykształcenia, lecz także starał się dla nich o zapomogi i stypendia. Jak wspominają jego znajomi, często studentów można

było spotkać na obiedzie u państwa Aleksandrowiczów. W dużej mierze było to również zasługą pani Aleksandrowiczowej, która od lat spędzając życie w fotelu inwalidzkim, traktowała młodzież z ogromną dobrocią i troskliwością.

Interesował się także pszczelnictwem, prowadził w Ogrodzie Botanicznym pasiekę, przyczynił się do powstania w Warszawie Towarzystwa i Muzeum Pszczelniczego, gdzie bezinteresownie prowadził wykłady z tej dziedziny. Był również jednym z pionierów jedwabnictwa; przez parę lat stał na czele Muzeum Przemysłu i Rolnictwa, organizował dział naukowy, był przewodniczącym komisji, która opracowała projekt ustawy leśnej, poza tym współpracował w redakcjach *Encyklopedii rolniczej*, *Wielkiej encyklopedii ilustrowanej*, „*Wszechświata*” i „*Pamiętnika Fizyograficznego*”. 3 kwietnia 1893 r. w Warszawie obchodzono uroczyste jubileusz 50-lecia jego pracy naukowej i społecznej.

Był honorowym członkiem Towarzystwa Rolniczego, Warszawskiego Towarzystwa Lekarskiego, członkiem korespondentem Towarzystwa Ogrodniczego w Gandawie, Towarzystwa Nauk Ścisłych w Paryżu, La Société nationale des sciences naturelles de Cherbourg, Towarzystwa Przyrodniczego w Petersburgu.

Jerzy Aleksandrowicz zmarł 13 stycznia 1894 r. i został pochowany w Warszawie na cmentarzu Powązkowskim.

Pierwszy zwrócił uwagę na korespondencję uczonych August Wrześniowski, który zamieścił fragmenty listów z różnych lat na stronach czasopisma „*Wszechświat*” w pracy *Leon Cienkowski. wspomnienie pośmiertne*. Tę spuściznę charakteryzował w taki sposób: „Cienkowski zawsze utrzymywał stosunki listowne ze swymi przyjaciółmi w Warszawie, którzy posiadają obszerną jego korespondencją, prowadzoną od wyjazdu do uniwersytetu aż do ostatnich czasów. Te listy pisywane w zupełnem zaufaniu doskonale malują szlachetną duszę zmarłego, jego szczere przywiązanie do kraju i miasta rodzinnego, jego głęboką miłość dla matki i siostry, statecznie dochowywaną gorącą przyjaźń dla towarzyszy lat dzieciennych i czasów uniwersyteckich oraz niewyczerpaną życzliwość dla uczniów. Widać też z nich hart jego duszy i zamiłowanie do nauki czystej, bezinteresownej, posuniętej do ostatnich granic, czyli według ludzi praktycznych, niekiedy przywłaszczających sobie u nas miano pozytywistów, dla których nauka jest tylko dochodową firmą, było to zamiłowanie posunięte do niedorzeczności. Widać też skromność spotykaną wyłącznie u ludzi wielkiego rozumu i głębokiej nauki”.

Po stu latach do tej korespondencji powrócił Jerzy Rózewicz (1939–2009), polski historyk, historyk nauki i bibliotekoznawca. Wybrane fragmenty listów zamieścił w obszernym artykule *Działalność dydaktyczna i naukowo-organizacyjna Leona Cienkowskiego w Rosji z okazji 100. rocznicy śmierci wybitnego uczonego*.

**Wykaz listów Leona Cienkowskiego do Jerzego Aleksandrowicza
z lat 1846–1887 (wygrubiono listy umieszczone w artykule)**

Lp.	Strony MiZPAN	Data	Miejsce
1	1–2	8 listopada 1846	Petersburg
2	3–4	5/17 listopada 1847	Petersburg
3	5–6	1 czerwca 1850	Petersburg
4	7–7	5 marca 1852	Jarosławł
5	8–9	6 stycznia 1853	Jarosławł
6	10–10	19 marca 1853	Jarosławł
7	11–12	18 maja 1853	Jarosławł
8	13–14	15 czerwca 1853	Moskwa
9	15–16	1/13 lipca 1853	Helsingfors
10	17–17	4 sierpnia 1853	Miejsca nie zaznaczono
11	18–18	30 sierpnia 1853	Jarosławł
12	19–20	6 października 1853	Brześć
13	21–22	12 stycznia	Jarosławł
14	23–23	17 maja 1854	Jarosławł
15	24–25	22 października 1854	Jarosławł
16	26–27	25 marca 1855	Petersburg
17	28–29	2/15 września 1855	Petersburg
18	30–31	20 września 1856	Petersburg

Lp.	Strony MiIZPAN	Data	Miejsce
19	32–33	15 listopada 1856	Wenecja
20	34–34	20 maja 1857	Paryż
21	35–36	27 września 1857	Berlin
22	37–37	15 września 1857 Odpisał d.[nia] 14 Grud. [nia] 1857	Petersburg
23	39–39	25 lutego 1858	Petersburg
24	40–41	6 maja 1858	Petersburg
25	42–42	Czerwiec 1858	Miejsca nie zaznaczono
26	44–45	14 stycznia 1859	Petersburg
27	46–46	Wielkanoc (24 kwietnia 1859)	Petersburg
28	48	5 maja 1859	Petersburg
29	50–50	10 sierpnia 1859	Petersburg
30	52–53	5 lutego 1860	Monfione pod Niceą
31	54–55	12 lipca 1860	Thun, Szwajcaria
32	56–57	5 października 1860	Wiesbaden
33	58–59	13 października 1862	Berlin
34	60–61	19 marca 1863	Berlin
35	62–63	12 października 1863	Drezno
36	64–65	5 lipca 1864	Pillnitz obok Drezna
37	66–67	18 lipca 1864	Pillnitz
38	68–69	15 listopada 1864	Drezno, Lidonien Strasse, 5
39	70–71	20 marca 1865	Drezno
40	72–73	25 kwietnia 1865	Drezno

Lp.	Strony MiIZPAN	Data	Miejsce
41	74–75	5 czerwca 1865	Hosterwitz bei Dresden
42	76–76	15 lipca 1869	Nieskucznoje (gubernia kijowska)
43	77–77	6/18 października 1869	Odessa
44	79–80	5 września [18]72	Charków
45	81–82	27 list.[opada] [18]73	Charków
46	83	20 maja [18]74	Grodno
47	84	18 lipca [18]74	Grodno
48	86–87	13 maja [18]75	Charków
49	88–89	lutu 1882	Petersburg
50	90	28 maja 1887	Charków

Wybrane listy umieszczone w publikacji

Listy Leona Cienkowskiego do Jerzego Aleksandrowicza opatrzone są pieczęcią z napisem „Instytut Zoologii PAN Archiwum”. Listy są oryginałami pisanymi odręcznie czarnym atramentem na papierze różnej jakości. Poszczególne arkusze są uszkodzone przez czarne plamy, co uniemożliwia zrozumienie niektórych słów. Listy są podpisane przez autora — pełne imię i nazwisko lub tylko jedno imię.

Aby przekazać tekst, autorzy zastosowali metodę naukowo-krytyczną, to znaczy teksty listów są prezentowane fotograficznie, z zachowaniem ortografii, interpunkcji i szczególnego stylu pisania Leona Cienkowskiego, chociaż w wielu miejscach Redakcja umieściła odpowiednie znaki i uwspółcześniła interpunkcję w celu lepszego zrozumienia tekstu. Warto również odnotować, że uczony bardzo często na końcu zdania zamiast kropki stosował kreskę, którą Redakcja dla ułatwienia czytelności tekstu zamieniła na kropki. Poza tym pisał niektóre nazwiska małą literą, bardzo często nie używał akapitów. Przypisami opatrzone tylko nazwiska znanych wybitnych uczonych oraz instytucji.

LIST 1

Petersburg 8 listopada 1846

Jerzy!

Jesteś Dyrektorem!

Idzie tylko o to, ażeby w końcu przedstawił jak najspieszniej Ministrowi kandydatów i rozumie się, żebyś był w ich liczbie — dawniej wszak chciał czego innego, a nam co do tego. Tegom się wczoraj od Bostrowa dowiedział i to Ci referuję.

Najmłodsza z gazelek³ zaczyna się uśmiechać, starsze gazelki skaczą wkoło starego Żorża, Żorzysko sam schwyciwszy Żorżównę zaczyna polkować⁴, gazelki zaczepiają się na szyi — ogólne skakanie, potem chwile milczenia — potem fortepjan zagrzmi coś smętnie-wesołego, wszystko wraca do dawnego stanu, tylko w mózgownicy starego Żorża plany olbrzymięją, a w serduszkach gazelek pukanie straszne!!

Niech Wam Pan Bóg dopomaga.

Na jakim stopniu w Entwicklungsgeschichte⁵ swoich interesów się znajduję, zaraz ci doniosę.

Miałem, jakem ci to powiedział, dostać miejsce w Górnym Korpusie⁶, nie mogli się mnie doczekać — nasunął się Warnek⁷ i ni by zajął z tym zamiarem, żeby mi, jak przyjadę, lekcje w rzeczonym Korpusie ustąpić. W tym właśnie czasie, jak twierdzi Warnek, interesa finansowe tak się w jego деревне⁸ popsuły, że pomimo najszczerzej chęci ustąpić mi Górnego Korpusu nie może. To jeden przysmak. Na drugie danie dowiaduję się, że na tydzień przed moim przyjazdem oddalili Szychowskiego z Korpusu Leśnego⁹ i że Księżę Odojewski¹⁰, od którego to miejsce zależało i który mnie znał dobrze, nie mogąc się

³ Chodzi o dzieci Jerzego Aleksandrowicza; w kolejnych listach Leon Cienkowski używa tego słowa.

⁴ Tu w znaczeniu tańczyć polkę.

⁵ Tu w znaczeniu historia rozwoju.

⁶ Sankt-Petersburski Państwowy Instytut Górniczy, pierwsza górnicza uczelnia techniczna w Rosji, w latach 1834–1866 r. nosił nazwę Instytut Korpusu Inżynierów Górniczych.

⁷ Nikołaj Warnek (1821–1897), rosyjski zoolog, profesor Uniwersytetu Moskiewskiego. W latach 1846–1849 w Instytucie Korpusu Inżynierów Górniczych prowadził wykłady z botaniki i zoologii.

⁸ Wieś.

⁹ Petersburski Państwowy Uniwersytet Leśno-Techniczny im. S.M. Kirowa, pierwsza uczelnia leśna w Rosji (1803). W latach 1837–1862 nosił nazwę Instytut Mierniczy i Leśny, w 1848 r. uzyskał status szkoły wyższej.

¹⁰ Księżę Władimir Odojewski (1803–1869), pisarz i myśliciel epoki romantyzmu w Imperium Rosyjskim. W 1846 r. został mianowany zastępcą dyrektora Cesarskiej Biblioteki Publicznej w Sankt Petersburgu.

doczekać, zainstalował niejakiego Karpińskiego. A wszystkiemu mógł zaradzić list napisany z Warszawy do Kutorgi¹¹. Teraz staram się o miejsce w Gieczynie. Nauczyciela nauk przyrodniczych, a to mi będzie ciepło, a to się bawić będę. Do roboty się jeszcze nie zabierał. Teraz co dzień pracuję od 9 do 3 w Towarzystwie Farmaceutycznym, porządkuję zielnik (bardzo naturalnie, że mi płacą za to) — i dlatego chwili wolnego nie mam czasu. Szychowskiego Ty nawet teraz nie obchodzisz — żona mu b. słaba, wyprawił ją do Francji, a z tego wszystkiego rezultat taki, że nic za leśnicze rzeczy nie dostaniesz, jak by to podejstnować [?].

Kończe, mój Żorżowski, bo mi się djabelnie spieszy — bądź zdrow, małżonce Twojej najniższy ukłon, Pannie Zofji Sztendechowskiej ukłon, Żorżównę pocałuj w łapkę, a Leońcię w bózię, Chałubińskiemu¹² uściśnienie braterskie.

Twój Leon

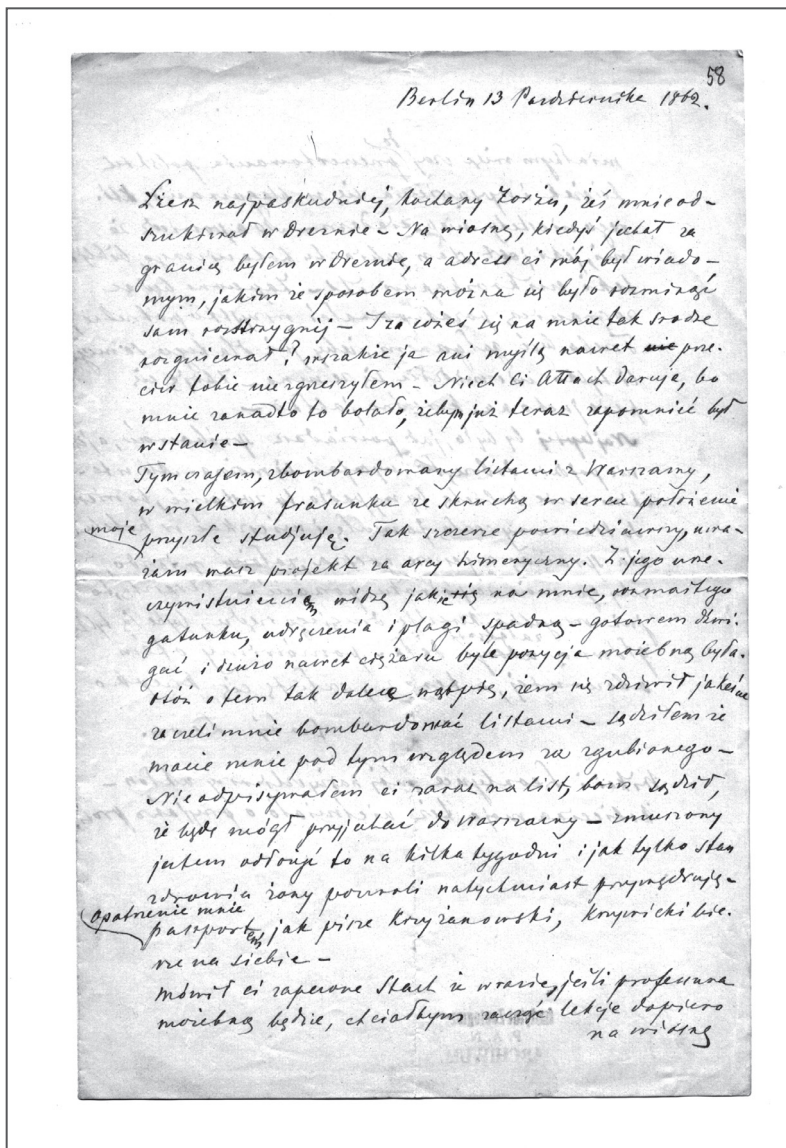
Jeżeli zobaczysz prof. [...], powiedz mu, że za tydzień będę pisać do niego. Teraz okropnie mam mało czasu, tymczasem pobłogosław go ode mnie. Zienkowicza też pobłogosław, Michała, twego brata — też błogosławię. [...] Cię całują, od najmniejszego do największego. Roślin jeszcze nie po determinował. Ruprukt [?] na [...] patrzeć nie chcę — sami wyszukamy exemplata. Dla Jungermanji i [...] dla Wątrobnic dostałem *Synopsis Jungermaniarum in Germania*¹³, ale Ekart'a¹⁴, jest plagiat dzieła

¹¹ Szczepan Kutorga (1805–1861), rosyjski zoolog i mineralog, profesor zwyczajny Cesarskiego Uniwersytetu w Sankt Petersburgu (od 1837).

¹² Tytus Aureliusz Chałubiński (1820–1889), polski lekarz, profesor patologii, botanik (briolog), działacz społeczny i polityczny, filantrop, wykładowca akademicki, taternik i miłośnik przyrody, powstaniec węgierski, pisarz.

¹³ *Streszczenie badań... w Niemczech i w krajach sąsiednich*, analitycznie zilustrował autor dr Tobias Philipp Ekart, Coburg 1832.

¹⁴ Tobias Philipp Ekart (1799–1877), niemiecki botanik, prawdopodobnie uzyskał doktorat na Uniwersytecie w Erlangen w 1830 r.; pracował w 1. poł. XIX wieku jako inspektor ogrodniczy Fürstlich Schwarzburg-Sondershausenscher w Sondershausen. Po odbyciu praktyki jako ogrodnik w Schwetzingen u dyrektora ogrodnictwa Zeyhera, a następnie pracy w ogrodach książęcych w Coburgu i Bayreuth w 1836 r. został mianowany nadwornym inspektorem ogrodnictwa książęcego w Sondershausen. Tam przeprojektował park pałacowy Sondershausen dla Günthera Friedricha Carla II von Schwarzburg-Sondershausen. Od około 1848 r. mieszkał w Bambergu. Jako botanik jest najbardziej znany z publikacji pierwszej książki identyfikacyjnej wątrobowców niemieckich w 1832 roku.

List Leona Cienkowskiego do Jerzego Aleksandrowicza, Berlin, 13 października 1862, Muzeum i Instytut Zoologii PAN, Listy Leona Cienkowskiego do Jerzego Aleksandrowicza, 1845–1887, s. 58–59

Hookera¹⁵, ale za to tylko talara kosztuje. Jeszcze raz, bądź zdrow i szczęśliwy, adresuj do Uniwersytetu.

Leon

LIST 2

Petersburg 5/17 listopada 1847

Kochany Jerzy!

Dwa tygodnie temu dostałem z ogrodu Botanicznego¹⁶ list następującej treści: Mehmed-Ali¹⁷, pasza Egiptu (myślałem, że kpią ze mnie), przysłał prośbę do Rządu tutejszego o przysłanie mu górnika dla obejrzenia złotych piasków, przy źródłach Białego Nilu znajdujących się, dla urządzenia dobrego sposobu otrzymania szlachetnego metalu. Akademia nauk, korzystając z zdarzonej okoliczności, ma zamiar wkręcić naturalistę — jeżeliby pan sobie życzył odbyć taką podróż — przyjeżdżaj pan co tchu do ogrodu, bo rzecz nie cierpi zwłoki.

Zgłupiałem. Lecę do ogrodu — wyobrażnia gra — w ciągu godziny odbyłem podróż do Konstantynopola, Alexandrii, Kairu — widziałem piramidy i co lepsze tropiczną roślinność, ze skeletów mumii doszedłem, że należą do plemienia negrów, że zatem plemię, co teraz za małpę się uważa, miało kiedyś mózg najpotężniejszy itd. itd. Chciałem być [...] zimnym [...], nie było ratunku, Mehmed-Ali przed nosem, choć se w łeb strzel.

Nareszcie — parszywy izwoszczyk¹⁸ przytaszczył się do ogrodu — dowiedziałem się że pan Kowaleski¹⁹ (górnik) jedzie za dwa tygodnie najdalej — że podróż połączona z niezmiernymi niebezpieczeństwami — cholera, dżuma, dyzenterja, i tysiące innych dla króla — człowieka stworzonych rozkoszy [...] — grozą na każdym kroku, że piaski znajdują się w ziemi nie

¹⁵ William Jackson Hooker (1785–1865), syn Josepha Hookera z Exeter i potomka słynnego teologa Richarda Hookera, angielski botanik, cieszył się poparciem takich naukowców, jak Joseph Banks. Hooker dużo podróżował i dużo pisał, przyczyniając się do poszerzenia wiedzy o botanice. Został pierwszym dyrektorem Królewskich Ogródów Botanicznych w Kew, Surrey, na którym to stanowisku zastąpił go później jego syn Joseph Dalton Hooker.

¹⁶ Ogród Botaniczny w Sankt Petersburgu znany jako Cesarski Ogród Botaniczny (do 1917) założony w 1713/1714 r. przez Piotra I, jeden z najdalej wysuniętych na północ ogrodów botanicznych na świecie.

¹⁷ Muhammad Ali (1769–1849), wicekról Egiptu w latach 1805–1848 oraz 1848–1849, twórca potęgi tego kraju, założyciel dynastii panującej w Egipcie do połowy XX wieku.

¹⁸ Dorożkarz, furman.

¹⁹ Jegor Kowalewski (1809/1811–1868), ukraiński podróżnik, naukowiec, geograf, geolog, archeolog i orientalista, pisarz, poeta i dramaturg, działacz państwowy Imperium Rosyjskiego, absolwent Uniwersytetu Cesarskiego w Charkowie.

należącej do Egiptu, że zatem zbrojną ręką trzeba je negrom wydzierać, nareszcie, że akademja może tylko dać 700 r. sr., a zatem summę, za którą zaledwo do Kairu i nazad dojechać można.

Stanęło na tem, że pójdę do Baera²⁰ i poproszę go, żeby swoim wpływem wy dostał skądkolwiek monety. Baer do Litkiego²¹, Litkie do Geograficznego towarzystwa — 500 rubli sr. jest, a więc już jest 1200, to co innego.

Pan Kowaleski życzy sobie, żeby rzeczony naturalista jechał o swoim koszcie do Kairu i napowrót, podróż zaś w Egipcie i całoroczne utrzymanie bierze na siebie. Trzeba się więc było decydować — czybyś jechał, będąc na moim miejscu. Jakże nie jechać, napowrót przez Włochy, Szwajcarię, Niemcy, a może i Francję! Ale jak wrócę, toć będę znowu nędzarzem. Nie miałem nic do stracenia. Objawiłem zgromadzonemu dignitarzom, że jadę z ochotą.

Po wielu kłopotach i trudach dowiedziałem się dopiero dziś, że jadę stanowczo. Za 3 dni, a najdalej 10 grzmie do Odessy. Z tamtąd parochodem do Konstantynopola, przez Syriję, Bejrut do Alexandrii. Teraz, kiedy to piszę, kiedy rzecz już zupełnie jest skończona, kiedy Cesarz potwierdził i pieniądze mam w ręku — jeszcze nie wierzę, że jadę. Niepowodzenia odbierają zupełnie wiarę. Może też w naturze ludzkiej — dążenie do celu jest wszystkim, osiągnięcie niczem.

Podróż, gdziekolwiek bądź, była mi tem pożądaną — im mnie w gorszym zaskoczyła położeniu. Rzecz tak się miała — podałem się na docenta przy Uniwersytecie — nie chciałem cię słuchać, jesteś w ogólności praktyczniejszy ode mnie, radziłeś mi dobrze, trzeba było to zrobić po egzaminie doktorskim — ale Kutorga i świnia Szychowski byli mi tak radzi, kiedym im to oznajmił, że o pomyślnym skutku ani wątpić mogłem. Przede wszystkim trzeba było napisać rozprawę „pro venia docendi” w tem właśnie czasie, kiedym się gotował do pisania rozprawy. Kameralny fakultet, bez wiedzy naturalnego, wniósł projekt, że niezbędnie potrzebny jest adiunkt do nauk przyrodniczych, któryby wyłącznie wykladał te przedmioty dla kameralistów — to było Szychowskiemu nie na rękę. Pośpieszyłem więc z podaniem rozprawy — ale djabli mię skarali — wziąłem się do Infuzorii, napisałem o budowie i rozwijaniu się Infuzorii, zdawało mi

²⁰ Karl Ernst von Baer (1792–1876), niemiecki przyrodnik, twórca embriologii, profesor zoologii, od 1841 do 1852 r. profesor Akademii Medyczno-Chirurgicznej w Petersburgu.

²¹ Fiodor Litke, znany też jako Friedrich Benjamin Graf von Lütke (1797–1882), rosyjski geograf i żeglarz pochodzenia niemieckiego, admirał, członek Cesarskiej Akademii Nauk w Sankt Petersburgu, współzałożyciel Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego.

się, że to przedmiot będzie taki, gdzie kwestie najogólniejsze wejdą. Tak w samej rzeczy jest. Pracowałem szczerze — przy obserwacjach starałem się zawsze przy fakcie, na którym wszystko budowałem, mieć świadków nie profanów, ale ludzi znających rzecz, nawet Szychowski wiele rzeczy u mnie widział.

Rezultat był taki: Najprostsze zwierzę przedstawia komórkę — organizacji żadnej — Erenberg²² poeta — są zwierzęta bez zewnętrznej — błony! Po prostu kawał chuju np. *Amerba difluons bursawia flara*. Jeżeli ostatnią zgnieść (nie b. mocno) między dwoma szkiełkami, część rozplywa się, pozostała rusza się, idzie dalej — żyje, jednym słowem — na to są świadkowie — dalej — tak nazywane oczy infuzorji są w sporulach konserw np. w *Spirogyra*²³, a więc będziemy je nazywać oczami itd.

Szychowski po przeczytaniu rozprawy (wprzód dowiedział się, że kameraliści chcą adiunkta) załamał ręce — Как можно назвать Эренберга поэтом, так резко — вы гнусный, самонадеянный²⁴, ale żeś widział, ośle, powiadam mu, wszakem ci w oczach twoich zgniół Euglenę²⁵ (może sobie przypominasz zielone błoto, cośmy rozpatrywali) i sameś powiedział, że organizacji nie ma — nie ma rady z idiotem. Я Вам советую написать другую диссертацию, я этой не могу принять²⁶. Spodziewam się, powiedziałem mu, że pan [list nie jest zakończony].

LIST 3

Jarosławł 5 marca 1852

Nie jestem w stanie — mój kochany Jerzy — wystawić ci zbiedzenie, znękanie, nieszczęście, w jakim się teraz znajduję. Dwa lata, dwa lata choroby, zmartwień, tęsknoty, bólu moralnego, co mię do kości przejął, wtrąciły mnie w stan wycieńczenia przewyższający moje siły.

Różne lekarstwa po schorzałym mózgu się snują — chwytam zaś najmilsze, chociaż są może mniej skuteczne. Jadę do was, kochany Jerzy, już was ściskam, już mi po dawnemu serce łomocze!

²² Christian Gottfried Ehrenberg (1795–1876), niemiecki przyrodnik, zoolog, lekarz i geolog, mikolog, jako jeden z pierwszych naukowców zajmował się mikroskopijnymi organizmami, które do tego czasu nie były systematycznie badane.

²³ Skrętnica (*Spirogyra*) — rodzaj glonów z grupy zielenic (ramienic). Występuje w niewielkich zbiornikach wodnych.

²⁴ Jak można nazwać Ehrenberga poetą, tak ostro. Pan jest podły, zarozumiały.

²⁵ Euglena, klejnotka (*Euglena* Ehr. 1830) — rodzaj jednokomórkowych euglenin z rodziny Euglenaceae.

²⁶ Radzę napisać inną rozprawę, tej nie mogę przyjąć.

Kto wie, może mi miłszy żywot zaświta. W początku Maja zaczynają się u nas egzamina, mogę tak się urządzić, że w początku Maja już ztąd wyruszę. Sama myśl o rychłym wyjeździe mię cuci, otrzeźwia. Zrobisz mi największą łaskę, jeśli mi zaraz odpiszesz — donieś mi:

1) Co się z tobą robi, co z gazelką, co z Panią Zofią, co z jej mężem i wreszcie, co ze wszystkimi, co mię bliżej obchodzą.

2) Jakim by sposobem urządzić moją kilkumiesięczną egzystencję w Warszawie, żeby nie być nikomu ciężarem i żeby niewiele kosztowało. Czyby nie można gdzie na wsi blisko od miasta zająć dla mnie chałupę.

3) Czy mogę mieć nadzieję sprzedać okręgowi zbiór minerałów — i afrykańskich około 150 gatun. rozm. zwierząt, powiększej części ptaków.

4) Czy masz mikroskop i jaki — czy można nie brać swego.

5) Czy rewidują po staremu na granicy i czy książki, nawet naukowe, bez świadectwa cenzury przewozić nie można.

6) Czy znasz piękną warszawiankę, która by z mojej hypochondrii wyleczyła, przycisnęła do serduszka i do Jarosławia ze mną wywędrować chciała (komu to myśleć o tem).

7) I nareszcie czyś nie zapomniał o mnie.

Ściskam cię serdecznie twój

Leon

Stach Czwierczak [?] i Ignacy koniecznie mają pisać do mnie.

LIST 4

Helsingfors 1/13 Lipca 1853

Od ciebie zaczynam, kochany Żorżu, cały poczet listów, z których dzisiaj wywiązać się trzeba — trudno mi to przychodzi naprzód dla tego, bo jak wiesz, pisać nie lubię i nie umiem; powtóre, bo żywot pędzę jak w Warszawie, to jest do obiadu szoruję swój zgniły organizm, a potem mikroskop, zawroty głowy, stęsknienie i lamenta o uciekającej młodości, o braku itd. itd. resztę czasu zajmują.

Jeżeli cię już doszedł mój list z Moskwy, to wiesz, że mi się fortuna uśmiechać zaczyna. Coś zanadto dobrze, Allachu daj, żeby tylko pan kurator chumoru nie zmienił — powiadają jednak, że chociaż obiecywać lubi, ale tą razą obiecanka ma mieć charakter nieomyślnej pewności. Allah Kerim, Allah Kerim!

Przez Piter lotem strzały i cholera robić coś. Cichcem co dzień siakiego takiego przybysza chwyta. Odrazu tedy na parachod i przez Wybörg

Fridrichscham do Helsingforsa przywędrowałem. Tu egzystuję już 1½ tygodnia — pośród niebotycznych granitów, rozrzuconych po morzu szkerów²⁷, cudnej panoramy i arcybrzydkich Szwedów. Oto lud, niech go świśnie! Za łeb się biorę i pojąć nie mogę, jak z takiej dębowej natury mógł się wyłudz Karol Linneusz²⁸, Berzeliusz²⁹, itd. Jak z tych nieruchawych współsennych białych, bez żelaza we krwi ludzi wytrysnął tak bogaty żywot umysłowy i historyczny. Wy, przyjaciele, obrońcy upośledzonych plemion, co ich niedołęstwo brakiem tylko pomyślnych zewnętrznych warunków objaśnacie — posadźcie tu na granitowe oblamy, nawet w sosnę mizernie odziane, a zewsząd od świata wodą oddzielone, posadźcie tu jakiego Bułgara albo Mazura — w bestję, w bestję, jeśli nią już dawno nie jest, jutro się zamieni. Widzę jak się Żorż sierdzi, a Tyt kułakiem grozi — i z całą mocą pluje na najprzyswoitszych Niemców. Nie, kochany Tycie, nie [...] w piecu palić u germańskiego szczepu. Przypomina mi się rozmowa z Tytem, kiedyś na łożu śmiertelnym jeszcze leżał. Chciałbym z Tytem kapitalnie pogadać. Niemców mu daruję, są bowiem w nich śmierzące strony, ale drugiego strawić nie mogę i pojąć w żaden sposób nie jestem w stanie, jak człowiek, co do wszystkich ogólników dochodzi ze skalpelem [...] w rękę, może w całej sztufadzie przesądów, systematycznego kłamstwa, widzieć coś mądrego. No, ale o tem kiedy indziej. Widać żem wpadł na swój trop i oderwać się od niego nie mogę — pogadajmy lepiej o czem innym.

Od kilku dni uszczęśliwiony jestem. Chodząc po granitach, zoczyłem tu i ówdzie wydrążenia. Przypomniałem sobie, że w takich miejscach znajduje się *protococem pluvialis*³⁰, zupełnie podobny do nie mniej znakomitego *pluvialis*. Otoż, pragnąc gorąco mieć go w posiadaniu, zacząłem gmerać w jamach i o cudo, widzę gęsto ciemną czerwoną lorę wyściełającą dno wydrążeń. Wystaw sobie, to myriady *chematococcus pruvialis*³¹ składają oną. Teraz u mnie już w 6 kieliszkach w najrozmaitszy sposób odbywają swój dziwny bieg życia. To nic jeszcze: razem z nimi żył sobie *Rotifer*³² — woda

²⁷ Szker (również skier, skjer, szer) — skalista wysepka, muton, powstały w wyniku niszczenia podłoża przez lodowiec oraz zalania.

²⁸ Karol Linneusz, szw. Carl von Linné (1707–1778), szwedzki przyrodnik i lekarz, profesor Uniwersytetu w Uppsali.

²⁹ Jöns Jacob Berzelius (1779–1848), szwedzki chemik, lekarz i mineralog.

³⁰ Rodzaj jednokomórkowych kulistych zielonych alg.

³¹ *Haematococcus pluvialis* to słodkowodny gatunek zielonych glonów — Chlorophyta z rodziny Haematococcaceae.

³² Wrotki (Rotifera, zwane też wcześniej jako Rotatoria) — typ małych (50–2000 µm), przezroczystych zwierząt bezkręgowych z charakterystycznym wieńcem rzęsków (aparatem wrotnym), od których pochodzi nazwa typu, i o stałej dla gatunku liczbie komórek ciała.

wyszła, protokokki opadły na dno, utworzyły korę i z nimi *Rotifery* w kształcie mnóstwa czerwonych, koszenilowych kulek. Otóż kropla wody w minutę, prędzej nawet, ożywia trupów. Zmartwychwstają i czekają badacza. Posyłam ci kilka kawałków liści, na których brudnoczerwony słój składa się z protokokków; koszenilowe zaś większe kulki są [...] *Rotifery*, możesz tedy na nich sprawdzić wszystko to, co pisze o nich Dayere [?], a w co podle Kutorga z taką zaciętością, bezczelnością nam wierzyć zabronił. Oddziel kawałek liścia [...], kroplę wody i pod mikroskop, i gazelkom pokaż. Zacznę na wszystkie strony obracać protokokki i jeśli zdrowie pozwoli może się uda co skleić i egzamin doktorski zrzucić. Bieda tylko, że wody nie pozwalają dużo pracy. Piję karlsbadzką wodę — aż po 7 kubków — prawda że dopiero 1½ tygodnia, ale dalebóg żadnej ulgi. Lepiej działają dusze niby prysznic — nie zimny ale do 24 stopnia ogrzany.

Tytowi powiedz że w samej rzeczy sperma albo nocą, albo rozmaitemi czasami dniem po trochu się sący. Toć prawie ja mu w Warszawie z utrapieniem na szrofę [?] spermatozoa pokazywałem — nie chciał mi wierzyć — drażnienie genitaljow niezmiernie podawnemu, nawet ból w okolicy woreczków nasiennych — osłabienie zawsze jak dawniej. Wieczorami mocniejsze, trawienie niegodziwe, zawroty głowy mniejsze, przed oczami przecinki latają. Mój kochany, niech że on mi co poradzi — wątpię, żeby to była główna przyczyna choroby, ale zawsze arcymocna, a moralne znużenie i tęsknota oczywiście jej skutki. Stąd wyjadę nie prędzej jak w 1/13 Sierp[nia], a więc jeszcze możecie zdążyć mi odpisać.

Ucałuj Wikciulkę, Leonkę. Plimce³³ powiedz, że z przyszłą pocztą do niej napiszę. Czy dotarły 25 wołów, com z Moskwy posłał?

Bądź zdrow, kochany Żorzu.

Twój Leon

[tekst napisany wzdłuż arkusza]

A ile wydał na przesłanie [...]?

LIST 5

Jarosław 30 sierpnia 1853

Otóż po długich peregrinacjach znowu w Jarosławiu. Zdrowie gorzej, a profesura była to tylko bańka mydlana. Kurator i tą razą bardzo był mi rad, Fischer powiada, on niedługo swój zawód zakończy, będziesz

³³ Siostra Cienkowskiego.

pan u mnie na pierwszym planie, nie zapomnę o panu, a teraz jedź wć-pan [?] do Jarosławia. A przyjemnie było ujrzeć kochany Jarosław. Zacząłem od tego, że się przeziębiał, powtórnie mieszkania nie mam, siedzę w cudzym w ogólności, strasznie jakoś mię na sercu. Napisałem list do Kowalewskiego z prośbą o wstawienie się do Norowa³⁴, może to jeszcze pomoże. Zresztą jeśli organizm ma się rozlecić na części składowe, to niechże lepiej tu się rozłazi.

W Moskwie przesiedziałem dwa tygodnie. Nie można powiedzieć, że- by i tam był raj. Z adjunktorską pensją ledwo wyżyć można, z nauką tak- że z daleka lepiej wygląda i tu po słowiańsku się dzieje: zdolności dużo, a rezultatów żadnych, projekta kolosalne, początek grożący zburzeniem Systematu słonecznego, a wylęga się z tego choćby przynajmniej zdrowa, ale tu parszywa mysz.

Warnek, jak wiesz, oko stracił i przestał być redaktorem Вестника, który wprowadzie jeszcze świata nie ujrzał, i chociaż projekt nosi na sobie piętna słowiańskie, ma wkrótce okazać się publiczności.

Zabiorę się wkrótce do gabinetu, żeby sobie oddzielić zbiorów i tobie geognozję³⁵ przesłać. A ty, kochany Żorzu, bądź tyle dobry i poślij swoich burszów³⁶ do Hiszpańskiego, Białkiewicza czy jak sam zanieś do krawca, żeby mi parę butów na skarpetki wełniane i parę czarnych spodni do fraka przysłali. Monetę w krótkich wyszlę abcugach. Szlackin Andrejew [?] nie bardzo kontent z ubrań, po cóż żałował wołów.

Ściskam cię i wszystkich, a szczególnie gazelkom moje czułe sentymenta.

Nie zapominaj o mnie.

LIST 6

Jarosław 22 Października 1854

Przylącony tu dokument dowodzi, że pisałem do ciebie 17 ma-ja. Kolega mój Jachymowski wybierał się do Warszawy i prosił żeby go w porządną oddać ręce. Przez niego pisałem, a ponieważ rzeczonemu Jachymowskiemu nie dali urlopu, więc przesiedział do tego czasu razem z moim listem w Pitrze, a ja dopiero teraz, otrzymawszy swoje pismo, ze zgryzotą sumienia, kochanych Żorzków o przebaczenie najsilniej proszę.

³⁴ Awraam Norow (1795–1869), rosyjski mąż stanu, naukowiec, podróżnik i pisarz, mini-ster edukacji narodowej (1853–1858) Imperium Rosyjskiego.

³⁵ Geognozja — dawna nazwa geologii.

³⁶ Bursz — student uniwersytetów niemieckich należący do korporacji studenckiej.

A kilka nowin mam ci donieść, kochany Żorzu. W lecie, kiedyś o kilkadziesiąt wiorst od Jarosławia rozkoszował się na wsi, a zapalczywie w mikroskop patrzył, raptem odbieram pakę listów z Pitra na gwałt krzyżących: Szychowski umarł!

Tegoż samego dnia ruszyłem na całą noc do Jarosławia, akurat trafiłem na dyliżans do Moskwy i w 3 dni po otrzymaniu wiadomości byłem w Pitrze. Szychowskiego niestety już 3 tygodnie na świecie nie było. List nim dowędrował w Poszechońskie lasy³⁷, dużo czasu upłynęło. Przyjechałem tedy prawie że za późno. Z kolei żelaznej wpadłem wprost do Uniwersytetu. Lenc³⁸ i Rektor³⁹ odesłali mnie natychmiast do kuratora⁴⁰. A kurator mieszkał w Carskim Siele. Mój kiepski organizm nie bardzo znosi kłopoty i trudy, a przy tem była cholera w Pitrze, wierna mi od Warszawy do Jarosławia, od Jarosławia do Helsingforsu, od ostatniego do Jarosławia, na wieś, do Pitra, wszędzie mi wiernie towarzyszyła. Otóż, jak nieboskie stworzenie zmęczony, stanąłem przed obliczem groźnego Musina — odpowiedź była krótka: Żeleznów⁴¹ jako akademik ma pierwszeństwo; jeśli nie przyjmie, pan będziesz.

Gdyby to wszystko działo się przed 6-u laty, to by to było dla mnie kwestią życia i śmierci; teraz chociaż energiczniem się wziął do tego, było to więcej dla zaspokojenia sumienia niż żądzą figurowania na Uniwersytecie. Czekałem więc spokojnie na przyjazd Żeleznowa. Tymczasem starałem się i o drugie wakujące miejsce w pedagogiczn. Instytucie⁴². Niesłychana dotychczas rzecz, żeby Ruprecht⁴³, Merkliny⁴⁴ i podobne Niemcy drapały

³⁷ Nazwa lasu pochodzi od nazwy miasta Poszechonje, obwód jarosławski.

³⁸ Heinrich Friedrich Emil Lenz (1804–1865), rosyjski fizyk pochodzenia niemieckiego, najbardziej znany ze sformułowanego w 1834 roku prawa Lenza. Był profesorem, a w ostatnich latach życia rektorem Uniwersytetu Cesarskiego w Sankt Petersburgu.

³⁹ Piotr Pletniow (1792–1865), krytyk, profesor i w latach 1840–1861 rektor Uniwersytetu Cesarskiego w Sankt Petersburgu.

⁴⁰ W latach 1845–1856 obowiązki kuratora Okręgu Naukowego Petersburskiego pełnił Michaił Musin-Puszkina (1795–1862), działacz wojskowy i publiczny, senator, członek honorowy Rosyjskiej Akademii Nauk.

⁴¹ Nikołaj Żeleznow (1816–1877), botanik, agronom, fizjolog roślin, profesor Uniwersytetu Moskiewskiego (1847), akademik Cesarskiej Akademii Nauk w Sankt Petersburgu (od 1857).

⁴² Główny Instytut Pedagogiczny w Sankt Petersburgu (1828–1859).

⁴³ Franz Joseph Ruprecht (1814–1870), rosyjski botanik pochodzenia niemieckiego, zajmował się systematyką roślin kwiatowych, paprotników, grzybów, mszaków i glonów.

⁴⁴ Karl Eugen von Mercklin (1821–1904), rosyjski botanik pochodzenia niemieckiego, członek Cesarskiej Akademii Nauk w Petersburgu. W latach 1847–1865 wykładał jako docent anatomię roślin, fizjologię i botanikę leśną w Petersburskim Instytucie Leśnym, a w latach 1864–77 jako profesor zwyczajny botaniki na Akademii Medyko-Chirurgicznej w Sankt Petersburgu.

się do profesury, a przecież wszyscy zlecieli się jako krucy do padliny. Ponieważ w Radzie pedagogów zasiada większa część akademików, więc po miesiącu dreptaniny, nie zważając na wyraźne życzenie Norowa, żebym ja był zamieszczony, wybór padł na Ruprechta. Jak on będzie wykładać, nie umięjąc ani wyrazu po rusku, Allah wie.

Nareszcie przyjechał Żeleznow i powiedział mi wręcz, że nie przyjmie, ale jak go kurator jął tentować [?], nowokreowany akademik zachwiał się i był bliskim uwieńczenia swego oblicza profesorskim wieńcem. Sumienie go przecież gryzło, że mnie potępia na wieczne wygnanie w Jarosławiu; dobre pryncypia przeważyły — abdykował. Podałem prośbę. Zostawał Sowiet wielogłowy, a Allah wie, czy mi przychylny. Na nieszczęście Iljenko⁴⁵ był za granicą, Ber na Kaspijskim morzu, Lenc ciągnął Merklina⁴⁶, Niewolin⁴⁷ Trautfettera⁴⁸ (Rektora) z Kijowa. Kutorgi nie było, Hoffman⁴⁹ także na urlopie. Głosowanie odłożono do następnej rady, nie było co robić, wróciłem do Jarosławia. Ale bo też w Pitrze jeszcze zimniej teraz jak dawniej. Czulem się bardzo dobrze, skorom się znowu w Jarosławiu ujrzał. Prawie żem pragnął nie pomyślnego obrotu interesów. Wrogom moim nie życzę хлопотов подстать⁵⁰ w Pitrze i przytem w lecie. Jeden mieszka w Peterhofie, drugi w Carskiem, 3 w Gatchynie изволька шарать⁵¹ — czy to wszystko warte zmarnowanych kilku chwil spokojnego żywota.

Przed kilkoma dniami Sowiet wreszcie zdecydował 23 głosami przeciw 2 dać mi adjunkturę. Ponieważ zaś ja o exstraord. prof. się starałem, a oni mówią, że ustawa na to nie zezwala (bom nie doktor), więc drogą łaski zezwalają na danie mi miejsca pełniącego obowiązki exstraord. prof., dopóki nie zdam egzaminu.

I tak, mój Żorżu, około Nowego Roku rozstanę się zapewne z Jarosławiem. Ciężko ruszać z miejsca. Czuję, że tam przeszło

⁴⁵ Paweł Iljenkow (1821–1877), rosyjski chemik technolog. Od 1845 r. pracował na Uniwersytecie Cesańskim w Sankt Petersburgu.

⁴⁶ Merkligen — miejscowość i gmina w Niemczech, w kraju związkowym Badenia-Wirtembergia.

⁴⁷ Konstantin Newolin (1806–1855), rosyjski naukowiec, rektor Uniwersytetu Kijowskiego (1837–1843).

⁴⁸ Rudolf von Trautfetter (1809–1889), botanik pochodzenia niemieckiego, rektor Uniwersytetu św. Włodzimierza w Kijowie (1847–1859).

⁴⁹ Ernst Hofmann, niem. Ernst Reinhold von Hofmann (1801–1871), rosyjski geolog, mineralog, geograf, podróżnik pochodzenia niemieckiego. W latach 1845–1863 kierował Katedrą Mineralogii i Geognozji na Uniwersytecie Cesańskim w Sankt Petersburgu.

⁵⁰ Kłopotów od groma.

⁵¹ Proszę bardzo.

30 lat — pokruszone zęby, pomarszczona morda, a przede wszystkim zbladłe życie i energia boleśnie o tym świadczą. Do Afryki wybierałem się klika dni, a jak mnie to nic nie kosztowało!

Wygadałem się przed tutejszymi babami, że u nas kobierce nadzwyczaj tanie. Wetknęły mi zaraz 15 wołów, żeby im koniecznie choć mały dywanik przed łóżko sprowadzić. Mój Żorzu kochany, kup takowy i przeszlij. A także o parę pantaloników czarnych do fraka na klęczkach proszę. Mając wzgląd na moje wychudłe extremitalis [?]⁵² niech D. Białkiewicz nie zawązkie pantaloniki i nie za cienkie wystrychnie. Zobaczysz, jak ja twoje zlecenia w Pitrze wypełniać będę!!

[tekst napisany wzdłuż arkusza z małej litery]

tak kieruj, żeby 15 wołów z pocztą kosztował.

Wikciulkę zawsze w nóżki całuję.

Stachów uściskaj, toż tam Stachowa piorunować na mnie musi.

LIST 7

Wenecja 15 Listop. 1856

O Wenecja, kraj rozkoszy, kraj rozkoszy! Gondole po szklistem wód przezroczu, iskrzą się oczy namiętych włoszek, a wypukły lazur nieba w krainę dumań unosi. Nie wierz temu, kochany Żorżku — to na papierze.

A w naturze znajdziesz kanały śmierdzące, tak że mdłości porywają, domy oberwane, uliczki wąskie, że Bożego świata nie widać, w domach zimno, że się cały jak liść osinowy trzęsiesz. Ręce mi zgrabiły, ogrzać się nie mogę. Piec szelma mikroskopiczny — skrzyneczka, gadaj że tu — a koszyk drzewa ½ wołu. Prawda, że jak słoneczko się wysunie, to człowiek zgrzytając zębami leci na piazza St. Marco, żeby się grzać razem z mnóstwem proletariuszów. Tu cię opadają najrozmaitsze figury. Ten stawia ci pod nogi skrzynkę, żeby ci buty wypucować, tamta prezentuje ci bukiet kwiatów „Marroni, marroni, signiore”, wtyka ci w gębę pieczone kasztany, ten znowu gwałtem ci hawanna sigaro proponuje. Uszedłeś parę kroków od cicerone, odczepić się nie można — „gondola, signiore, gondola!” Co żyje na ulice wychodzi, boć zimno w domu — płyniesz razem z człowieczeństwem w ulicę taką samą jak w Kairze. Ciżba straszna. Wrzask niesłychany. Orario dei. Strada ferrata duae [?] carantani (kop.sr [?]), to znowu marro-ni, marroni — a każdy z nich tak krzyczy, jak byś mu bebechy wydzierał. W teatrze, w kościołach zobaczysz bursza z kochanką pod rękę takiej rasy [?] jak nasze kucharki, a na sztuce lepiej się zna ode mnie. Pomimo woli

⁵² Prawdopodobnie to extremities, czyli członki, kończyny.

zaczęłam ci opisywać życie w Wenecji — zapomniałem, że znajdziesz to daleko lepiej w każdej książce dla podróżnych. Czy nie lepiej będzie pogadać o uczonych [...]. Wyjechałem z Pitra, było zimno, wilgotno — słońca miesiąc nie widziałem. W Sztetynie [?] lato jeszcze było. W Berlinie najcudowniejsza pogoda. 1½ tygodnia wałęsałem się po ulicach, 2–3 wizyty uczonym codziennie czyniąc. Byłem u A. Brauna⁵³, J. Mullera⁵⁴ i młodzieży uczonej. U każdego na drzwiach: Sprechstunde⁵⁵ np. 3–4 tak, że tylko tę godzinę pro bono publiko naznacza. Byłem na posiedzeniu Akademii, gdzie i Erenberg [?] i Miczerlich [?], i Kofe [?] itd. królują, powinien bym przecie już być przekonany, że nie święci garnki lepią, że i [...] owe także nos, oczy, gębę mają, zawsze rozdziawię gębę, kiedy mi ukażą jaką znamienitość i dziwię się, że taka figura może także ładne rzeczy produkować. Braun i Muller niezmiernie zupełnie w nauce pograżony. Ojciec jego, Żyd, ma skład oleju. Synek mieszka u ojca w ciupeczce na strychu. Tak są szelmy wprawne w gadaniu, że przy mnie Cohn⁵⁶ co dzień miał Vortrag — niby wykład, mówił bez skryptów i drukować można było, tak to poprawne. Goppert⁵⁷, staruszek, najuprzejmniejsza figura, ale zupełnie głuchy. Do jakiego stopnia tutaj uczeni dbają o popularność nauki wnieś z tego, że w Wrocławiu na ulicach, na klombach na roślinach tabliczki z botanicznymi nazwiskami, toż samo w odległych częściach miasta. Cohn sprosił uczonych na kolację, Goppert to samo i byłem między nimi, jak ich brat pluder⁵⁸ jak gdybym ich znał od dzieciństwa, niech im Allah wynagrodzi. W Lipsku odwiedziłem Hofmeistera⁵⁹, znowum zgłupiał, jakem go zobaczył. Toż to bestia, jeden z najpierwszych teraz. A młody gałgan jeszcze,

⁵³ Alexander Heinrich Braun (1805–1877), niemiecki botanik, wykładowca akademicki na uniwersytetach w Karlsruhe, Fryburgu Bryzgowijskim, Gießen i Berlinie, przedstawiciel szkoły filozofii naturalnej, zajmował się morfologią roślin.

⁵⁴ Johannes Müller (1828–1896), szwajcarski botanik i mykolog. Publikował pod nazwiskiem Johannes Müller Argoviensis, aby odróżnić się od innych przyrodników o podobnych nazwiskach.

⁵⁵ Godzina konsultacji.

⁵⁶ Ferdinand Julius Cohn (1828–1898), niemiecki botanik i mikrobiolog. Razem z Robertem Kochem uznawany jest za jednego z twórców bakteriologii.

⁵⁷ Johann Heinrich Robert Göppert (1800–1884), niemiecki botanik, paleontolog, lekarz i profesor uniwersytecki, ojciec profesora prawa Heinricha Roberta Göpperta, pradiaddek laureatki Nagrody Nobla z fizyki Marii Göppert-Mayer.

⁵⁸ Tu w znaczeniu Niemiec.

⁵⁹ Wilhelm Friedrich Benedikt Hofmeister (1824–1877), niemiecki biolog i botanik. W 1851 roku opublikował pracę, w której opisał przemianę pokoleń u roślin. W 1863 roku otrzymał katedrę na Uniwersytecie w Heidelbergu, od 1872 roku profesor na Uniwersytecie w Hamburgu.

w naszym wieku, a gada o swoich robotach, jakby o bułkę szło. Ojciec księgarz i nasz confrater⁶⁰ musi co dzień siedzieć w sklepie 5–6 godzin.

Wieczorem chodziliśmy na piwko lub kawkę, patrzę, patrzę, a dziwię się, a oczom nie wierzę, z początku trudno mi było traktować takich panów nie z największym szacunkiem, zdaje się, że takiego gałgana w nóżki całować trzeba.

W Wiedniu byłem на поклонение⁶¹ u Ungera⁶², fantastyczna figura — stary, szczupły, średniego wzrostu, ale ogień z oczu tryska, ale cóż po tem, skoro podobno niedowiarek. Co po całej mądrości człowieka, kiedy go światło objawienia i gorącej wiary nie grzeje! Ponieważ jutro wybieram się w dalszą drogę, więc zakończenie nastąpi w innym liście. Ztąd jadę do Florencji, a potem do Neapolu, gdzie będę do lutego. Mój Kochany, napisz Plimie, żeby pisała do mnie do Neapolu na poste restante i ty to samo zrób. Ściskam Cię, twój Leon

Całuję rączki Wikci, dyg pannie Leontynie, uściskaj Stachów i wszystkim znajomym czołobitność.

LIST 8

Z wielkiego miasta, niby z Paryża
20 Maja 1857

Kochany Jerzy!

Tak mi zbrzydła francuska blaga, że się doczekać wyjazdu nie mogę. Jakim sposobem ja, warszawiak, nienawidzę blagi — nie rozumiem. Chciałem wszelakimi środkami wycisnąć z siebie choć odrobinę tego nektaru — ani kropli. Byłem tego przekonania, że blaga jest cechą umysłowo ubogiej natury, a tymczasem mam przed oczami potężny lud, w którego żyłach zamiast krwi blaga płynie. Blaga w teatrze, blaga w nauce, sztuce, w życiu politycznym, handlu, uczuciach — wszędzie puf. A pomimo to naród cuda tworzył. Trzeba więc kornym uderzyć czołem przed potężną blagą. O Allachu, choć kroplę wszechmocnego pufu!

Siedzę tu od początku kwietnia. Miałem zamiar u Tulasne⁶³ pracować. Sądziłem, że jak u pocziwych Niemców, co cię schwytyją

⁶⁰ Kompan, towarzysz.

⁶¹ Z ukłonami.

⁶² Franz Unger (1800–1870), austriacki botanik, mykolog, fizjolog roślin i paleontolog.

⁶³ Louis René Tulasne, także znany jako Edmond Tulasne (1815–1885), francuski botanik i mykolog.

w objęcia, pokażą, nauczą. Słuchaj, tylko nie myśl, żeby dla Niemca tylko nauka istniała, żeby zawierając z tobą znajomość, patrzył na ciebie jak na chodzącą książkę, bynajmniej — z poza uczonego widzisz człowieka; on z tobą do knajpy, do sklepu, sprawunki ci porobi, listy ci popisz, jesteś jak u swoich. Z kilku egzemplarzy starych, zbutwiałych nie należy o wszystkich sądzić. Uczony Niemiec uważa za swój najświętszy obowiązek być ci słowem i czynem, [...] francuz — чорта съ два!⁶⁴. Naprzód złodziej, patrzą na ciebie jak na bydle rogate. Traktują z góry. Każdy jest geniusz, co mu jednak nie przeszkadza czerwoną wstążeczkę nosić w dziórze surduta. Każdy bez wyjątku uczony uzbraja się w czerwoną wstążeczkę. Otóż po pierwszej wizycie zostawią cię na bruku — nawet wiedząc, znając cię z robót. Bez listów rekomendacyjnych ani rusz! No czyż to w Niemczech słychana rzecz! A szacunek, a cześć dla nauki u Niemców. Dosyć zebrać zgłódniałych prywatdocentów w Niemczech, żeby się przekonać, że nie dla mamony pracują. Tutaj nauka to tylko środek, schody do akademii, do czerwonej wstążeczki. Są wyjątki oczywiście, np. Tulasne. Z bijącym sercem wchodziłem do Instytutu, do Sorbonny — wiekiem i doświadczeniem szerniała, matka tylu wielkich mózgów człowieczych, Sorbonna, na zaciekawionego przybysza tchnieniem tajemniczych myśli wieje. Ile w uczonych mało widać poważania dla wiedzy, tyle znowu w chmarach słuchaczy widzisz czci dla nauki. Jest w tem coś rozrzucającego, kiedy spojrzysz na tłum starych, obdartych robotników, młodzieniaszków, paniczów, kobiety, ludzi najrozmaitszych stanów i wszystko to czołem bije przed jasną myślą, z iskrzącym wejrzeniem o oświatę prosi. W audytoriach ławy amfiteatrem się wznoszą, stołów nie ma — wchodzi się po tych samych ławach — błoto i brudno. Tu zupełnie elegancja zanikła i tylko brawo, z jakim profesora witają, i oklaski jakimi go żegnają, o aktorstwie przypomina. Wszystko się tu robi dla popularyzowania nauki. Kursa wszystkie są niezmiernie popularne, ja nie wiem, gdzie [...] tu wykształcić mogą. Zoologia, botanika [...] powierzchowniej się wyklada jak u nas.

To samo inne przedmioty — na lekcjach nie usłyszysz nazwiska niemieckiego uczonego, tak jakby tylko francuzkie głowy na świecie istniały, po większej części nie znają niemieckich robót, [brak zakończenia]

⁶⁴ Do diabła!

LIST 9

Piter 15 września 1857

Kochany Jerzy!

Dopiero w piątek w nocy dociągnąłem do Pitra. Naczalstwu ani do głowy nie przyszło strofować mnie za spóźnienie. Minister arcy się wypyttywał o Warszawę i prosił, żebym mu wszystko, co za dobre uważam pod względem urządzenia учебной части⁶⁵, komunikował.

Zaopatrz mnie tedy w materiały. W uniwersytecie rozeszła się wieść, że ja do Warszawy się translokuję, nawet to za zupełnie zakończoną sprawę uważali. Ile razy ciągnę po błocie, a nudą oddycham, tyle razy Warszawa nęci mnie i projekta jeden od drugiego niedorzeczniejsze po głowie się snują.

A żeby naprzykład tytułem komanderowki, jak Cycuryn, na profesora do was zjechać? Może by się to i dało urządzić. Fizjologia, chociażby było pierwszego roku trudno, aleć to takie ładne rzeczy i przytem na parę miesięcy można by przyjechać do jakiego pludra i ponauczać się pokazywania rozmaitych facecji. Zobaczymy, jak to będzie jeszcze ze zdrowiem, a ty tymczasem pisz mi o szybkich projektach, jakie będą, co się tyczy obsadzania katedr w akademii.

Na początek jest mi bardzo źle. Mieszkania nie mam jeszcze, książek wydostać nie mogę, roztasować się nie ma gdzie z mikroskopami, na lekcje chodzić trzeba. Na trzeci dzień po przyjeździe było na uniwersytecie bronienie zoologicznej rozprawy. Czenka [?] pierwszy robił zarzuty i zachwycał się pewną teorią, a ja po nim dowodziłem, że rzeczona teoria paskudztwem jest, że naturfilozofom nawet zaszczytu by nie zrobiła. Czenka [?] się czerwienił, ale nic nie mówił. Nazajutrz był taki grzeczny ze mną jak nigdy. Studenci mi powiadają, że przy każdej okazji Czenka [?] mnie na swoich lekcjach maltretuje, zobaczymy, czy mu to na dobre wyjdzie. Uniwersytetu poznać nie można — po skończeniu wstępnych egzaminów 100 nowych przyplnęło, musieli nowy egzamin naznaczyć. Już przeszło 700 słuchaczy. Wydają swoje pismo. W czasie bronienia rozprawy rozstawiają gałgany, stoły i każdy wyraz stenografują. W następnym numerze będzie tedy bitwa opublikowana. W okręgu naukowym ciągle projekta i zmiany, Pedagogiczny Instytut znieść mają, natomiast więcej katedr urządzić w Uniwersytecie itd. itd.

Dopiero dwa tygodnie jestem, a już liczę, ile miesięcy do wiosny, żeby znowu pofrunąć. Nie piszę ci więcej, bo dalebóg czasu nie mam. Wikcie

⁶⁵ Strona naukowa.

uściskaj, pannie Leontynie za wysztychowanie⁶⁶ wielkimi literami mojego nazwiska i imienia na chustkach najczulej podziękuj. Stachów ucałuj, a Tytowi oświadcz, że Struve⁶⁷ dowodzi, że słońce rzeczywiście język wysunęło.

Bądź zdrowy mój Żorżku
Twój Leon

LIST 10

Berlin 13 Października 1862

Łziesz najpaskudniej, kochany Żorżu, żeś mnie odszukiwał w Dreźnie. Na wiosnę, kiedyś jechał za granicę, byłem w Dreźnie, a adres ci mój był wiadomym, jakim że sposobem można się było rozminąć, sam rozstrzygnij. I za cożeś się na mnie tak srodze rozgniewał? Wszakże ja ani myślą nawet przeciw tobie nie zgrzeszyłem. Niech Ci Allah daruje, bo mnie z nadto to bolało, żebym już teraz zapomnieć był w stanie.

Tym czasem, zbombardowany listami z Warszawy, w wielkim frasunku, ze skrucłą w sercu połozenie moje przyszłe studjuję. Tak szczerze powiedziawszy, uważam wasz projekt za arcy chimeryczny. Z jego urzeczywistnieniem widzę, jakie na mnie rozmaitego gatunku udręczenia i plagi spadają. Gotowem dźwigać i dużo nawet ciężaru byle pozycja możebną była. Otóż o tem tak dalece wątpię, żeś się zdziwił, jakieście zaczęli mnie bombardować listami. Sądziłem, że macie mnie pod tym względem za zgubionego.

Nie odpisywałem ci zaraz na list, bom sądził, że będę mógł przyjechać do Warszawy. Zmuszony odłożyć to na kilka tygodni i jak tylko stan zdrowia żony pozwoli, natychmiast przywędruję. Opatrzenie mnie paszportem, jak pisze Krzyżanowski, Krzywicki bierze na siebie. Mówił ci zapewne Stach, że w razie jeśli profesura możebną będzie, chciałbym zacząć lekcje dopiero na wiosnę. Miałbym więc czas do przewertowania polskich książek i wprawienia się w blagowanie, którego niestety nie posiadam. No a powiedzże mi, jaki jest stan gabinetu botanicznego, biblioteki, mikroskopów itd. Zapewne będąc zagranicą pozakupywałeś wszystko potrzebne; trzeba być gałganem, żeby już dla tego samego li tylko nie widzieć się ze mną. Zbiję cię psia jucho na kwaśne jabłko.

⁶⁶ Wysztychować — napisać pięknie i starannie.

⁶⁷ Friedrich Georg Wilhelm Struve, Wasilij Struwe (1793–1864), rosyjski astronom pochodzący z rodziny Niemców bałtyckich. Pozostawił wiele prac z obserwacji Słońca i położen gwiazd oraz wyprowadzenia ich stałych astronomicznych.

Najlepiej by było, jak powiadasz, spróbować, a jeśli nie pójdzie do brze, to wycofać się można. Ale w takim razie kobietę by wypadło tu zostawić, bo wieść do Warszawy całą famulę i mieszkać w hotelu — zła sprawa, a jeszcze gorsza, założyć gniazdo, żeby może za pół roku porzucić. Zresztą, to już wszystko kwestije drugiego rzędu, byle się tylko główna załatwić dała — pomówimy o tem obszerniej, a teraz całuję cię krzepko.

Twój Leon

Wikci i Leontynce mój najżyczliwszy ukłon.

Kobiecina moja też nieśmiało o przyjaźni prosi.

LIST 11

Berlin 19 Marca 1863

Kochany Żorzu!

Bumagę dziś wyprawilem, nic ważnego w redakcji nie zmieniwszy. Narobiłem sobie kłopotu przez zwabienie mnie do Warszawy. Najmniejszej nie mam urazy ani do Ciebie, ani do innych, którzy mnie do profesorki namawiali. Nie można było takiej wulkanicznej przewodzić burzy. Już chyba nic nie będzie z mojej translokacji. Zaczynam coraz więcej wciągać się w niekazonne życie i lękam się, że jak wypadnie po dawnemu holować statek, że i energii, i chęci zabraknie. Nie wnoś z tego, żebym się w mamonę już nazbyt zatapiał — owszem pcha mnie naprzód jak nigdy ambicja i żądza studiów, z zajądlnością też nadzwyczajną ślęczę za mikroskopem; ale z drugiej strony wstręt do wszelkich oficjalnych ciężarów, piastowania chociażby najdosłojniejszych godności tak się wzmaga, że wszelkim posadom może dam za wygraną. Tym czasem, studja gryzą mnie i trapią. Nie sztuka być porządnym człowiekiem w Pitrze lub w Warszawie, arena tam choć ciasna, ale dla braku ludności szeroką się być zdaje. Tutaj mocniejszych gnatów potrzeba, żeby się wśród tłumu gigantów przecisnąć można było.

Chcesz wiedzieć, w jakie algi się teraz bawię — otóż mieszkanie tymczasowe na kupach gnijących liści na *myxomycetach*⁶⁸ założyłem. To i owo dotąd nieznanne z nich wydobyłem — są to takie cudaczne figury, że przez nie wszystko się do góry nogami wywraca. Tą razą źlej mi było, bom najął figurę, którą mi rysunki trudniejsze robiła. Tablice już gotowe, a artykuł już w garnku — okrasy jeszcze brak.

⁶⁸ Myxogastrea / Myxogastrea lub Myxomycetes — klasa śluzowców, która zawiera 5 rzędów, 14 rodzin, 62 rodzaje i 888 gatunków. Potocznie nazywane są plazmoidalnymi lub bezkomórkowymi śluzowcami.

A co się tyczy mojej famuły i infanta⁶⁹, jak go nazywasz, wszystko jest dobrze. Zośka po całych dniach śpiewa, strasznie tendencje impetyczne⁷⁰ objawia, tak że do różgi dochodzi, a infant przeciwnie, flegmatyk, bardzo spokojny, tłusty i palec ciągle ssący, dotychczas jeszcze poganin.

W domu spokojnie, nazbyt spokojnie — żyjemy jak emeryci, jak staruszkowie jacy. Kiedy niekiedy do Pringsteira na A Comp, czasami do Teatru, a najczęściej bal z Zośką i żoną w domu, w czasie którego rozmaite tańce się wykonywają. W Maju wyruszamy w góry, lasy, może w góry Harcu. Znowu będzie reperowanie organizmu, żeby go znowu w zimie przy pomocy mikroskopu do zgniłego doprowadzić stanu.

Ucałuj żonę i dziatwę, a o swoim starym Hawadze nie zapominaj.

Twój Leon

Stachów uściskaj. Wkrótce napiszę do nich.

LIST 12

Drezno, 25 kwietnia 1865 r.

Kochany Żorżu!

Jadę więc do Odessy. Wczoraj odebrałem nominację. Wiem ci ja, że mi to za złe masz, ale rozważ dobrze, postaw się w moim miejscu, a zobaczysz, żebyś tak samo postąpił. Z moim familijnym enturazhem i wynikającymi stąd utrapieniami nie mogłem nic lepszego zrobić. Wprawdzie może należało nie brać żadnego miejsca. Szczęśliwy, kto może. Jednakowo zważ jako praktyczny człowiek, że co rok muszę siostrze około 500 wołów forszusować⁷¹, że nic nie zarabiając, na swoją figurę, na książki, pisma periodyczne, jakie takie zielniki etc., porządną kwotę tychże wołów zabijać trzeba, że bachorząt przybywa, a białogłowa do bardzo wygodnego życia przyzwyczajona, że nareszcie, co najważniejsze, pozycja moja w takich warunkach ma pewien pasożytny charakter. Zważywszy to wszystko przyznasz, że byłem zmuszony przyjmując profesurę.

Do dymisji ze Szkoły Głównej byłbym się już podał rok temu, gdyby nieszczęśliwy firman⁷² w niewolnika mnie był niezamienił, bo że mi jechać do Warszawy bez narażenia cię na tysiące ciągłych przykrości, udręczeń nie wypadało, o tem już dawno nie miałem wątpliwości.

⁶⁹ Tu o synu Stanisławie.

⁷⁰ Porywcze.

⁷¹ Wyplacać.

⁷² Tu w znaczeniu paszport. Firman — w dawnych państwach muzułmańskich określenie oficjalnych dokumentów wystawianych przez władzę.

Nawet sekretu z tego nie robiłem, nie pamiętam tylko, czy do ciebie, czy do Stacha wyraźnie pisałem, że się ku Odessie kierować zamyslałem.

A co się tyczy szkody, jaką niby uczniowie ponieśli, to, mój Żorżu, pozwól zwrócić twoją uwagę na to, że najkorzystniej dla wykładu Fiziologii jest taki rozkład, w którym Chemia i Fizyka Fizjologię poprzedza, inaczej połowa nauki o żywieniu zupełnie nie dostępną będzie. Z 12-letniego doświadczenia wyniosłem to przekonanie, iż na 3-im lub 4-ym kursie wykład Fiziologii był bardzo racjonalnym. Zdejmże ze mnie niesłusznie wpakowaną winę, żem studentów na umysłowe straty naraził.

Przyłączoną tu prośbę racz jak najspieszniej pchnąć na właściwą drogę, nawet gdyby to na prolongację paszportu wpływ mieć miało. Ale ten sobaczy firman, ile on mi biedy narobił! Nie wiem jeszcze, jak się z biedy wykręcę. Otóż, mój drogi, zrób mi łaskę, odpowiedz mi jak najspieszniej, czy interes o firman przeszedł już przez radę administracyjną i czy na prolongację liczyć jeszcze mogę. Może by najlepiej było, żeby mi sami palnęli dymisję, ale w takim razie zostanę bez firmanu.

Tym czasem proszę list w tych dniach na letnie pastwisko (Hosterwitz⁷³, bei Drezden, 22, f), a dopiero w początku sierpnia zostawiwszy kobietę z dziećmi na zimę, ruszę do Odessy.

Całuję cię mój Stary wraz z całą rodziną

Twój Leon

Hosterwitz, pod Dreznem

LIST 13

Odessa 6/18 Października 1869

Kochany Jerzy!

Właśnie kiedym zasiadał do pisania listu do Ciebie, otrzymuję twój list i bumagę. Petycja do Wittego o rośliny w tych dniach wyprawioną będzie, a tymczasem za transport, jak widać z katalogu tak obfity, bardzo ci wdzięczny jestem. Dobrześ zrobił, żeś nie przez Kijów expediował; lepiej by było jednakże z Wiednia Dunajem do Odessy, bo przez Triest podróż długo trwać będzie. Podobną procedurę teraz odbywam z Kijowem, dokąd posłałem ogrodnika, żeby popakował i przywiózł wszystko, co się wziąć da

⁷³ Hosterwitz — obecnie jedna z dzielnic niemieckiego Drezna, położona we wschodniej części miasta, nad Łabą.

z uniwersyteckich cieplarni. Takież proces napędzi nam roślin z Nikickiego ogrodu⁷⁴ w Krymie.

Myxomycet twój jest bez wątpienia *Trichia*⁷⁵, jeszcze z pewnością nie mogę powiedzieć jaki gatunek. Spory prawie wszystkie potraciła dla kultury, więc nie kwalifikuje się. Co się tyczy zbierania *Myxomycetów*, to także najobficiej pojawiają się w lecie po rześzystych deszczach przy ciepłej pogodzie. W cieplarniach będziesz je miał cały rok. Załączony *Chlor. [rophyta] pluvialis*⁷⁶ bardzo łatwo rozplenić się daje. Uplasuj go w szklanym naczyniu niezbyt wysokim, około kwarty wody mieszczącym. Woda deszczowa, kilka łyżeczek dekoktu⁷⁷ gnoju i kilka godzin na dzień słonecznego oświetlenia oto są warunki, jakich potrzebuje. Naczynie przykrywaj szklaną taflą.

W zamian za *wolwoxy*⁷⁸ studenci moi szykują dla twoich mały zbiorek preparatów, które wkrótce wyprawimy. Żeby nie zapomnieć, pośpieszam sprostować omyłkę, jakiej się dopuściłem. Czerwone plamy pokrywające szkła w twoich oranżeryjach nie są to protokokki, ale najczystsza i najpiękniejsza *gloeocapsa sanguinea*⁷⁹. W takich jednakże warunkach zazwyczaj jest pr. *umbrinus*⁸⁰.

Czy byś Ty nie mógł poprotegować niejakiego P. Seweryna Narkiewicza, który miał posadę w Humanu w ogrodzie, obecnie zaś spadł z etatu; szuka miejsca w Warszawie, w zawodzie belferyjnym. Kurator⁸¹ nasz miał pisać do Michnewicza. Bądź tak dobry, dowiedz się, czy jest jaka nadzieja na uplasowanie Narkiewicza, bardzo zacny człowiek.

⁷⁴ Nikitski Ogród Botaniczny to jeden z najstarszych ogrodów botanicznych w Europie. Znajduje się na Krymie, niedaleko Jalty, nad brzegiem Morza Czarnego. Został założony w 1812 r. i nazwany na cześć wsi Nikita na Krymie.

⁷⁵ Kędziorek (*Trichia*) — rodzaj organizmów zaliczanych do typu słuźowców.

⁷⁶ *Haematococcus pluvialis* — słodkowodny gatunek glonów Chlorophyta z rodziny Haematococcaceae. Gatunek ten jest dobrze znany z wysokiej zawartości silnego przeciwutleniaacza astaksantyny, która jest ważna w akwakulturze i kosmetykach.

⁷⁷ Tu w znaczeniu napój leczniczy z wywaru ziół lub innych substancji.

⁷⁸ Toczek (*Volvox*) — rodzaj zielenicy z rodziny toczkowatych (*Volvocaceae*).

⁷⁹ *Gloeocapsa sanguinea* — rodzaj jednokomórkowych lub kolonijnych sinic należących do klasy Cyanophyceae, rzędu Chroococcales. Ich cechą charakterystyczną jest fakt, że po podziale komórki macierzystej nowo powstałe komórki tworzą indywidualne osłonki, tzw. otoczki własne, jednocześnie pozostając wewnątrz ściany komórkowej komórki macierzystej, tzw. otoczki wspólnej.

⁸⁰ *Streptomyces umbrinus* — gatunek bakterii z rodzaju *Streptomyces*, który został wyizolowany z gleby w Rosji.

⁸¹ W latach 1866–1880kuratorem Okręgu Naukowego Odeskiego był Siergiej Gołubcow, rosyjski doktor medycyny, tajny radca.

A teraz jeszcze jeden interes. Nasz docent chemii Werigo, znany z kilku b. porządných prac, pragnąłby przenieść się na docenta do Warszawy. Bądź łaskaw, napisz mi, jak jest obecnie u was z professurą Chemii, przypominam sobie żeś mi mówił o dwóch docentach, z których jednemu abszyd⁸² dać chcieliście. A i Berkiewiczowi⁸³ ślinka ciecze na wspomnienie o Katedrze Astronomii. Jeżeli Kowalski da za wygraną, to oczywiście, że Berkiewicz byłby jednym pretendentem. Co się wreszcie tyczy mojej osoby, to nie mam jeszcze stanowczej odpowiedzi od żony. Chociaż to i ciężko już na stare lata przerzucać się z jednego zaledwo ogrzanego miejsca na drugie.

Uściskaj swoich
Twój Leon

LIST 14

Charków 5 września 72.

Kochany Żorzu!

Nie mam czasu napisać ci długi list — niech ci przynajmniej złożę następujący raport.

1) Domowe moje sprawy są bardzo liche.

2) Przyjechałem tu sam jeden, tęsknie niezmiernie. 3) W dzikim Charkowie nie mogłem wyszukać lepszego mieszkania jak w Hotelu. 4) Bardzo ci dziękuję za książki — na wsi co dzień czytywałem z Zofią Robinsona, który ją bardzo zajmował. Zrobisz mi wielką łaskę, jeśli do Jarosławia wyprawisz słowniczek polsko-russki (Алекс. Федорович Ценковский на Духовской в д. Шенебера)⁸⁴.

5) Na wsi ze zgryzoty bardzo dużo nad mikroskopem siedziałem i złapałem cudaka, który jak *mixulie* się rozwija z tą jednakże różnicą, że spory jego tworzą się przez sznurowanie i siedzą na długich nożkach — a ponieważ wspomniany cudak był już dawno opisany pod nazwiskiem *Ceratum Hydroides*⁸⁵ i z Izariami spowinowacony, więc tym sposobem

⁸² Tu w znaczeniu zwolnić kogoś ze służby.

⁸³ Leopold Berkiewicz (1828–1896/1897), astronom polskiego pochodzenia, pierwszy profesor astronomii (od 1869) Uniwersytetu Cesarskiego w Noworosyjsku, organizator i pierwszy kierownik Uniwersyteckiego Obserwatorium Astronomicznego.

⁸⁴ W Jarosławiu Leon Cienkowski z rodziną wynajmował mieszkanie w części kamiennicy, której właścicielem był radca tytularny Karl Szenebeer. Budynek nr 56 był położony przy ulicy Duchowskiej (obecnie ul. Republikanska 56) w centralnej dzielnicy miasta.

⁸⁵ Rodzaj glonów *Ceratum* jest ograniczony do niewielkiej liczby słodkowodnych gatunków glonów dinoflagellatów, których w sumie opisano 5–6 tysięcy gatunków.

wpadłem na trop prowadzący do grzybów. Napisałem zaraz o tem wszystkim do Woronina⁸⁶, wystaw że sobie moje zmartwienie, kiedyś się od niego dowiedział, że na kilka godzin przed otrzymaniem mojego listu on i Fomincew⁸⁷ wyprawili do De Berego⁸⁸ referat o historii rozwijania się tegoż samego *Ceratum*!

Вот тебе и на!⁸⁹ Trzebaż takiego trafu. Przesyłając ci monetę, bardzo ci za nią dziękuję. Bardzom dobrze zrobił, żem korzystał z twojej łaskawej propozycji. A ile ci za książki winienem?

Całuje Cię najserdeczniej.

Pani Wikci i dziatwie mój najniższy ukłon, pocziwego Stacha uściskaj.

Twój Leon

LIST 15

Charków, 27 List. 73

Już dawno zapewne, kochany Żorżu, zwyciężyłeś plugawą zgraję i stoisz znowu pośród nich jak niewzruszona opoka.

Wystawiam sobie, znając sprawy uniwersyteckie, co się tam u was dzieć musi. Pomimo to jednak, im więcej się starzeję i im więcej moje sprawy domowe się psują, tem więcej ubolewam nad tem, żem się nie usadowił w Warszawie. Położenie moje jasno się określiło. Nie myślę już o podaniu się do dymisji, zmuszony jestem dalej biedę klepać aż do śmierci. A nie chciałbym w śmierzącym Charkowie swoich kości złożyć. 25-cio letni termin mojej służby upływa w końcu Lutego. Jako сверх-штатный⁹⁰ profesor nie podlegam balotowaniu. Prolongacja na 5-ciolecie zależy wyłącznie od ministra. Powiedz mi, mój Żorżu, czy bym ja nie mógł znaleźć jakiegoś przytułku w Warszawie? Teraz kiedy mi żona nie stoi na przeszkodzie, ja bym pragnął na stare lata osiąść na starym popielisku. Z jednej emerytury, potraciwszy to, co Plimie jest wyznaczone, egzystować nie mogę, zwłaszcza że wziąłem do siebie synka, a chciałbym jeszcze i córunię choć

⁸⁶ Michaił Woronin (1838–1903), wybitny rosyjski biolog, botanik o szczególnej wiedzy na temat grzybów, jeden z uczniów Leona Cienkowskiego.

⁸⁷ Andrej Fomincew (1835–1918), rosyjski botanik i działacz publiczny, akademik Petersburskiej Akademii Nauk (1884), jeden z uczniów Leona Cienkowskiego.

⁸⁸ Heinrich Anton de Bary (1831–1888), niemiecki botanik i mikrobiolog, twórca mikologii i fitopatologii.

⁸⁹ Masz ci los! Masz babo płacek!

⁹⁰ Profesor nadzwyczajny.

jedną⁹¹ z Jarosławia wycofać. Otóż jeżeliby przypadkiem Fiszera⁹² diabli wziąć mieli albo inna kombinacja niespodziewanie się nawinęła, bądź łaśkaw dać mi znać.

Mam nadzieję, że w lecie się zobaczymy i będę musiał znowu reperować moje stęchłe cielsko, pojadę do wód, a wracając, chciałbym jakiś czas posiedzieć w Warszawie.

Tym czasem, kochany Żorzu, racz kupić kilka dzieł polskich, powieści lub romansów w rodzaju: *Bracia mleczni* Kraszewskiego i wyekspeduj je do Jarosławia pod adresem: Александр Федорович Ценковский.

Zosia moja z upragnieniem na lekturę czeka. Liczę na twoją akuratność i spodziewam się, że zapisujesz, co dla mnie wydajesz. Ściskam Starego Żorża najserdeczniej. Pani Wikci i dzieciom mój najniższy ukłon.

Twój Leon

Na ulicy Duchowskiej
W d. Szenebera

LIST 16

Grodno 20 Maja, 74.

Kochany Żorzu!

Zważywszy wszystkie pro i contra, zdawało mi się najwłaściwszym przepędzić ze 4 tygodnie tu o 3 wiorsty od Grodna, a potem na krótki czas z Plimą i moim malcem do Warszawy zajrzeć. Bądź tak łaśkaw, mój Żorzu, dowiedz się, czy jest w Warszawie specjalista dla chorób usznych. Córka Plimy słuch traci, chciałbym zasięgnąć rady. Chciej także załączony tu list do Lucyny jej wręczyć, gdyż adresu jej detalicznie nie znam. Odkładając obszerną pogadankę do widzenia, ściskam cię mój stary przyjacielu.

Twój wierny
Leon

Pani Wikci rączkę całuję

adres mój: Poste restante Grodno

⁹¹ Jerzy Różewicz w swoim artykule podał imiona trzech córek Leona Cienkowskiego — Zofia, Julia, Antonina.

⁹² Alexander G. Fischer von Waldheim (1803–1884), botanik pochodzenia niemieckiego, profesor i członek honorowy Uniwersytetu Moskiewskiego, profesor botaniki Uniwersytetu Cesarskiego w Warszawie.

LIST 17

Grodno 18 Lipca, 74.

Zastałem w Grodnie list od żony natarczywie nagłący przyspieszenie mojego wyjazdu. Przeniewierzam ci się więc, kochany Jerzy, chociaż mnie to bardzo boli, bo chciałem jeszcze raz podziękować ci i twojej zannej Wikci i serdecznym dzieciaczkom za takie czułe i braterskie przyjęcie. Staśka także już utrzymać nie mogę, tak tęskni do domu. Jadę więc dzisiaj directe przez Brześć do Moskwy.

Conifery⁹³ moje, dorzuciwszy co tydzień nowego materiału, racz przez Piechowskiego⁹⁴, który cię chciał wracając z zagranicy odwiedzić, racz wyexpediować. Stasięk z całą famułą cały ten tydzień, co dzień zjadali ogurki z twoim przepysznym miodem. Bukiet zachwycił moje niebożętą. Po drodze bawiłem twoją damę przyjemną konwersacją. Ściskam cię kochany Żorzu najserdeczniej i twoją czeladkę też.

Twój Leon

LIST 18

Charków, 13 Maja, 75

Właśnie zabierałem się do pisania do ciebie listu, kochany Żorzu, kiedy nadszedł Twój. Nie miałem do tego czasu ani jednej wolnej chwili. Choroba Plimy, przyjazd żony, potem bardzo ciekawe poszukiwania, któremi chciałem uczęstować zjazd, mocno mnie absorbowały.

Otrzymałem i ja zaprosiny do Lwowa, ale ani chwili nie przypuszczałem, żeby można było jechać. Tam już bez bardzo solonych spiczy się nie obejdzie, a komu pozostało 3 miesiące do emerytury, to w takie rzeczy bawić się nie powinien. Po wtóre oddałem swego Staśka do gimnazjum i muszę czekać na niego do 1 czerwca, a wrócić tu już w początku sierpnia. Po 3-ie stosunki moje domowe niby się podreperowały, żona z całą działwą przeniesie się na stałe mieszkanie do Charkowa. Muszę więc być koniecznie w lecie w Jarosławiu, zwłaszcza, przy przeniesieniu gniazda.

⁹³ Conifers — drzewa iglaste, grupa nasiennych roślin stożkowatych, podgrupa roślin nagonasiennych.

⁹⁴ Józef Piechowski (1815–1891), filolog klasyczny, profesor Uniwersytetu Moskiewskiego, w „charkowskim” okresie życia Cienkowskiego (1869–1885) wykładał w Katedrze Literatury Greckiej Uniwersytetu Cesarskiego.

Otóż, kochany Żorzu, to są powody, dla których w żaden sposób nie będę w stanie przyjechać do Warszawy, a tem bardziej do Lwowa. Muszę więc odłożyć przyjemność uściskania starego Żorża do przyszłego roku, a tym czasem bądź tak dobry, Żorżku, przyslij mi tego hycła *Stereocaulona*⁹⁵, któremu koniecznie łąźnie sprawić zamierzam. Racz go zapakować w jaką maleńką puszkę blaszaną, żeby żywo i zdrowo do mnie przywędrował. Jeżeli go zaraz wyprawisz, to go jeszcze otrzymam, gdyż dopiero 1 czerwca stąd wyruszę na całe lato do Jarosławia.

Oprócz tego bądź łaskaw i parę książeczek polskich, powieści Kraszewskiego, Korzeniowskiego pod moim adresem do Jarosławia skieruj (tak na rubelków z 10). Co się tyczy twoich studiów, to ja bym ci radził np. taki temat. Mchy, jak wiesz, posiadają protolją w kształcie konserw, tak nazywane *protonemy*⁹⁶. Mają one szczególną własność: komórki tak składające często pęcznieją, zamieniając się w kuliste — błona ich pęcznieje, zawartość brunatno się farbuje. Nie wiadomo, co dalej z takich kul się tworzy. Dla obserwacji można by wziąć najwyczajniejsze jakieś *Funaria*⁹⁷, *Polytrichum*⁹⁸ i.t.d. Praca nie powinna by przedstawiać szczególnych trudności, a rezultat, jeśli mnie spirytus niuchalitatis nie myli, mógłby być ciekawy. Albo znowu, dla czegoż byś nie miał dalej prowadzić wdzięczne *Miksusie*. Tu już żadnych przygotowawczych studiów nie potrzebujesz — wiesz czego szukać, każdy kąt znasz. Rozwój *Trichii* lub *Dichydrum* byłby bardzo pożądanym. Jeśli jednak wolisz mchy, to je posiej na czystej, poprzednio przepalonej ziemi. Może też w ogrodzie w jakim wilgotnym kącie obfity materiał znajdziesz.

Ponieważ, kochany Żorzu, ja nie mogę przyjechać do Warszawy, to czy byś ty nie mógł w celu zaopatrzenia ogrodu в Приволжскую растительность⁹⁹ zrobić wycieczkę maleńką do Jarosławia na kilka tygodni? O, to by był bal!

Z kądeś wyszukał Koeniga. Co on teraz zacz, był onego czasu bardzo pocieszny chłopiec. Nie doczekawszy się zjazdu, a lękając się, żeby mi

⁹⁵ *Stereocaulon* Hoffm. — rodzaj grzybów z rodziny chróścikowatych. Ze względu na współzycie z glonami zaliczany jest do grupy porostów.

⁹⁶ *Protonema* — początkowy etap rozwoju mchów, obserwowany jako nitkowaty narost, który rozwija się po wykiełkowaniu zarodników.

⁹⁷ Skrętek wilgociomierczy (*Funaria*) — mech przy ognisku lub mech kordowy jest rodzajem mchu wodnego, który rośnie na wilgotnej, zacienionej i zawilgłej glebie.

⁹⁸ Płonnik (*Polytrichum* Hedw.) — rodzaj mchów z rodziny płonnikowatych (*Polytrichaceae*).

⁹⁹ Nadwożańska roślinność.

moją pracę kto znowu z pod nosa nie sprzątnął, odesłałem ją do DeBarego.
Inną razą obszerną ci o niej złożę relację.

Sciskam cie Kochany Żorzu

Twój Leon

Wszystkiem Twoim mój najniższy ukłon.

LIST 19

Piter, Lutego
1882

Kochany Żorzu!

Chyba że nie będę mógł korzystać z twego przyjacielskiego zaproszenia i rozumie się, że wątpić nie możesz, jak mi się chciało zobaczyć się ze starym i wiernym przyjacielem.

Ale okoliczności tak się złożyły, że nie można, powinienem był już 1-o Lutego ruszyć w drogę, a tym czasem, dziś siedzę w Pitrze. Z Charkowa nie mogłem się wydostać, gdyż żuczkowy zjazd¹⁰⁰ za kark mnie trzymał. Nie można było także nie wstąpić do Jarosławia i zobaczyć się z dziećmi. Tu zaś w kilka dni trudno załatwić wszystko co trzeba. Popędzę więc prostą drogą do Berlina, tam posiedzę ze dwa tygodnie, potem do Pragi, a w końcu, strawiwszy wszystko co ugotowali Niemcy w kwestii patogenicznych bakterii, stanę przed samym Pasteurem. Interes mój, to jest poruczenie, jakie mi dali, bardzo mi do smaku przypada. Miałem nadzieję, że wróciwszy zajmę się fabrykacją wakcyny antraxa¹⁰¹, a może i innych pięknych epidemij; tymczasem dowiaduję się, że coś aż sześciu jednocześnie ze mną do Paustera zdąży, a przynajmniej z tuzin już od niego wróciło. Cały więc interes wpada Bóg wie w czyje ręce. W każdym razie, kontent jestem, że się wyrwę na parę miesięcy i zaczerpnę świeżego powietrza.

Z powrotem, kochany Jerzy, uściskamy się, jeśli dożyjemy, a często trzeba mieć to na względzie, gdyż chyba nie dużo nam się należy. Ucałuj swoją czeladkę kochany Żorzu i nie zapominaj o starym przyjacielem.

L. Cienkowski

¹⁰⁰ Zjazd przedstawicieli ziemstwa 8 guberni w celu omówienia pytania o chrząszczu chlebym i innych owadach szkodzących rolnictwu, w którym uczestniczył Leon Cienkowski, odbył się w Charkowie 13 lutego 1882 roku.

¹⁰¹ Ostra, zwykle śmiertelna choroba zakaźna zwierząt wywoływana przez bakterię — laseczkę wąglika, przenoszona na ludzi, objawiająca się m.in. czarnymi strupami w miejscu zakażenia, bólami głowy i gorączką; wąglik, czarna krosta, karbunkuł (dawniej).

LIST 20

Charków, 28 Maja 87.

Kochany Jerzy!

Jestem w takim pogrążony smutku po stracie syna, że nie mogę napisać Ci listu. Spieszę tylko odpowiedzieć na zadane mi pytanie. Przyznam się, że 1-go nie rozumiem. W jakiż sposób mógłbym odmówić zaszczytu przyjęcia podarunku w formie Pamiętnika Fizjograficznego¹⁰²? Sumienie mnie zawsze gryzie na widok polskich publikacji, w których nie mogłem przyjąć udziału, ale to nie może zmniejszyć wdzięczności za przychylne mi usposobienie.

Co się tyczy drugiego punktu, to będę się starać być w Charkowie już od połowy sierpnia, chociaż zdrowie moje, a zwłaszcza w skutek ostatniej katastrofy, jest tak nadwężone, że może mi wypadnie pozostać dłużej za granicą.

Ściskam Cię serdecznie, twój Leon
Czeladce Twojej mój najniższy ukłon.

¹⁰² „Pamiętnik Fizjograficzny” — czasopismo wydawane w Warszawie w latach 1881–1921. Wśród redaktorów byli m.in. Tytus Chałubiński i Jerzy Aleksandrowicz.

Prace naukowe Leona Cienkowskiego¹⁰³**1846**

1. *Nieskolko faktow iz istorii razwitija chwojnych rastienij. Rassużdienije, napisannoje dla połuczenija stiepieni magistra*, Sankt Petersburg 1846, ss. 41, k 3.

1849

2. *Otczet o putieszestwii w siewiero-wostocznyj Sudan*, „Gieograficzeskije izwiestija”, kwiecień/czerwiec 1850, s. 202–225.

1851

3. *Otczet o putieszestwii w siewiero-wostocznyj Sudan. Prodolżenije*, „Wiestnik Russkogo gieograficzeskogo obszczestwa”, 1851, cz. 3, s. 1–22.

1853

4. *Kilka rysów i wspomnień z podróży po Egipcie, Nubii i Sudanie*, „Gazeta Warszawska”, 1853, nr 88, s. 3–4; nr 89, s. 3–4; nr 91, s. 4–6; nr 94, s. 7–8; nr 98, s. 4–6; nr 101, s. 5–7; nr 108, s. 5–6; nr 110, s. 4; nr 115, s. 4; nr 118, s. 6–7; nr 122 s. 6–8.
5. *Zur Befruchtung des Juniperus communis*, „Bulletin de la Société des naturalistes de Moscou”, 1853, nr 2, s. 1–8, k. 1.

1855

6. *Bemerkungen über Stein's Acineten-Lehre*, „Bulletin de la Classe physico-mathématique de l'Académie Impériale des Sciences de Saint Petersburg”, 1855, t. XIII, s. 297–304.
7. *Bemerkungen über Stein's Acineten-Lehre. Melanges biologiques tirés du Bulletin physico-mathématique de l'Académie Impériale des Sciences de Saint Petersburg*, 1855, t. II, s. 263–272, k. 1.
8. *Algologische Studien*, „Botanische Zeitung”, 1855, J. 13, H. 4, s. 777–782.
9. *Algologische Studien*, „Botanische Zeitung”, 1855, J. 13, H. 5, s. 801–806. k. 2.
10. *Ueber Cystenbildung bei Infusorien. Zeitschrift für wissenschaften Zoologie*, 1855, J. 6, s. 301–306.
11. *O samozarożdienii*, Sankt Petersburg 1855.

¹⁰³ Wykaz prac Leona Cienkowskiego podano za Kunicki-Goldfinger Władysław J.H., *Leon Cienkowski jako mikrobiolog*, „Kosmos”, Warszawa 1988, t. XXXVII, nr 4 (201), s. 713–715.

1856

12. *O niższych wodorosłach i infuzorijach. Doktorskaja dissertacija*, Sankt Petersburg 1856, ss. 94, k. 12.
13. *O niższych wodorosłach i infuzorijach. Doktorskaja dissertacija*, „Żurnal Ministerstwa narodnego proswieszczenija”, 1856, czerwiec, cz. 90, s. 177–234; lipiec, cz. 91, s. 35–70.
14. *Zur Genesis eines einzelligen Organismus*, „Bulletin de la Classe physico-mathématique de l’Académie Impériale des Sciences de Saint Petersburg”, 1856, t. XIV, s. 261–267, k. 2.
15. *Zur Genesis eines einzelligen Organismus*, „Melanges biologiques tirés du Bulletin physico-mathématique de l’Académie Impériale des Sciences de Saint Petersburg”, 1856, t. II, s. 359–368, k. 2.

1857

16. *Rhizidium Comfervae glomeratae*, „Botanische Zeitung”, 1857, J. 15, H. 14, s. 233–237.

1858

17. *Die Pseudogonidien*, „Jahrbuch für wissenschaftliche Botanik”, 1858, J. 1, s. 371–376.

1859

18. *O samozarozdienii*. Godicznyj torżestwiennyj akt w Impieratorskom Sankt-Pietierburgskom uniwersitetie 8 fiewrała 1859 g, Sankt Petersburg 1859.
19. *Ueber meinen Beweis für die Generatio primaria*, „Bulletin de la Classe physico-mathématique de l’Académie Impériale des Sciences de Saint Petersburg”, 1859, t. XVII, s. 81–95.
20. *Ueber meinen Beweis für die Generatio primaria*, „Melanges biologiques tirés du Bulletin physico-mathématique de l’Académie Impériale des Sciences de Saint Petersbo”, 1859, t. III, s. 1–21, k. 2.

1861

21. *Ueber parastische Schläuche auf Crustaceen und einigen Insectenlarven (Amoebidium parasiticum)*, „Botanische Zeitung”, 1861, J. 19, H. 25, s. 169–174.

1862

22. *Zur Entwicklungsgeschichte der Myxomiceten*, „Jahrbuch für wissenschaftliche Botanik”, 1862, J. 3, s. 325–337.

1863

23. *Das Plasmodium*, „Jahrbuch für wissenschaftliche Botanik”, 1863, J. 3, s. 400–441.

1865

24. *Beiträge zur Kenntnis der Monaden*, „Archiv für mikroskopische Anatomie”, 1865, J. 1, s. 202–232.
25. *Ueber einige chlorophyllhaltige Gleecapsen*, „Botanische Zeitung”, 1865, J. 23, H. 3, s. 21–27.

1867

26. *Ueber den Bau und die Entwicklung der Labyrinthhüllen*, „Archiv für mikroskopische Anatomie”, 1867, J. 3, s. 274–310.
27. *Ueber die Clathrulin, eine neue Actinophryen-Gattung*, „Archiv für mikroskopische Anatomie”, 1867, J. 3, s. 311–316.

1869

28. *O studienistych wodoroslach (Palmellaceae) i niekotorych żgutikowych (Flagellata), Trudy II sjezda russkich jestiestwoispytatieliej w Moskwie*, Moskwa 1869, s. 1–4.

1870

29. *Ueber Palmellaceen und einige Flagellaten*, „Archiv für mikroskopische Anatomie”, 1870, J. 6, s. 421–436.

1871

30. *Ueber Schwärmerbildung bei Noctiluca miliaris*, „Archiv für mikroskopische Anatomie”, 1871, J. 7, s. 372–381.
31. *Ueber Schwärmerbildung bei Radiolarien*, „Archiv für mikroskopische Anatomie”, 1871, J. 7, s. 372–381.

1872

32. *Die Pilze der Kahmhaut*, „Bulletin de la Classe physico-mathématique de l'Académie Impériale des Sciences de Saint Petersburg”, série 3, 1872, t. XVII, s. 513–531.
33. *Die Pilze der Kahmhaut*, „Melanges biologiques tirés du Bulletin physico-mathématique de l'Académie Impériale des Sciences de Saint Petersburg”, 1872, t. VIII, s. 506–592, k. 2.
34. *Ueber die Entwicklung der Zoosporen bei Noctiluca miliaris*, „Zeitschrift für wissenschaftliche Zoologie”, 1872, cz. 22, s. 297–299.

1873

35. *Ueber Noctiluca miliaris*, „Archiv für mikroskopische Anatomie”, 1873, J. 9, s. 47–63.

1874

36. *O gienietycznej swiazi miedzy Mycoderma vini Desam. Penicilium viride Fres. i Dematium pullulans De Bary*, [w:] *Trudy IV sjezda jestiestwo ispytatieliej i wraczej w Kazani w 1873 g.*, 1874, t. III, s. 8–9.

37. *O niekotorych protoplazmaticzeskich organizmach*, [w:] *Trudy IV sjezda jestiestwoispytatieliej i wraczej w Kazani w 1873 g.*, 1874, t. III.

1876

38. *Ueber Palmellen-Zustand bei Stigeoclonium*, „Botanische Zeitung”, 1876, J, 34, H. 2, s. 15–26.
39. *Ueber Palmellen-Zustand bei Stigeoclonium*, „Botanische Zeitung”, 1876, J, 34, H. 5, s. 70–71.
41. *Zur Morphologie der Ulotricheen*, „Bulletin de la Classe physico-mathématique de l’Académie Impériale des Sciences de Saint Petersbourg”, 1876, t. XXI, s. 529–557.
42. *Zur Morphologie der Ulotricheen*, „Melanges biologiques tirés du Bulletin physico-mathématique de l’Académie Impériale des Sciences de Saint Petersbourg”, 1876, t. IX, s. 531–572, k. 2.
43. *O palmieliewom sostojanii wodoroslej*, [w:] *Protokoly sjekcionnych zasiedanij V sjezda russkich jestiestwoispytatieliej i wraczej w Warszawie 1876*.
44. *Pismiennyj razbor dissertacji Ł. Pawłowicza, przedstawliennyj prof. Pitra i prof. Cienkowskim*, [w:] *Zapiski Charkowskiego uniwersitetu*, 1876, t. III.
45. *Ueber einige Rhizopoden und verwandte Organismen*, „Archiv für mikroskopische Anatomie”, 1876, J. 12, s. 15–50.

1877

46. *Riecznizja na knigu L. Pawłowicza „O kormowych trawach, dikorastuszczich i wozdiely wajemych na Ukrainie” (Charkow 1876)*, *Trudy wolnogo ekonomiczeskogo obszczestwa*, 1877, t. I, s. 441–442.
47. *Zur Morphologie der Bacterien*, „Mémoires de l’Académie Impériale des Sciences de Saint Petersbourg”, série 7, 1877, t. XXV, nr 2, s. 1–18.

1879

48. *K morfologii siemiejstwa Ulotricheae*, „Trudy Obszczestwa ispytatieliej prirody pri Charkowskom uniwersitietie”, 1879, t. X, s. 321–353.
49. *O studienistych obrazowanijach swieklosacharnych rastworow*, „Trudy Obszczestwa ispytatieliej prirody pri Charkowskom uniwersitietie”, 1879, t. XII, s. 137–168.

1880

50. *O soridijach Omphalaria macroceoca Born, i o palmieliewom sostojanii wodoroslej*, [w:] *Rieczy i protokoly VI sjezda russkich je-*

stiestwolspytatieliej i wraczej w Pietierburgie s 20 po 30 diekabria 1879 g., Sankt Petersburg 1880.

51. *O dwóch protoplazmaticzeskich organizmach*, [w:] *Riecz i protokoły VI sjezda russkich jestie stwoispytatieliej i wraczej w Pietierburgie s 20 po 30 diekabria 1879 g.*, Sankt Petersburg 1880, s. 18–19.
52. *Z życia prostych organizmów*, „Wiadomości z Nauk Przyrodzonych”, 1880, z. 1, s. 1–12.

1881

53. *Otczet o Bielomorskoj ekskursii 1880 g.*, „Trudy Sankt Pietierburgskogo obszczestwa jestiestwoispytatieliej”, 1881, t. XII, s. 130–171.

1882

54. *Mikroorganizmy*, „Bakterialnyje obrazowanija s 24 originalnymi politipażami”, Charków 1882, ss. 28.
55. *Mikroorganizmy*, „Bakterialnyje obrazowanija s 24 originalnymi politipażami”, „M”, 1882, t. II, s. 45–70.

1883

56. *O pastierowskich priwiwkach*, „Trudy Wolnego ekonomiczeskogo obszczestwa”, 1883, s. 19–49.

1884

57. *Mikroorganizmy. Istoty bakteryjne*, „Wszecchświat”, 1884, t. IV, s. 561–565, 585–588, 598–604, 614–618.
58. *O pastierowskich priwiwkach.*, „Trudy Wolnego ekonomiczeskogo obszczestwa”, 1884, t. I, s. 426–454, Charków 1884.

1885

59. *O wlijanii koliczestwa kontagija na zarażenije. Antraksom*, „Trudy medicznoj siekcii obszczestwa opytnych nauk pri Charkowskom uniwersitietie”, 1885, nr 1, s. 1–6.

1886

60. *O pastierowskich priwiwkach. Dokład na V entomologiczeskom oblastnom sjezdie w Charkowie*, „Archiw wietierinarnych nauk”, 1886, otd. 5, s. 301–316.
61. *Riecz Cienkowskogo*, „Sbornik Chiersonskogo ziemstwa”, 1886, t. III, nr 1, s. 5–7.
62. *Otczet o priwiwkach antraksa w bolszych razmierach. Sbornik Chiersonskogo ziemstwa*, 1886, t. III, s. 1–19.
63. *Ob immunitietie i priwiwkach antraksa bolszim stadam owiec. Dokład Cienkowskogo*, Sankt Petersburg 1886.

1887

64. *Mikroskopический анализ чарковской водопроводной воды*, Charków 1887, ss. 9.

Źródła i bibliografia

- Ciechanowicz J., *W bezkresach Eurazji. Uczeni polscy w imperium rosyjskim*, Rzeszów 1997, s. 32, 38, 40, 41.
- Cienkowski Leon, *Kilka rysów i wspomnień z podróży po Egipcie, Nubii i Sudanie*, „Gazeta Warszawska”, 1853, nr 88, s. 3–4, nr 89 s. 3–4; nr 91, s. 4–6; nr 94, s. 7–8; nr 98, s. 4–6; nr 101, s. 5–7; nr 108, s. 5–6; nr 110, s. 4; nr 115, s. 4; nr 118, s. 6–7; nr 122, s. 6–8.
- E. B., *Leon Cienkowski. (Wspomnienie pośmiertne)*, „Prawda”, 5 listopada 1887, nr 45, s. 537.
- Hryniewiecki B., *Aleksandrowicz Jerzy*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. I, Kraków–Warszawa 1935, s. 68–69.
- Hryniewiecki B., *Cienkowski Leon*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. IV/1, z. 16, Kraków–Warszawa 1938, s. 50–51.
- Kijas A., *Polacy w Rosji od XVII wieku do 1917 roku: słownik biograficzny*, Warszawa–Poznań 2000, s. 49.
- Krajewski A., *O ochronnych szczepieniach węglika dokonanych w Rosji szczepionkami Leona Cienkowskiego*, „Przegląd Weterynarski”, 1 listopada 1894, nr 11, s. 347–349.
- Millak K., *Polacy w nauce i służbie weterynaryjnej u obcych*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, 1957, s. 293–328.
- Róźiewicz J., *Działalność dydaktyczna i naukowo-organizacyjna Leona Cienkowskiego w Rosji*, „Kosmos”, 1988, t. XXXVII, nr 4 (201), s. 671–698.
- Szałasznikow A., *Очерк работ профессора Ценковского по предохранительным прививкам сибирской язвы*, [w:] *Сборник трудов Харьковского ветеринарного института*, Харков 1889, t. II, s. 361–362.
- Wrześniowski A. *Leon Cienkowski. wspomnienie pośmiertne*, „Wszechświat”, 27 listopada 1887, t. VI, nr 48, s. 754–759.
- Wrześniowski A., *Leon Cienkowski*, „Wszechświat”, 14 lutego 1886, nr 7, t. V, s. 106–107.
- Wrześniowski A., *Leon Cienkowski. wspomnienie pośmiertne*. Warszawa 1888, s. 7, 10, 12–16.

- Żwanko L., Prychodko T., Borodaj I., Tatarczuk L., Pidhajna T., Kolomijec N., Machonin G., Kibkało D., *Światowej sławy polski uczony Leon Cienkowski (1822–1887): do 200-lecia ojca szczepionki przeciw wąglikowi w Imperium Rosyjskim*, „Medycyna Weterynaryjna”, 2021, nr 77 (9), s. 465–470.
- Żwanko L., *Wybitni Polacy i Charków: słownik biograficzny (1805–1918)*, Charków 2019, s. 128–130.
- Арнольди В., Ценковский Лев Семенович, [w:] *Физико-математический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905)*, Харьков 1908, s. 218.
- К заветрашнему юбилею*, „Южный край”, 10 października 1895.
- Покровский С.П., *Демидовский лицей в г. Ярославле в его прошлом и настоящем*, Jarosław 1914, s. 149.
- Райков Б., *Русские биологи-эволюционисты до Дарвина: Материалы к истории эволюционной идеи в России*, Moskwa–Leningrad 1959, t. IV, s. 596.
- Ценковский Л., *Отчет о прививках антракса в больших размерах*, Chersoń 1886, s. 13.

Katarzyna Słojkowska
Warszawa

TAJEMNICZY POSTUMENT. PRÓBA USTALENIA PROWENIENCJI ARTEFAKTU NA PODSTAWIE AKT TOWARZYSTWA NAUKOWEGO WARSZAWSKIEGO

W podziemiach Pałacu Staszica w Warszawie znajduje się tajemniczy artefakt. To postument z marmuru z napisem „Mikołaj Kopernik 1473” w ozdobnym kartuszu. Obiekt jest bardzo ciężki i nosi ślady zniszczenia, niemniej cały czas może zachwycać detalami tworzącymi kartusz, wśród których dobrze zachował się wieniec laurowy. Niewątpliwie jest pamiątką historyczną z minionych wieków.

Chcąc spróbować wyjaśnić pochodzenie postumentu, przeprowadziłam kwerendę w materiałach Towarzystwa Naukowego Warszawskiego — międzywojennego gospodarza Pałacu Staszica. Zespół akt jest przechowywany w PAN Archiwum w Warszawie¹. To był dobry trop, ponieważ już spojrzenie do inwentarza ruchomości Towarzystwa Naukowego Warszawskiego znajdujących się w Pałacu Staszica w czasie odbudowy gmachu w latach 1924–1926 dostarczyło zasadniczych informacji. Dokument został sporządzony przez Biuro Komitetu Odbudowy Pałacu Staszica i przesłany do biura gospodarzy 27 lutego 1925 roku.

Na końcu inwentarza liczącego 208 pozycji, w tym trumnę z łoża maońskiej (poz. 201) czy potłuczoną marmurową płytę do bilardu (poz. 190), został dopisany depozyt pani Wydźginy, na który składały się trzy obiekty: pomnik Kopernika z białego marmuru, rzeźba *Gloria victis* z brązu oraz podstawka marmurowa pod rzeźbę Kopernika.

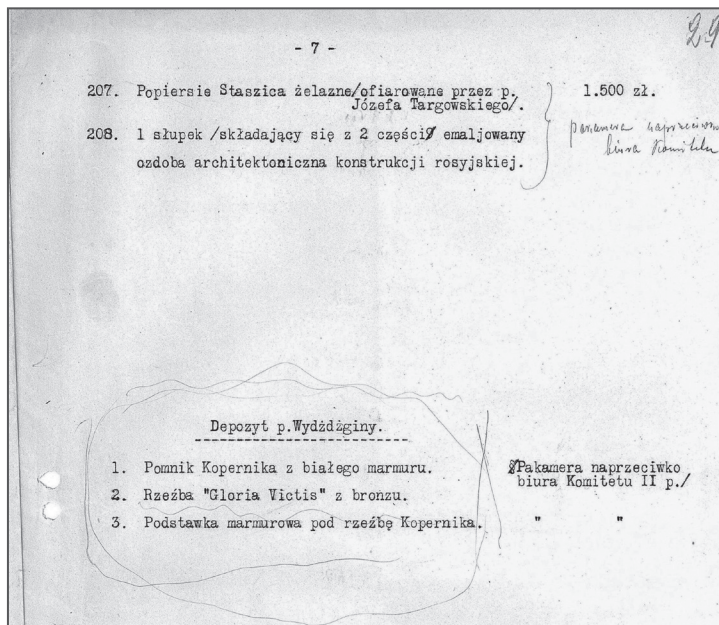
Można domniemać, że tajemniczy postument to owa podstawka marmurowa pod rzeźbę Kopernika.

Wgląd w kolejne archiwalia pozwolił wyłuskać inne dokumenty dotyczące depozytu. Pierwszy to pismo przewodniczącego Wydziału

¹ Materiały Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, APAN, I–2.

Postument znajdujący się w podziemiach Pałacu Staszica, 2021, fot. K. Słojkowska

Końcowa strona inwentarza ruchomości Towarzystwa Naukowego Warszawskiego z informacją o depozycie pani Wydzginy, 1925, APAN, I-2, j. 208

Wykonawczego Komitetu Odbudowy Pałacu Staszica Franciszka Pułaskiego z 15 marca 1926 roku do pani Wydzginy stwierdzające, że pomnik Kopernika został złożony do Pałacu Staszica na przechowanie. W kolejnym piśmie z 22 lipca 1926 roku Komitet Odbudowy Pałacu Staszica przesyła do rozpatrzenia Zarządu Towarzystwa Naukowego Warszawskiego pismo pana Stanisława Wydzgi w sprawie zdeponowanych przez panią Wydzginę rzeźb Kopernika z białego marmuru oraz *Gloria victis* z brązu.

W latach 1924–1926 pod pieczę Komitetu Odbudowy Pałacu Staszica trwały prace nad przywróceniem pierwotnego kształtu zniszczonemu, zeszpeconemu przez okupantów gmachowi. Główne prace remontowe trwały do początku 1926 roku. Rzeźby zdeponowane przez panią Wydzginę miały być dekoracją dla odnowionych wnętrz Pałacu Staszica. „Mury naszych lokali w Pałacu są jeszcze surowe. Ta część jednak, która jest już zamieszkała, została przyozdobiona licznymi dziełami sztuki, oddanymi nam w depozyt przez Towarzystwo Zachęty Sztuk Pięknych i rodziny art. rzeźbiarzy: Biernackiego i Wydzgi”, donosił sekretarz generalny Towarzystwa

Pałac Staszica, główna klatka schodowa — podest 1. piętra według projektu architekta Mariana Lalewicza wykonany w 1926 roku; widoczne rzeźby, w tym najprawdopodobniej rzeźba Mikołaja Kopernika na podstawie z białego marmuru ozdobionej kartuszem, [w:] Biegański Piotr, *Pałac Staszica, siedziba Towarzystwa Naukowego Warszawskiego*, Warszawa 1951, s. 86

Naukowego Warszawskiego prof. Edward Loth w sprawozdaniu z działalności Towarzystwa w latach 1930–1932².

Kim byli właściciele rzeźby Mikołaja Kopernika?

Maria Anna Wydźgina (1870–1940) była córką Karola Szlenkiera (1839–1900), przemysłowca i filantropa, jednego ze współzałożycieli Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie (1875) oraz Kasy im. Józefa Mianowskiego (1881). Jej mąż Stanisław Wydźga (1850–1919) herbu Jastrzębiec, wywodzący się z wołyńskiego rodu, nie był artystą rzeźbiarzem — jak określił go prof. Edward Loth w sprawozdaniu z działalności Towarzystwa Naukowego Warszawskiego — lecz adwokatem, przedsiębiorcą i wybitnym kolekcjonerem dzieł sztuki. W swoim pięciopokojowym mieszkaniu przy Krakowskim Przedmieściu w Warszawie gromadził zbiory artystyczne i historyczne. Na własność miał między innymi obrazy

² Sprawozdanie Sekretarza Generalnego T.N.W. Edwarda Lotha z czynności T-wa w latach 1930–1932, 1932, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego”, 25, s. 151.

Marcella Bacciarellego oraz najśłynniejszej malarki XVIII w. Elisabeth Vigee-Lebrun. Znany był jako właściciel jednej z większych kolekcji pa-sów słuckich w Polsce.

Po małżeństwie z Marią Anną z domu Szlenkier zamieszkał w kamie-nicy przy ulicy Kopernika, a po przyjsciu na świat dzieci (przed 1895 r.) rodzina zamieszkała w mieszkaniu przy ulicy Królewskiej 14. Tutaj trafiła też część zbiorów. Spora część kolekcji została umieszczona w letniej po-siadłości Wydźgów w Skierbieszowie pod Zamościem, gdzie po przejściu frontu w 1915 roku wszystko doszczętnie spłonęło.

Najpewniej zdeponowane w Pałacu Staszica rzeźby były częścią ko-lekcji Stanisława Wydźgi, którą po jego śmierci w 1919 roku odziedziczyli synowie — Stanisław i Jan Wydźgowie. Ówczesnym zwyczajem kolekcjo-nerzy użyczali swoich zbiorów na wystawy w kraju, a nawet za granicą. Rzeźba Mikołaja Kopernika przekazana w depozycie do odbudowanego Pałacu Staszica była jednym z wielu prywatnych gestów dla przywrócone-go nauce polskiej gmachu. Niestety nie udało się znaleźć informacji o jej dokładnej proveniencji.

Bibliografia

- Materiały Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, APAN, I–2, j. 208.
Piotr Biegański, *Pałac Staszica, siedziba Towarzystwa Naukowego Warszawskiego*, Warszawa 1951.
Sprawozdanie Sekretarza Generalnego T.N.W. Edwarda Lotha z czyn-ności T-wa w latach 1930–1932, 1932, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego”, 25.
Agnieszka Szykuła-Żygawska, *Warszawski adwokat, przedsiębiorca i kolekcjoner dzieł sztuki. Stanisław Wydźga oraz dzieje jego ar-tystycznych zbiorów*, <http://cennebezcenne.pl/wp-content/uplo-ads/2020/02/1-2-2020-SZYKULAm.pdf>, 9 listopada 2021.

Mateusz Sobeczko
Katowice

KRAKÓW W ŚWIEŹLE ZASOBU POLSKIEJ AKADEMII NAUK ARCHIWUM W WARSZAWIE ODDZIAŁU W KATOWICACH

W zasobie Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie Oddziału w Katowicach można odnaleźć bardzo wiele materiałów archiwalnych poświęconych miastu Kraków. Źródła do historii tego miejsca można podzielić na pisane (głównie biograficzne i działalności naukowej) oraz niepisane (ikonograficzne). Duża liczba materiałów poświęconych temu miastu w śląskim archiwum wynika z pewnością z kilku przyczyn. Po pierwsze, miasto to miało duże znaczenie (polityczne, gospodarcze, społeczne, kulturalne czy naukowe) dla Śląska. Po drugie, ze względów geograficznych musiało wpływać na sąsiedni region. Z tego też powodu wielu naukowców musiało się zetknąć z tym miejscem, w efekcie czego w spuściznach można odnaleźć wiele ciekawych materiałów dotyczących tego miasta.

W swoich wspomnieniach Antoni Schimitzek opisuje swój pierwszy pobyt w Krakowie: „Szkolą uczuć patriotycznych dla ówczesnego społeczeństwa były również często wtedy święcone różne rocznice narodowe. Pamiętam wyjątkowo uroczyste obchodzoną 200. rocznicę Odsieczy Wiedeńskiej w roku 1883. Święto to odbyło się w Krakowie, ściągając ze wszystkich stron Galicji tłumy uczestników. Byłem wtedy po raz pierwszy w Krakowie, który zrobił na mnie wielkie wrażenie powagą i pięknem swoich zabytków. Po raz pierwszy też byłem w krakowskim teatrze Koźmiana, który mieścił się wtedy w gmachu późniejszego Starego Teatru przy placu Szczepańskim”¹. Z powyższego fragmentu wynika, że Kraków odgrywał ogromną rolę wśród ówczesnego społeczeństwa, w tym doceniane było jego kulturowe i historyczne znaczenie.

¹ Materiały Antoniego Schimitzka, KAPAN, W.III–5, *Wspomnienia (1868–1904)*, j. 23, *Wspomnienia*, k. 4.

W materiałach Antoniego Schimitzka zachowała się także dokumentacja Komitetu Wykonawczego Krajowych Kopalń Węgla w Krakowie, w tym korespondencja, protokoły posiedzeń Komitetu i sprawozdania². Ocalały także dokumenty Wspólnoty Pracy Kopalń Węgla i Zakładów Przemysłowych Zagłębia Krakowskiego z 1939 roku³, a także korespondencja ze Związkiem Przemysłowców w Krakowie z listopada 1939 roku⁴. W spuściznie Schimitzka można odnaleźć również materiały Komitetu Bezprocentowej Kasy Pożyczkowej w Krakowie z 1939 roku. Komitet powstał w listopadzie 1939 roku, aby pomagać inteligencji i innym niezatrudnionym pozostającym bez środków do życia. Członkowie Komitetu i osoby dobrej woli czyniły starania, aby przemysłowcy, kupcy, rękodzielnicy, właściciele domów i majątków wspierali funduszami działalność organizacji. Pożyczki udzielane były w wysokości od 50 do 200 złotych. Na wsparcie mogli liczyć nie tylko rodowici krakowianie, ale także osoby przybyłe z innych regionów Polski. Do 23 grudnia 1939 roku zebrano 26315 złotych, a pożyczek udzielono 311 osobom na kwotę 21905 złotych. Na działalność Komitetu wyraziły zgodę władze niemieckie i miasta Krakowa⁵. Z pisma adwokata doktora Tadeusza Miksiewicza, przewodniczącego Komitetu, do Antoniego Schimitzka otrzymujemy informacje o hojności mieszkańców Krakowa: „Akcja rozpoczęta, znalazła zrozumienie i poparcie społeczeństwa krakowskiego”⁶. Z pisma dowiadujemy się również, że do 13 stycznia 1940 roku o udzielenie pożyczki starało się 198 osób. Przeciętnie każda osoba miała otrzymać jednorazową pożyczkę w wysokości 80 złotych. Wszyscy starający się o pomoc byli skrupulatnie badani, a pieniądze otrzymywały tylko osoby istotnie ich potrzebujące, zwłaszcza rodziny przesiedlone do Krakowa z różnych stron Polski⁷. Zachowały się także trzy listy, na których znalazły się osoby, które podarowały Komitetowi swoje pieniądze. Pierwsza lista liczyła 20 nazwisk osób, które wpłaciły znaczniejsze kwoty, druga 31 osób, które przekazały średnie ofiary, a trzecia aż 111 osób, które dały drobne datki. Listy zawierały imiona i nazwiska lub nazwy firm, zawód lub rodzaj działalności, podarowaną kwotę i ewentualne uwagi⁸.

² Tamże, *Komitet Wykonawczy Krajowych Kopalń Węgla*, j. 13, k. 1–61.

³ Tamże, *Wspólnota Pracy Kopalń Węgla i Zakładów Przemysłowych Zagłębia Krakowskiego*, j. 17, k. 1–27.

⁴ Tamże, *Związek Przemysłowców w Krakowie*, j. 18, k. 1–2.

⁵ Tamże, *Komitet Bezprocentowej Kasy Pożyczkowej*, j. 21, *Wyjaśnienie*, k. 2.

⁶ Tamże, *Pismo*, k. 1.

⁷ Tamże.

⁸ Tamże, *Listy*, k. 4–7.

Komunalna Kasa Oszczędności Powiatu Krakowskiego
w Krakowie, Pijarska 1.

2.
Dla składającego.

NOWY RK. CZEK.
Kasa przyjmie Konto Nr. 697

na rachunek WP: *do Kasy Oszczędności Powiatu Krakowskiego*

zł *200*

słowami złotych: *dwieście*

z walutą *30/2* od WP: *pan Jan Skutawski Schwaibach*

Nr *3062* dnia *30 grudnia 1929*

Likwidator *[signature]* Kasjer *[signature]*

KASA S.
KOMUNALNA
KASA OSZCZĘDNOŚCI
dla L. 100 100 1939
Powiat Krakowski
KRAKOWIE

Druk „Kasa przyjmie”, 1929, Materiały Antoniego Schimitzka, KAPAN, W.III-5, j. 21, k. 8

Zachowały się także dwa druki: „Kasa przyjmie”⁹. Rodowitym krakowianinem był Kornel Gibiński, który urodził się w tym mieście 7 września 1915 roku. W latach 1921–1925 uczęszczał do szkoły powszechnej, a następnie do IV Gimnazjum w Krakowie. W 1933 roku zdał maturę i rozpoczął studia na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Jagiellońskiego, które ukończył w 1939 roku. Od 1935 roku pracował najpierw jako wolontariusz, a następnie jako młodszy asystent w Zakładzie Fizjologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, gdzie przygotował rozprawę doktorską, którą — ze względu na wybuch wojny — obronił dopiero w czerwcu 1945 roku. Do 1943 roku pracował jako lekarz w klinikach Uniwersytetu Jagiellońskiego. Dodatkowo od jesieni 1940 roku do 1942 roku był lekarzem w Radzie Głównej Opiekuńczej dla przesiedleńców. Od wiosny 1942 roku do jesieni 1943 roku pracował w Ubezpieczalni Społecznej jako lekarz domowy. Jesienią 1943 roku podjął pracę w Stacji Chorób Serca i Narządu Krążenia Ubezpieczalni Społecznej. W tym czasie został aresztowany przez Gestapo za pracę konspiracyjną; był lekarzem Armii Krajowej o pseudonimie „Andrzej” od 1 stycznia 1941 roku do lipca 1944 roku. Został aresztowany i osadzony w więzieniu Montelupich, skąd 28 lipca 1944 roku został ewakuowany do obozu koncentracyjnego

⁹ Tamże, *Kasa przyjmie*, k. 8–9.

Gross-Rosen. Zakończenia wojny doczekał w obozie w Budziszynie, skąd 16 maja 1945 roku wrócił do Krakowa, gdzie rozpoczął pracę jako starszy asystent w Zakładzie Fizjologii Uniwersytetu Jagiellońskiego i w Szpitalu Świętego Łazarza. 15 października 1945 roku przeniósł się do Wrocławia¹⁰. Wracając do kwestii konspiracji w okresie 2. wojny światowej, bliższe informacje o działalności Kornela Gibińskiego w AK otrzymujemy z wywiadu udzielonego w 2000 roku: „W 1941 r. zostałem zaprzysiężony w ZWZ [Związku Walki Zbrojnej] AK i przydzielony do I Odcinka Miasta Kraków w charakterze lekarza. Będąc lekarzem rejonowym Ubezpieczalni Społecznej, miałem możliwość — bez zwracania uwagi — wystawiania zaświadczeń lekarskich o niezdolności do pracy żołnierzom AK, którym zlecono przeprowadzenie akcji. Miałem też dostęp do materiałów opatrunkowych w szpitalu i mogłem pomagać rannym w akcjach żołnierzom. Otrzymałem zadanie przygotowania grupy lekarzy oraz zaplecza medycznego na wypadek powstania w Krakowie”¹¹. Po wojnie profesor Gibiński nadal był zawodowo związany z Krakowem. Od 1950 roku był współpracownikiem Komisji Medycyny Klinicznej i Doświadczalnej Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie¹². W 1966 roku został członkiem Komisji Nauk Medycznych Polskiej Akademii Nauk Oddział w Krakowie¹³.

O związkach profesora Gibińskiego z Krakowem świadczą liczne dokumenty zgromadzone w jego spuściźnie. Zachowała się między innymi legitymacja uczniowska Państwowego Czwartego Gimnazjum Imienia Henryka Sienkiewicza w Krakowie z 1928 roku, a także legitymacja upoważniająca do noszenia odznaki za wzorowe zachowanie i postępy w nauce w roku szkolnym 1928/1929 z 28 czerwca 1929 roku¹⁴. Przetrwały także świadectwa szkolne z lat 1922–1933 i świadectwo dojrzałości¹⁵. W spuściźnie ocalała również legitymacja szkolna Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie z 1937 roku, a także legitymacja służbowa starszego asystenta Uniwersytetu Jagiellońskiego

¹⁰ Materiały Kornela Gibińskiego, KAPAN, W.III–32, *Materiały biograficzne*, Życiorys, b.p.; tamże, *Materiały biograficzne*, *Dyplom lekarza*, b.p.; tamże, *Materiały biograficzne*, *Arkusze ewidencyjne*, b.p.; tamże, *Zaświadczenie*, b.p.; M. Sobeczko, *Wojenne losy naukowców na podstawie materiałów zgromadzonych w Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie Oddział w Katowicach*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2015, nr 56, s. 226–227.

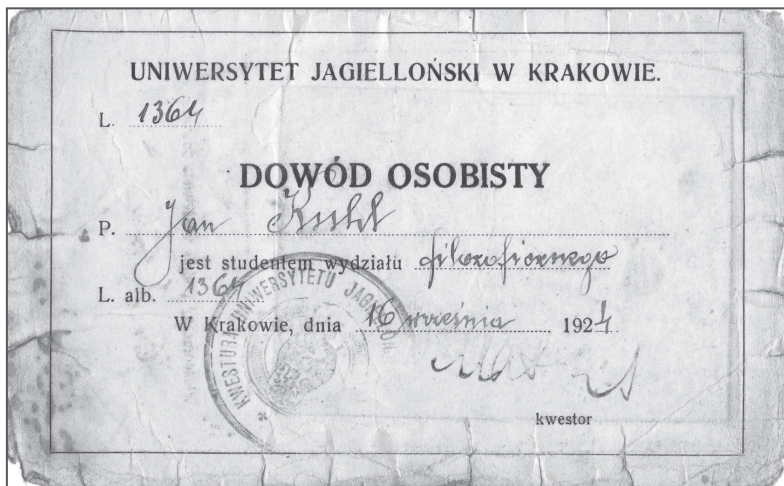
¹¹ Kornel Gibiński. *Lekarz, uczony, humanista*, pod red. T. Białek, E. Pawłowskiej, Katowice 2000, s. 42.

¹² Materiały Kornela Gibińskiego..., *Materiały biograficzne*, *Pisma*, b.p.

¹³ Tamże, *Materiały biograficzne*, *Pisma*, b.p.

¹⁴ Tamże, *Materiały biograficzne*, *Legitymacje*, b.p.

¹⁵ Tamże, *Świadectwa*, b.p.

Dowód osobisty Jana Kuhla, 1924, Materiały Jana Kuhla, KAPAN, W.III-10, j. 44, b.p.

z 6 września 1945 roku¹⁶. Zachował się także wyciąg z księgi zaślubionych parafii Najświętszego Salwatora w Krakowie z 6 stycznia 1942 roku (ślub zawarty został 26 grudnia 1941 roku)¹⁷, a także dyplom lekarza z 24 maja 1945 roku¹⁸.

Z Krakowem był związany także Władysław Laskowski, który od 1927 roku uczył się w Gimnazjum im. Tadeusza Kościuszki w Krakowie (na Podgórzu). W maju 1930 roku zdał maturę i rozpoczął studia prawnicze na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie. W 1931 roku wstąpił na Wydział Chemiczny Politechniki Lwowskiej, który ukończył w czerwcu 1939 roku. W międzyczasie, od września 1936 roku do sierpnia 1937 roku, odbył służbę wojskową w Szkole Podchorążych Rezerwy Artylerii we Włodzimierzu Wołyńskim i w 6. Pułku Artylerii Lekkiej w Krakowie w stopniu podchorążego. W tym samym krakowskim pułku odbył jeszcze ćwiczenia w latach 1938 i 1939. W sierpniu 1939 roku został zmobilizowany i walczył w kampanii wrześniowej na froncie południowym, po czym trafił do obozów jenieckich¹⁹.

¹⁶ Tamże, *Legitymacje*, b.p.

¹⁷ Tamże, *Wyciąg z księgi zaślubionych*, b.p.

¹⁸ Tamże, *Dyplom lekarza*, b.p.

¹⁹ Materiały Władysława Laskowskiego, KAPAN, W.III-8, *Życiorys Władysława Laskowskiego*, j. 32, *Życiorys z 1977 r.*, k. 1.

Z kolei Jan Kuhl był studentem Wydziału Górniczego Akademii Górniczej w Krakowie w latach 1922–1923. Po odbyciu dwóch semestrów przeniósł się na Uniwersytet Jagielloński na Wydział Filozoficzny, gdzie studiował do 1927 roku. Z tego okresu zachowała się książka legitymacyjna i karta legitymacyjna Akademii Górniczej w Krakowie, a także książka legitymacyjna i dowód osobisty Uniwersytetu Jagiellońskiego²⁰. Od października 1927 roku był młodszym asystentem na Katedrze Mineralogii i Petrografii Akademii Górniczej w Krakowie²¹, a w latach 1930–1933 starszym asystentem²². W 1930 roku otrzymał stopień doktora na Uniwersytecie Jagiellońskim²³. Jan Kuhl był od 1931 roku współpracownikiem Komisji Fizjograficznej Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie²⁴. W jego zbiorach zachowała się także kenkarta z Krakowa z 1942 roku²⁵. Na Akademii Górniczej w Krakowie na Wydziale Górniczym i Geologiczno-Mierniczym był jeszcze zatrudniony w roku akademickim 1948/1949²⁶, gdzie w 1948 roku otrzymał stopień doktora habilitowanego²⁷. Był także członkiem Komisji Nauk Geologicznych Polskiej Akademii Nauk Oddziału w Krakowie od 1959 roku i Komisji Nauk Mineralogicznych od 1964 roku²⁸. W latach 1975–1977 był zastępcą przewodniczącego Komisji Nauk Geologicznych, a w latach 1978–1980 członkiem Zarządu tejże Komisji²⁹.

Z kolei w materiałach profesora Włodzimierza Burzyńskiego zachowała się korespondencja z Zakładem Wytrzymałości Materiałów Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie z 1950 roku³⁰. Spuścizna profesora Jana Zaremby zawiera materiały dotyczące Studium dla Pracujących przy Wyższej Szkole Pedagogicznej w Krakowie z lat 1955–1963³¹. Zachowały

²⁰ Materiały Jana Kuhla, KAPAN, W.III–10, *Dokumenty dotyczące nauki szkolnej, studiów i pracy zawodowej*, j. 44, *Dokumenty*, k. 18, 20–21.

²¹ Tamże, *Pismo*, k. 31–33.

²² Tamże, k. 35, 49.

²³ Tamże, *Dyplom*, k. 36.

²⁴ Tamże, *Pismo*, k. 43.

²⁵ Tamże, *Dokumenty osobiste*, j. 43, *Kennkarte*, k. 4–6.

²⁶ Tamże, *Dokumenty dotyczące nauki szkolnej, studiów i pracy zawodowej*, j. 44, *Pismo*, k. 54.

²⁷ Tamże, *Pismo*, k. 55.

²⁸ Tamże, *Pismo*, k. 67–85.

²⁹ Tamże, k. 136–142.

³⁰ Materiały Włodzimierza Burzyńskiego, KAPAN, W.III–15, *Akademia Górniczo-Hutnicza w Krakowie*, j. 45, *Pismo*, k. 1–17.

³¹ Materiały Jana Zaremby, KAPAN, W.III–14, *Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Krakowie*, j. 231, *Pismo*, k. 1–30.

się także archiwalia Komisji Historycznoliterackiej Polskiej Akademii Nauk Oddziału w Krakowie³².

Materiały Stanisława Szpilczyńskiego dostarczają informacji o XVIII Międzynarodowym Kongresie Historii Medycyny, który odbył się w Warszawie i Krakowie w dniach 17–24 września 1962 roku. Wśród dokumentów znajdują się wycinki prasowe dotyczące wypadku autobusu wiozącego uczestników Kongresu z Warszawy do Krakowa, który miał miejsce na przedmieściach Krakowa 21 września. Autobus, wymijając furmankę, zderzył się z jadącym z naprzeciwka autobusem PKS-u. W wyniku wypadku jedna osoba zginęła, a 25 zostało rannych³³. W jego materiałach zachowały się także dokumenty z lat 1960–1973 dotyczące funkcjonowania Zakładu Historii Nauki i Techniki Polskiej Akademii Nauk Pracowni w Krakowie³⁴.

Kolejnym rodzajem archiwaliów do historii Krakowa są źródła niepisane — ikonograficzne. W spuściznie profesora Czesława Thulliego zachowały się fotografie oraz rysunki różnych miejsc w Krakowie. Na fotografiach i pocztówkach uwieczniony został między innymi kościół Mariacki³⁵, kościół Świętego Andrzeja³⁶, Sukiennice³⁷, pomnik Kopernika na dziedzińcu Biblioteki Jagiellońskiej³⁸ i kaplica Zygmuntowska na Wawelu³⁹. W jego materiałach zachowały się także rysunki: Małego Rynku w Krakowie⁴⁰, arkadowego dziedzińca przy ulicy Kanoniczej⁴¹, fragmentu wnętrza Barbakanu⁴², dziedzińca budynku przy ulicy Grodzkiej⁴³, zamku

³² Tamże, *Oddział PAN w Krakowie*, j. 218, *Pisma*, k. 1–79.

³³ Materiały Stanisława Szpilczyńskiego, KAPAN, W.III–12, *XVIII Międzynarodowy Kongres Historii Medycyny*, j. 133, *Pisma*, k. 1–51.

³⁴ Tamże, *Zakład Historii Nauki i Techniki PAN — Pracownia w Krakowie*, j. 114, *Pisma*, k. 1–79.

³⁵ Materiały Czesława Thulliego, KAPAN, W.III–17, *Luźne zapiski, notatki bibliograficzne, rysunki odręczne, odwzorowania na kalce, fotografie, pocztówki, wycinki prasowe dotyczące zabytków architektonicznych różnych miast: Brzegu, Nysy, Wrocławia, Krakowa, Warszawy, Raciborza, Jeleniej Góry, Żor, Cieszyna i innych mniejszych miejscowości Śląska, Opolszczyzny, Ziemi Zachodnich, a także Lwowa i obiektów niezidentyfikowanych*, j. 46, *Fotografia*, k. 28.

³⁶ Tamże, *Fotografia*, k. 30.

³⁷ Tamże, k. 29.

³⁸ Tamże, k. 27.

³⁹ Tamże, k. 26, 31–33.

⁴⁰ Tamże, *Ołówkowe rysunki obiektów zabytkowych i detali architektonicznych, prawdopodobnie odwzorowania z czasopism lub katalogów zabytków*, j. 42, *Rysunek*, k. 33.

⁴¹ Tamże, *Rysunek*, k. 2.

⁴² Tamże, k. 3.

⁴³ Tamże, k. 19.

Mały Rynek w Krakowie, rys., b.d., Materiały Czesława Thulliego, KAPAN, W.III-17, j. 42, k. 33

wawelskiego z 1493 roku, z końca XVI wieku i z 1832 roku⁴⁴, a także kościoła na Skałce⁴⁵.

W zachowanych spuściznach w PAN Archiwum w Warszawie Oddziale w Katowicach można odnaleźć bardzo dużo materiałów archiwalnych dotyczących historii Krakowa. Informacje zachowały się zarówno w źródłach pisanych (biograficznych i działalności naukowej), a także niepisanych (ikonograficznych). Z tego względu otrzymujemy obraz nie tylko funkcjonowania instytucji naukowych z terenu Krakowa, ale również informacje o życiu codziennym jego mieszkańców, a także o tak ważnych wydarzeniach w historii tego miasta, jak choćby okres 2. wojny światowej.

⁴⁴ Tamże, *Rysunki polskich zabytków architektonicznych*, j. 43, *Rysunki*, k. 3, 13.

⁴⁵ Tamże, *Rysunki*, k. 10, 12.

Mateusz Sobeczko
Katowice

ŻYCIE CODZIENNE ŚLĄSKICH NAUKOWCÓW W ŚWIEŹLE ZASOBU POLSKIEJ AKADEMII NAUK ARCHIWUM W WARSZAWIE ODDZIAŁU W KATOWICACH

Aktywność życiową człowieka można podzielić na dwie ważne części: zawodową i prywatną. Na łamach tego artykułu przedstawione zostanie życie codzienne śląskich naukowców na podstawie materiałów zgromadzonych w Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie Oddziale w Katowicach. Spuścizny archiwalne zgromadzone w Archiwum PAN dają wiele możliwości pod względem tematyki podejmowanych badań. Różnorodność zgromadzonych w tych zespołach materiałów archiwalnych pozwala również prowadzić badania nad życiem codziennym naukowców. W tekście przedstawione zostanie między innymi życie rodzinne, warunki mieszkaniowe, preferencje muzyczne śląskich naukowców, a także sposoby spędzania wolnego czasu. Temat wpisuje się w ramy nieklasycznej historiografii, wywodzącej się z francuskiej szkoły Annales.

Ważnym składnikiem codzienności było życie rodzinne. 15 września 1894 roku Antoni Schimitzek wziął ślub z Ireną Spoth w Polskiej Ostrawie¹. W następujących słowach opisał miesiąc miodowy: „Po ślubie wyjechaliśmy z żoną w obowiązującą wówczas podróż poślubną do Wiednia, Leoben i Hallstadt, leżącego nad pięknym jeziorem tej samej nazwy w słynnym z piękności swych gór i jezior Salzkammergut, będącego częścią Salzburgu. Tam zatrzymaliśmy się czas jakiś, po czym znowu przez Wiedeń wróciliśmy do domu”². Opis swojej pierwszej — młodzieńczej — miłości zawarł w swojej *Autobiografii* Stanisław Kossuth: „Do gimnazjum przychodziłem dużo wcześniej, niż było trzeba. Książki zostawiałem

¹ Materiały Antoniego Schimitzka, KAPAN, W.III–5, *Wspomnienia (1868–1904)*, j. 23, *Wspomnienia*, k. 33.

² Tamże, k. 34.

w klasie i biegłem przez szkolne podwórze do bramy na ulicę Wesołą. Wreszcie z ulicy Seminaryjskiej (dziś Gwardii Ludowej) wychodziła Ona i szła drobnym kroczkiem po drugiej stronie ulicy do gimnazjum żeńskiego. Była w moim wieku (11 lat). Śliczna blondynka z niebieskimi oczami. Ja się kłaniałem. Ona — rumieniła się i lekko odklaniała się. Jaki byłem zmartwiony, jak Ona — panna Matuszewska — nie pokazała się. Ta miłość trwała aż do strajku szkolnego”³.

Włodzimierz Burzyński 16 lutego 1926 roku w kościele pod wezwaniem Świętej Barbary w Królewskiej Hucie zawarł związek małżeński z Ireną Walkowiczówną. Mieli dwóch synów⁴. W materiałach profesora Włodzimierza Burzyńskiego zachowały się fotografie: ze spaceru z żoną⁵, z wakacji w Wiśle w 1936 roku⁶, z uroczystości rodzinnej⁷ oraz z odpoczynku w ogrodzie⁸. Dom Burzyńskich we Lwowie w latach 30. był ośrodkiem życia towarzyskiego środowiska akademickiego. Bywał tam między innymi późniejszy profesor Robert Szewalski, absolwent Politechniki Lwowskiej Kazimierz Pfützner oraz asystenci Wydziału Mechanicznego Politechniki Lwowskiej: Wiktor Legeżyński, Marian Janusz i Stanisław Bodaszewski. Spotkania towarzyskie i przyjęcia imieninowe odbywały się w domu Burzyńskich również po przeprowadzce do Gliwic. Do głównych znajomych Włodzimierza Burzyńskiego z tego okresu można zaliczyć: Stanisława Ochęduszkę, Stanisława Fryzego, Władysława Rubczyńskiego, Stanisława Brzozowskiego, Kazimierza Pfütznera, Stefana Błażyńskiego, Mariana Janusza, Fryderyka Staubego, Wiktora Legeżyńskiego oraz Romana Klusa⁹.

W materiałach profesora Tadeusza Rabka zachowały się liczne opisy wydarzeń z życia codziennego. Między innymi można odnaleźć informacje o przygotowaniach do Świąt Bożego Narodzenia w 1962 roku (zakupy, wysyłanie kartek świątecznych i noworocznych)¹⁰. Zachowały się również

³ Materiały Stanisława Kossutha, KAPAN, W.III–3, *Autobiografia oraz kilka wersji życiorysu S. Kossutha*, j. 62, *Autobiografia*, k. 24.

⁴ Materiały Włodzimierza Burzyńskiego, KAPAN, W.III–15, *Autobiografie, bibliografia prac własnych*, j. 94, *Życiorys*, k. 38; W.J. Bąba, *Włodzimierz Burzyński (1900–1970)*, [w:] *Profesorowie lwowscy na Politechnice Śląskiej*, pod red. D. Reclawa, W.J. Bąby, Gliwice 2015, s. 143–167.

⁵ Materiały Włodzimierza Burzyńskiego..., *Dokumenty dotyczące przebiegu nauki szkolnej, studiów, pracy i działalności*, j. 95, t. II, *Fotografia*, k. 186, 203.

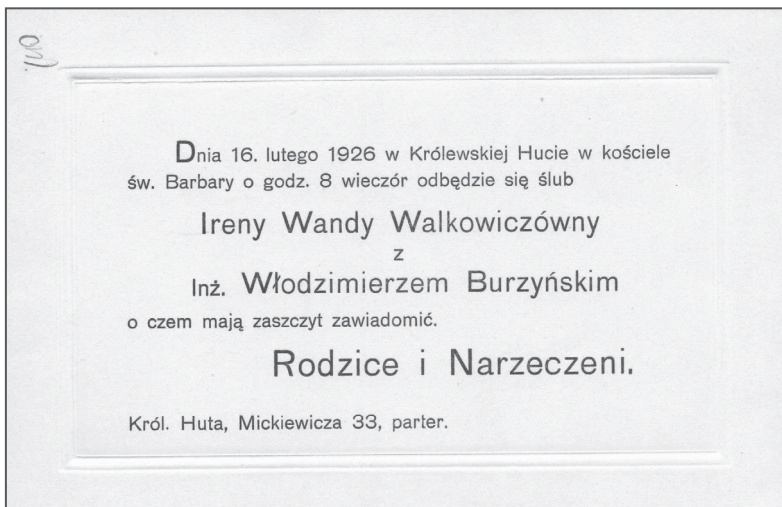
⁶ Tamże, *Fotografia*, k. 189.

⁷ Tamże, k. 154.

⁸ Tamże, k. 198.

⁹ W. Bąba, S. Mercik, *Włodzimierz Burzyński. Życie i dzieła*, Gliwice 2018, s. 337–341.

¹⁰ Materiały Tadeusza Rabka, KAPAN, W.III–1, *Czynności w poszczególnych dniach miesiąca*, j. 172, *Czynności w poszczególnych dniach miesiąca grudnia 1962*, k. 42.

Zaproszenie na ślub, Materiały Włodzimierza Burzyńskiego, 1926,
KAPAN, W.III–15, j. 95, t. II, k. 140

informacje o organizowanych imieninach profesora 28–29 października 1960 roku¹¹ oraz 28 października 1963 roku¹². W tym samym roku profesor Rabek pojechał również na Wszystkich Świętych do Mościc¹³.

Jednym z ważnych elementów życia codziennego były kwestie warunków mieszkaniowych. W 1892 roku Antoni Schimitzek rozpoczął pracę w kopalni w Hruszowie w Zagłębiu Ostrawsko-Karwińskim, gdzie otrzymał do swojej dyspozycji dwa pokoje w osobnym domku z ogródkiem. Mieszkanie to urządził meblami, które przesłała mu matka¹⁴. W dalszej części wspomnień Schimitzek opisuje również swoje warunki mieszkaniowe w czasie pracy w kopalni Fohnsdorfu w 1899 roku: „Dom ten był wygodny i obszerny, do dyspozycji był ogród owocowo-warzywny. Z czasem do mieszkania na I piętrze dobudowana została obszerna, ogrzewana i oszklona weranda z pięknym widokiem na okolicę, która z czasem zśrodkowała całe nasze życie domowe”¹⁵. Z kolei w swojej *Autobiografii*

¹¹ Tamże, *Zestawienie czynności w poszczególnych dniach miesiąca października 1960*, k. 64.

¹² Tamże, *Czynności w poszczególnych dniach miesiąca października 1963*, k. 28.

¹³ Tamże, *Czynności w poszczególnych dniach miesiąca listopada 1963*, k. 29.

¹⁴ Materiały Antoniego Schimitzka..., *Wspomnienia (1868–1904)*, j. 23, *Wspomnienia*, k. 26.

¹⁵ Tamże, k. 49–50.

Stanisław Kossuth opisał wygląd swojego domu rodzinnego w Kielcach w 1900 roku: „Na parterze cztery pokoje i kuchnia (piąty pokój dobraliśmy później), a na piętrze trzy pokoje i kuchnia. Na piętrze było biuro ojca. Z kuchni zrobiono archiwum, a pokój frontowy z balkonem był moim pokojem, bo choć ojciec w nim spał, to cały dzień przebywał w sąsiednim biurowym pokoju, a do «mojego» przychodził tylko spać. Miałem tam swój stół, a z apteki zrobiłem «muzeum»”¹⁶.

W swoich wspomnieniach warunki mieszkaniowe opisał również Franciszek Hawranek, który w 1945 roku zamieszkał w Uszycach, gdzie miał pracować w szkole, w której znajdowały się trzy mieszkania. Jedno zajął kierownik placówki, a drugie Hawranek, który w następujących słowach opisał swoje nowe lokum: „Zamieszkałem na drugim piętrze. Mam dwa pokoje i kuchnię. Mebli niewiele: łóżko bez jednej nogi, stół, szafa, krzesło — to całe wyposażenie”¹⁷. W 1951 roku Franciszek Hawranek przeniósł się do pracy w szkole w Gorzowie Śląskim. Tak we wspomnieniach opisał swoją ówczesną sytuację mieszkaniową: „Znalazłem dobre, obszerne i wygodne mieszkanie w prywatnym domu, za które trzeba jednak bardzo słono płacić”¹⁸.

W spuściznach zachowały się również informacje o preferencjach muzycznych śląskich naukowców. Między innymi w materiałach profesora Tadeusza Rabka zachował się dokument pod tytułem *Nagrane na taśmę magnetofonową*, na którym znalazły się głównie utwory Fryderyka Chopina, ale także Ludwiga van Beethovena oraz Johanna Straussa. Na liście są także wybrane piosenki francuskie¹⁹.

Innym ważnym elementem historii życia codziennego były zagadnienia spędzania wolnego czasu. W swoich wspomnieniach z lat 1868–1904 profesor Antoni Schimitzek przedstawił motywy podróżowania oraz zamiłowanie do przyrody: „Innym zamiłowaniem, które rozwinęło się we mnie od najwcześniejszego dzieciństwa, było ukochanie przyrody. Miałem liczne okazje stykać się z pięknem uroczych miejscowości podkarpackich w czasie letnich wyjazdów wakacyjnych z rodziną. Obcowanie z przyrodą stało się moją pasją, skrytą namiętnością, w której wypowiadałem moje wewnętrzne uczucia i porywy. Później, w latach szkolnych,

¹⁶ Materiały Stanisława Kossutha..., *Autobiografia oraz kilka wersji życiorysu S. Kossutha*, j. 62, *Autobiografia*, k. 17.

¹⁷ Materiały Franciszka Hawranka, KAPAN, W.III–13, *Autobiografie*, j. 100, *Moje początki pracy nauczycielskiej*, k. 3.

¹⁸ Tamże, *Moja praca na Opolszczyźnie*, k. 40.

¹⁹ Materiały Tadeusza Rabka..., *Spis nagranych na taśmy magnetofonowe utworów muzycznych*, j. 174, *Nagrane na taśmę magnetofonową*, k. 1, 1 v.

Uroczystość rodzinna, Materiały Włodzimierza Burzyńskiego,
KAPAN, W.III–15, j. 95, t. II, k. 154

w czasie licznych wycieczek z kolegami poznałem piękno Pienin i Tatr, doliny Dunajca i Popradu, ruiny zamku Zamoyskich w Lubowni na Spżu. Wycieczki te rozwinęły we mnie również zamiłowania turystyczne i sportowe, które towarzyszyły mi odtąd przez całe życie²⁰. Profesor Antoni Schimitzek opisał również sposób spędzania wolnego czasu w czasie pracy w Rewirze Ostrawsko-Karwińskim: „W lecie kwitnął sport wodny, uprawialiśmy wszyscy wioślarstwo, skupiając się w miejscowym klubie sportowym «Oderhort». Wiele wieczorów zimowych spędzaliśmy w klubie śpiewackim, założonym przy restauracji. Jeździło się do pobliskiej Morawskiej Ostrawy, która była dużym miastem, posiadała teatry, czeski i niemiecki, restauracje i kawiarnie²¹. Schimitzek wspomina również o sposobach spędzania wolnego czasu w Austrii: „Chwile wolne poświęcałem rodzinie, a wieczory spędzało się często w gronie kolegów w miejscowej restauracji lub winiarni. Zebrania te według zwyczajów ówczesnych odbywały się przeważnie w gronie męskim. Panie przychodziły wtedy rzadko do restauracji. Jedną z ulubionych moich rozrywek było polowanie w górach. Alpy styryjskie posiadały ciekawe okazy zwierząt, w szczególności dla myśliwego. W lasach były stada jeleni, po szczytach górskich biegały kozice,

²⁰ Materiały Antoniego Schimitzka..., *Wspomnienia (1868–1904)*, j. 23, *Wspomnienia*, k. 1–2.

²¹ Tamże, k. 25.

Profesor Daniel Józef Bem z żoną profesor Zdzisławą Bem w Egipcie, 2008,
Materiały Daniela Józefa Bema, KAPAN, W.III-36, j. 24, b.p.

z wiosną o świcie tokowały guszcze, a na wysokich, śnieżnych polanach cietrzewie wiodły swoje miłosne tany. [...] Brak szczęścia w polowaniu na jelenia zniechęcił mnie do tego stopnia do brania udziału w łowach, że ostatecznie karabin myśliwski zamieniłem na łaskę i przez dalsze trzy lata z rządu chodziłem po górach tylko jako zamięlowany alpinista²².

Rodziny Burzyńskich i Pfütznerów spędzały w latach trzydziestych wspólnie wakacje w Wiśle i Porąbce. W czasie urlopu w Porąbce kąpano się w rzece Sole oraz odbywano wycieczki w góry — w szczególności na górę Żar. Wycieczki do tych miejscowości odbywały się również po zakończeniu 2. wojny światowej. Uczestniczyły w nich rodziny Włodzimierza Burzyńskiego, Władysława Rubczyńskiego, Stanisława Ochęduszki, Kazimierza Pfütznera oraz Wiktora Legeżyńskiego²³.

Zapalonym turystą był również profesor Daniel Bem, o czym świadczą zachowane w spuściźnie fotografie z pobytu we Francji w 2000 roku, na Węgrzech w 2001 roku, w Sankt Petersburgu w 2001 roku, w Turcji

²² Tamże, k. 53–54.

²³ W. Bąba, S. Mercik, *Włodzimierz Burzyński...*, s. 337–341.

w 2001 roku, na Sycylii w 2003 roku, w Grecji w 2004 roku, w Hiszpanii i Francji w 2007 roku, w Maroku w 2008 roku, w Egipcie w 2008 roku oraz w Izraelu w 2008 roku. Zachowały się również fotografie z zimowych wyjazdów na narty: z Austrii w 1995 roku, z Francji w 1998 roku oraz z Włoch w 2000 roku²⁴. W materiałach profesora Bema można odnaleźć również Odznakę Książeczki Górskiej, Odznakę Turystyczną Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego, w których zachowała się ewidencja odbytych wycieczek; książeczka turysty kajakowca oraz karta turystyczna²⁵. Zachowała się także karta uczestnictwa w XXIII Międzynarodowym Spływie Kajakowym na Dunajcu²⁶.

Do Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego należeli również: Stanisław Kossuth²⁷, profesor Jan Kuhl²⁸ oraz profesor Kornel Gibiński (składki opłacone od 1956 roku do 1975 roku)²⁹. W materiałach profesora Gibińskiego zachowały się również dyplomy potwierdzające udział w XIII Wysokogórskim Rajdzie Narciarskim w Tatrach w 1968 roku, w XIV Wysokogórskim Rajdzie Narciarskim PTTK 8–13 kwietnia 1969 roku oraz w XVIII Tatrzańskim Rajdzie Narciarskim PTTK 2–7 kwietnia 1973 roku³⁰.

Podsumowując, materiały zachowane w PAN Archiwum w Warszawie Oddziale w Katowicach umożliwiają prowadzenie badań naukowych także w zakresie historii życia codziennego śląskich uczonych. W artykule przedstawione zostało życie rodzinne, warunki mieszkaniowe, sposoby spędzania wolnego czasu, a także preferencje muzyczne śląskich naukowców.

²⁴ Materiały Daniela Józefa Bema, KAPAN, W.III–36, *Fotografie twórcy spuścizny*, j. 24, *Fotografie*, b.p.; M. Sobeczko, *Sposoby spędzania wolnego czasu przez naukowców na podstawie zasobu Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie Oddziału w Katowicach*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2016, nr 57, s. 162.

²⁵ Materiały Daniela Józefa Bema..., *Materiały biograficzne, Legitymacje*, b.p.

²⁶ Tamże, *Materiały biograficzne, Legitymacje*, b.p.

²⁷ Materiały Stanisława Kossutha..., *Autobiografia oraz kilka wersji życiorysu S. Kossutha*, j. 62, *Życiorys*, k. 51.

²⁸ Materiały Jana Kuhla, KAPAN, W.III–10, *Legitymacje: służbowe, ubezpieczeniowe, członkowskie i inne*, j. 46, *Legitymacja członkowska PTTK*, k. 7.

²⁹ Materiały Kornela Gibińskiego, KAPAN, W.III–32, *Materiały biograficzne, Legitymacje*, b.p.

³⁰ Tamże, *Materiały biograficzne, Dyplomy*, b.p.

Dorota Piętka-Hadała
Warszawa

XI PIKNIK ARCHIWALNY

A jednak udało się i mogliśmy uczestniczyć on-line oraz na żywo i śledzić przebieg naszego tegorocznego Warszawskiego Pikniku Archiwalnego!

W dniach 9–12 czerwca 2020 roku wszyscy, którym nieobojętny jest los i znaczenie archiwów, mogli oczy zwrócić na programy przygotowane zarówno na łączach internetowych, jak i zaprezentowane ostatniego dnia stacjonarnie w salach Pałacu Staszica. Nie da się ukryć, że przez cały okres jego przygotowań nie byliśmy pewni, czy uda nam się zorganizować chociaż namiastkę normalnego Pikniku w realu, który zaplanowaliśmy na ostatni dzień, czyli na 12 czerwca. Ale udało się, a niektórzy wręcz bardzo pozytywnie i z uznaniem ocenili przygotowany na ten dzień program i jego realizację.

Trzy poprzedzające dni w wersji wyłącznie on-line były dla nas zupełnie nowym wyzwaniem, bo do tej pory mało kto organizował tego typu imprezy zdalnie, za pomocą linków, łączy, nagrań wideo i bezpośrednich transmisji, bez publiczności, czyli bezpośredniego kontaktu i spontanicznej reakcji obecnych osób.

Nie było to proste zadanie, nie tylko pod względem technicznym, lecz także organizacyjnym, bo cały czas znajdowaliśmy się w realiach pandemii i kontakt ze współorganizatorami był utrudniony, ale również ze względu na wielką liczbę zgłaszanych różnorodnych pytań i wątpliwości dotyczących przekazywania lub udostępniania proponowanych przez poszczególne instytucje ofert programowych.

Hasło tegorocznego Warszawskiego Pikniku Archiwalnego pozostało takie samo, jakie miało towarzyszyć zeszłorocznemu, niedoszłemu do skutku piknikowi, czyli *Bez kobiet nie ma historii*.

Temat rzeka, o nieograniczonych możliwościach czasowych, historycznych, społecznych, kulturowych i naukowych. Właściwie można by go wykorzystać do cyklu pikników pod tym samym hasłem, co warto rozważyć w przyszłości.

Nie wszystkie instytucje, które zgłosiły swoje uczestnictwo w Pikniku Archiwalnym w zeszłym roku, z różnych przyczyn mogły potwierdzić swój udział w obecnym przedsięwzięciu, ale pomimo to, oprócz tych niezawodnych, pojawiły się inne, które zgłosiły swoją chęć i gotowość uczestniczenia w przedsięwzięciu. Ogółem w imprezie wzięło udział 17 instytucji.

Zgłoszone oferty programowe okazały się istną lawiną fascynujących i cennych tematów w formie linków do wystaw, bezpośrednich łączy z archiwami, sfilmowanymi wykładami i prezentacjami związanymi z działalnością kobiet, ich życiem, zasługami, osiągnięciami, pasjami, o których ciągle za mało się mówi i pamięta. Pozwolę sobie wymienić chociaż niektóre z nich: znane kobiety z Politechniki Warszawskiej, znane malarki: Stryjeńska, Boznańska, kobiety w nauce, posłanki i senatorki II RP, Maria Skłodowska-Curie, noblistka, ale i mieszkanka Marek, działaczki polonijne, kobiety konspiratorki i dywersantki z akt UB i SB, bohaterki ze Szpitala Wolskiego, Grażyna Rutowska, fotografka Warszawy, damy Orderu Orła Białego, oddziały żeńskie w Polskiej Organizacji Wojskowej, współczesne kobiety Uniwersytetu III Wiek i wiele, wiele innych. Trzy dni mogliśmy śledzić na kanale You Tube szeroki wachlarz tematów dotyczący polskich kobiet, do których dzięki internetowi można było wracać i odtwarzać w dowolnym dla każdego momencie.

Ostatniego dnia, czyli 12 czerwca, przygotowaliśmy program stacjonarny, składający się z wystaw, które można było obejrzeć w zabytkowych salach Pałacu Staszica, oraz spotkań/wywiadów na sali Lustrzanej ze znanymi kobiecymi autorytetami, czyli: prof. Ewą Łętowską, znaną prawniczką i konstytucjonalistką, dr Dorotą Sumińską, lekarzem

weterynarii, publicystką i dziennikarką, obrończynią praw zwierząt, oraz Adelą Dankowską, wybitną pilotką samolotową i szybowcową. Wszystkie te wywiady, oprócz możliwości śledzenia bezpośrednio z sali, były równocześnie transmitowane na kanale You Tube, aby zapewnić publiczności szerszą możliwość uczestnictwa.

Ogólnie zainteresowanie Piknikiem Archiwalnym, zarówno w wersji internetowej, jak i stacjonarnej, było satysfakcjonujące, a sam efekt realizacji oceniony został przez współorganizatorów jako pozytywny. Opinie internautów oraz publiczności były pochlebne i życzliwe.

Głęboki ukłon składamy również w tym miejscu wszystkim informatykom, którzy przyczynili się do realizacji tegorocznego XI Warszawskiego Pikniku Archiwalnego.

Cieszymy się, że mamy za sobą nowe doświadczenie organizacyjne, chociaż często napotykające na nieznane do tej pory trudności, ale promujące i zarazem oferujące nowoczesne możliwości przekazu, udostępniania informacji i form rejestracji, które sprawdzają się w nietypowych dla kraju i świata warunkach. Potwierdziła się również umiejętność współpracy i koleżeństwo przy tego typu wspólnym projekcie.

Dziękujemy za obecność Państwa na XI Warszawskim Pikniku Archiwalnym i zapraszamy na kolejne. Będą jeszcze lepsze!

Dorota Piętka-Hadała
Warszawa

FESTIWAL NAUKI W PAŁACU STASZICA

To był już X Festiwal Nauki, który obchodziliśmy w Pałacu Staszica, a XXV w instytucjach warszawskich, podczas którego świętowaliśmy srebrny jubileusz przedsięwzięcia. Oprócz naszego Archiwum wzięły w nim udział inne placówki PAN, które znajdują się w Pałacu, a mianowicie: Instytut Badań Literackich PAN, Instytut Filozofii i Socjologii PAN, Instytut Fizjologii i Żywienia Zwierząt PAN, Instytut Kultur Śródziemnomorskich i Orientalnych PAN, Instytut Nauk Ekonomicznych PAN i PAN Zakład Działalności Pomocniczej w Warszawie. Ze względu na obostrzenia związane z pandemią koronawirusa zastosowana została opcja śledzenia niektórych wykładów w wersji on-line, która od dłuższego czasu stała się bardzo popularna i zyskała wielu zwolenników.

W programie PAN Archiwum w Warszawie jak zwykle staraliśmy się zaprezentować zagadnienia ciekawe, mało znane i podane w atrakcyjnej formie, uzupełniane prezentacjami nieznanych zdjęć i materiałów w formie slajdów. W tym roku odnosiły się one do takich tematów, jak: kobiety z rodu Habsburgów — znanej niemieckiej dynastii, historii Towarzystwa Przyjaciół Nauk i jego znakomitych członków oraz cennych zbiorów tej szacownej organizacji, a także archeologii doświadczalnej, czyli prób rekonstrukcji zarówno obyczajów, kultury duchowej, jak i materialnej naszych odległych przodków. Pierwszy referat opowiadał o żonach, matkach, siostrach i córkach Habsburgów, w tym także o Polkach bądź Habsburżankach, które wyszły za mąż za władców Polski. Są to historie romantycznych miłości, niespodziewanych zdarzeń i niecodziennych sytuacji. Kolejne dwa referaty dotyczyły historii Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk oraz dokonań jego członków — polskich i obcych uczonych, pisarzy, poetów, artystów i działaczy, którzy postawili sobie za cel popieranie twórczości i aktywności we wszystkich dziedzinach nauki i kultury polskiej. Tym dwóm referatom szczególnie, a także całemu

programowi festiwalowemu naszego Archiwum towarzyszyła wystawa nawiązująca do wykładu poświęconego wybranym członkom TPN, w tym jego trzem zasłużonym prezesom. Na wystawie zwracała również uwagę i zaciekawienie postać jedynej kobiety ubiegającej się o przyjęcie do Towarzystwa Przyjaciół Nauk Klementyny z Tańskich Hoffmanowej, która mimo swoich niezaprzeczalnych zasług nie dostała zaszczytu wstąpienia w poczet jego członków. Ostatni referat poruszał temat zupełnie inny od poprzednich i przenosił słuchaczy w czasy antycznej i średniowiecznej przeszłości naszej cywilizacji. Mowa była w nim o archeologii doświadczalnej, która bada i podejmuje próby rekonstrukcji obyczajów, budowli,

a także przedmiotów powszechnego użytku w poprzednich erach historycznych. Jej narodziny i założenia potwierdziły słuszność działania i argumentację istnienia jako pełnoprawnej nauki o wypracowanych metodach i etycznym kodeksie oraz popularnonaukowej atrakcyjności.

Frekwencja na salach nie była zbyt duża, bo i pogoda nie była zachęcająca, ale wiernych bywalców Festiwalu mimo to nie zabrakło.

Było nam miło gościć Państwa w ten sobotni dzień w pięknych salach Pałacu Staszica, a szczególnie w sali Marii Skłodowskiej-Curie, gdzie od kilku już lat czeka na Państwa ze swoim zawsze spektakularnym programem PAN Archiwum w Warszawie.

W tym samym dniu Archiwum uczestniczyło również w obchodach jubileuszowych Festiwalu Nauki we wnętrzach i na terenie Domu Zjazdów i Konferencji PAN Pałacu w Jabłonie, gdzie zaprezentowało wystawę pt. *Mazurek Dąbrowskiego hymnem Polski*.

Do zobaczenia na kolejnym Festiwalu Nauki za rok!

SPRAWOZDANIE Z DZIAŁALNOŚCI PAN ARCHIWUM W WARSZAWIE W 2020 ROKU

PODSTAWOWE DANE O ARCHIWUM

Archiwum ma swoje oddziały w Poznaniu oraz w Katowicach. Archiwum posiada zasób historyczny powierzony i dysponuje 23,5 etatami.

Większość stanowią pracownicy zajmujący się merytoryczną działalnością archiwalną, w tym: trzech kustoszy, ośmiu adiunktów archiwalnych, pięciu starszych dokumentalistów, dwóch dokumentalistów, dwóch konserwatorów dzieł sztuki; pięć osób ma stopień doktora, jedna doktora habilitowanego.

W związku z sytuacją epidemiczną w kraju (koronawirus COVID-19) i obostrzeniami, jakie objęły cały świat, praca w Archiwum uległa dużym zmianom. Pierwsze z nich nastąpiły już w marcu 2020 r.

Posiedzenie Rady Naukowej zostało przesunięte na dalszy termin, a następnie odwołane. Zamknięto dla czytelników Pracownię Naukową, a pracownicy podjęli pracę hybrydową, ograniczając wzajemne kontakty w pomieszczeniach Archiwum do niezbędnego minimum. W ramach pracy zdalnej wprowadzano do baz komputerowych inwentarze archiwalne. Umożliwiło to przysyłanie czytelnikom pocztą internetową dokładnych informacji o zawartości zespołów oraz przyjmowanie od nich zamówień tą samą drogą. Udostępnianie odbywało się przez wykonywanie i przysyłanie skanów materiałów archiwalnych. Wszystkie wykonane skany gromadzone są w specjalnie przygotowanej, na bieżąco uzupełnianej i archiwizowanej bazie komputerowej, dzięki czemu mogą być wielokrotnie wykorzystywane. Materiały archiwalne są zabezpieczone, a czytelnicy mają dostęp do kopii.

Stan zasobu

W 2020 roku nastąpił przyrost zasobu o 95,51 m.b. materiałów archiwalnych i dokumentacji niearchiwalnej placówek PAN. W Warszawie wpłynęło 10,75 m.b. materiałów pochodzenia prywatnego i 0,07 m.b.

materiałów pochodzenia instytucjonalnego. Stan zasobu Oddziału w Poznaniu powiększył się o 7,45 m.b. materiałów pochodzenia prywatnego i 1,68 m.b. materiałów pochodzenia instytucjonalnego. Zasób Oddziału w Katowicach powiększył się o 0,08 m.b. materiałów pochodzenia prywatnego i 72,68 m.b. materiałów pochodzenia instytucjonalnego. Wycofano z zasobu 0,13 m.b. dokumentów, oddając je rodzinie. Ogólny stan zasobu wynosi obecnie 3570,92 m.b. materiałów archiwalnych i dokumentacji aktowej.

Wykaz nabytków zawiera załącznik nr 1.

Komisja Metodyczna nie obradowała.

Komisja Oceny Dokumentacji Niearchiwalnej zaopiniowała pozytywnie 11 wniosków placówek PAN, w wyniku czego wybrakowano blisko 180 m.b. dokumentacji niearchiwalnej.

W zakresie kształtowania narastającego zasobu PAN Archiwum w Warszawie Komisja Opiniowania Normatywów zaopiniowała pięć kompletów normatywów, instrukcji kancelaryjnych, rzeczowych wykazów akt i instrukcji organizacji oraz zakresu działania archiwum zakładowego. Przeprowadzono jedną kontrolę placówki PAN w zakresie postępowania z dokumentacją aktową i funkcjonowania archiwów zakładowych.

ARCHIWUM PAN W WARSZAWIE

1. Naukowo-archiwalne opracowanie zasobu

Główny nacisk położono na uporządkowanie aparatu informacyjnego, jakim dysponowało Archiwum. Sporządzono kopie elektroniczne poprawionych, zmodyfikowanych i ujednoliconych inwentarzy archiwalnych. Niektóre z nich uzupełniane były o biogramy twórców i wstępy. Do części zespołów wykonano nowe inwentarze. Łącznie z inwentarzami opublikowanymi w „Biuletynie Archiwum PAN” (wersja elektroniczna na stronie Archiwum) w bazie znajduje się ponad 400 inwentarzy archiwalnych, które można udostępniać on-line.

Prowadzono prace porządkowe w materiałach pochodzenia prywatnego, zwłaszcza zespołów drobnych.

Kontynuowano prace porządkowo-inwentaryzacyjne rozpoczęte w latach wcześniejszych. Wykonywano spisy niezbędne przy przejmowaniu nowych spuścizn.

2. Ewidencja zasobu archiwalnego

Do bazy danych ZoSIA wprowadzono 125 rekordów. W serwisie internetowym „Szukaj w archiwach”, gdzie publikujemy zatwierdzone inwentarze archiwalne zrealizowane w bazie ZoSIA, znajduje się 20 naszych inwentarzy archiwalnych, co zwiększa możliwości przeszukiwania zespołów on-line. Serwis był aktualizowany. Kontynuowano zbiór nekrologów, wykonując na bieżąco spisy.

3. Kształtowanie narastającego zasobu archiwalnego

Opiniowanie i konsultowanie normatywów, wizytacje placówek

W zakresie kształtowania narastającego zasobu PAN Archiwum w Warszawie udzielono 16 porad i konsultacji. Skonsultowano oraz zaopiniowano cztery komplety normatywów. Przeprowadzono jedną kontrolę placówek PAN w zakresie postępowania z dokumentacją aktową i funkcjonowania archiwów zakładowych.

Brakowanie dokumentacji niearchiwalnej

Komisja Oceny Dokumentacji Niearchiwalnej zaopiniowała pozytywnie osiem wniosków o wybrakowanie 122,44 m.b. dokumentacji niearchiwalnej w placówkach PAN. Udzielono licznych wskazówek dotyczących niszczenia dokumentacji przeterminowanej.

4. Konserwacja akt

Wykonano prace konserwatorskie przy dokumentach Towarzystwa Naukowego Warszawskiego *Plany Pałacu Staszica i szkice do projektu jego przebudowy* (j.a. 174, 38 kart) oraz *Protokoły posiedzeń Komitetu Odbudowy Pałacu Staszica* (j.a. 200, 126 kart).

Rozpoczęto prace konserwatorskie przy rękopisie ze spuścizny Ludwika Chmaja *Księga zarządzeń prowincjała oraz protokołów konsystorza prowincji litewskiej z zapisami z lat 1793–1803* (j.a. 44, 87 kart).

Przepisano i uzupełniono dokumentację opisową z lat 1995–2010.

5. Dział fotografii i mikrofilmów

Stan zbiorów mikrofilmowych nie powiększył się i wynosi 1129047 klatek mikrofilmów negatywowych i 3225478 klatek mikrofilmów pozytywowych. Zbiór fotografii powiększył się o 39 i liczy obecnie 31225 zdigitalizowanych celem zabezpieczenia fotografii, negatywów, pocztówek, odbitek kserograficznych oraz 25 płyt CD. Zbiór jest na bieżąco zabezpieczany.

6. Zbiory specjalne

Zbiór medali liczy 1100 zewidencjonowanych obiektów, jego stan się nie zmienił.

Rozpoczęto prace ewidencyjne w zbiorze kartografii i dokumentów nieformatowych przechowywanych oddzielnie. Zinventaryzowano 174 pozycje, zabezpieczając i opisując na bieżąco porządkowany zbiór.

7. Biblioteka

Księgozbiór powiększył się o 95 woluminów druków zwartych (16 zakupiono, 76 pozyskano z darów) i o 12 woluminów wydawnictw ciągłych (cztery zakupiono, osiem — dary). Księgozbiór liczy 13285 woluminów druków zwartych i 10387 woluminów wydawnictw ciągłych.

W roku sprawozdawczym zainstalowano nową wersję programu bibliotecznego MAK+ pozwalającego na zdalny dostęp do zbiorów biblioteki. Przeprowadzono migrację ok. 4000 rekordów wprowadzonych do starszej wersji programu MAK, zweryfikowano 777 pozycji i wprowadzono 190 skanów okładek. Udostępniono katalog w wersji OPEC o nieograniczonym dostępie na stronie SzukamKsiążki.pl. Przeprowadzono meliorację katalogu kartkowego (litera A–Cn., ok. 1000 kart), porównując opis z księgą inwentarzową, likwidując błędy i tworząc listę ubytków.

Udostępniono 32 wydawnictwa w pracowni naukowej i zrealizowano 51 wypożyczeń czasopism i książek. Kontynuowano współpracę z bibliotekami Instytutu Badań Literackich PAN, Instytutu Historii Nauki PAN, Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, Uniwersytetu Warszawskiego i innymi.

8. Wydawnictwa

Ukazał się kolejny tom „Biuletynu Archiwum PAN” nr 60., w którym kontynuowane było publikowanie inwentarzy wybitnych poznańskich profesorów w związku z 100. rocznicą powstania Alma Mater Posnaniensis. Znalazły się w nim również referaty przedstawione przez pracowników Archiwum PAN na zorganizowanej w 2019 roku w stolicy Buriacji Ułan Ude Międzynarodowej Konferencji *Ulymżyjewskije Cztienija X. Mongolistyka we współczesnym świecie: historia badań, perspektywy rozwoju* oraz artykuły okolicznościowe. W przygotowaniu jest kolejny, 61. numer rocznika.

Opublikowano trzy katalogi wystaw (zob. spis publikacji).

9. Udostępnianie

Pracownia Naukowa działała do połowy marca. W tym czasie odnotowano 122 odwiedziny czytelników, którym udostępniono 258 jednostek archiwalnych. Po wprowadzeniu ograniczeń epidemicznych na zamówienie blisko 90 czytelników wykonano prawie 34000 skanów materiałów archiwalnych. Skany te gromadzono w bazie komputerowej w sposób uporządkowany. Przyjęta została zasada skanowania całej jednostki archiwalnej (nawet gdy zamówienie obejmowało np. jednego korespondenta), dzięki temu skany mogą być wykorzystywane wielokrotnie, niezależnie od zamówienia. Skanowane materiały były przeglądane i oceniane pod względem kompletności i zachowania (stan papieru i zapisu), wymieniano także obwoluty.

Zrealizowano pocztą elektroniczną 48 kwerend w zespołach akt osobowych.

10. Popularyzacja

Wystawy

Odwołane zostały imprezy tradycyjnie już odbywające się w maju i czerwcu: Noc Muzeów i Warszawski Piknik Archiwalny.

W specjalnym trybie przeprowadzono XXIV Festiwal Nauki w Pałacu Staszica (26 września). Zaprezentowano na nim wystawę *Polskie „dzieci Syberii” w hacjendzie Santa Rosa*. Wystawie towarzyszyły referaty i prezentacje.

Pracownicy Archiwum PAN przygotowali ekspozycję *Użyteczność nauki. Idee, które trwają do dziś. 220. rocznica powstania TKWPN*, ubarwioną portretami członków Towarzystwa Przyjaciół Nauk autorstwa jakuckiej malarki Pauliny Kopestyńskiej. Wystawa będzie stałym elementem dekoracyjnym Pałacu Staszica.

Eksponowana w Zespole Szkół im. Prezydenta Ignacego Mościckiego w Zielonce wystawa *Hymn narodowy* została zwrócona (10 stycznia) do Archiwum, a już od 4 lutego (do odwołania) prezentowana jest w Bibliotece Publicznej im. Zygmunta Rumla w Warszawie. Wystawa ta zastąpiła ekspozycje tam wcześniej: *Botanicy niepodległej Polski; Ocalić od zapomnienia. Jubileusze uczonych; Jan III Sobieski — król, wódz, polityk*. Pozostawiono w dalszym ciągu prezentowaną od 31 maja 2016 r. wystawę *Gościli w Pałacu Staszica*. Wystawa *Jan III Sobieski — król, wódz, polityk* ekspozycyjna była w Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej Oddział Muzeum Niepodległości (13 lutego–30 września).

Wystawa *Od Wyszehradu do Wyszehradu* prezentowana jest od 13 września 2018 r. przez Instytut Słowacki. Podobnie długo publiczność może cieszyć się innymi wystawami zrealizowanymi w Archiwum, jak: *Julian Adam Majewski (1826–1920) i jego dzieło*, prezentowana w Szpitalu Uzdrawiskowo-Rehabilitacyjnym w Ciechocinku od 18 czerwca 2018 r., *Wojna Kościuszki w ikonografii PAN Archiwum w Warszawie, Drogi do Polski serca Kościuszki. W Ojczyźnie serce me zostało* (od 20 marca 2018 r.) i *Powstanie Warszawskie w zbiorach PAN Archiwum w Warszawie* (od 20 marca 2018 r.) prezentowane w Domu Kultury Rembertów oraz *Drogi do niepodległości w zbiorach PAN Archiwum w Warszawie* (od 20 września 2018 w Archiwum Urzędu Miasta Marki).

Konferencje i seminaria

30 stycznia braliśmy udział w wyjątkowym wydarzeniu poszukiwania Archiwum Zetu w Pałacu Staszica. W projekcie zainspirowanym przez Stowarzyszenie im. Bolesława Srockiego oraz Stowarzyszenie In gremio wzięła udział młodzież z Pierwszej Społecznej Szkoły Podstawowej w Gdyni i Akademii Dobrej Edukacji w Warszawie oraz przedstawiciele Wydziału Inżynierii Lądowej i Środowiska Politechniki Gdańskiej, Zarząd Pałacu Staszica oraz pracownicy Archiwum PAN. Bezpośrednio po poszukiwaniach, które nie przyniosły oczekiwanego rezultatu, omówione zostały inspiracje, założenia i historia Archiwum Zetu.

W 547. rocznicę urodzin Mikołaja Kopernika (26 lutego) zorganizowane zostało seminarium, któremu towarzyszyła wystawa *Odrodzona nauka. Przez oświatę do wolności*. Wystawa w wersji wirtualnej jest prezentowana na stronie internetowej Archiwum.

7 października w Pałacu Staszica odbyła się konferencja pt. *Zabezpieczanie i ochrona zbiorów archiwalnych. Współczesne wyzwania*, zorganizowana we współpracy z Naczelną Dyrekcją Archiwów Państwowych w ramach cyklu „Warszawska Jesień Archiwalna”. W czasie trwania konferencji eksponowana była wystawa *Uczeni w 1920 roku*. Relacja z wydarzenia umieszczona została na stronie internetowej Archiwum (od 26 października).

Ostatnia konferencja, która wobec reżimu sanitarnego przeprowadzona została on-line, miała miejsce również w Pałacu Staszica i zorganizowana była dla uczczenia 150-lecia Muzeum Polskiego w Raperswilu. Uzupełnieniem jej była wystawa, której wernisaż odbył się on-line (10 grudnia), *Raperswil na dawnych pocztówkach*.

Strona internetowa

Na stronie internetowej Archiwum umieszczono artykuły oraz skany 30 roczników „Biuletynu Archiwum PAN”. Zanolowano 7656 wejść, liczba obserwujących na facebooku wynosi 1686 (przybyło 267), zyskałiśmy 1647 (przybyło 253) polubień, 692 udostępnienia i informacje o naszej placówce, zamieszczono 126 wpisów, największą popularnością (25651 osób) cieszył się post *Zasady dyskusji naukowej* Witolda Doroszewskiego (13 maja).

Udzielono pomocy Zakładowi Działalności Pomocniczej przy tworzeniu strony internetowej w zakładce poświęconej historii Pałacu Staszica www.zdp.pan.pl oraz w realizacji filmu Hanny Dzielińskiej (Hanki Warszawianki) pt. *Tajemnice Pałacu Staszica*, który jest dostępny w serwisie internetowym YouTube <https://www.youtube.com/watch?v=2iwdpMgH3gI>.

11. Praktyki archiwalne

Zorganizowano pokaz i prezentację dla studentów z Instytutu Historycznego UW na temat zasad postępowania z dokumentacją niearchiwalną (15 stycznia). Przeprowadzono także 18 wykładów i warsztatów dla Uniwersytetu III Wieku.

12. Zebrania i posiedzenia

W siedzibie Archiwum PAN w Warszawie odbyło się szkolenie z zasad BHP (12 lutego). Pracownicy uczestniczyli w różnych indywidualnych szkoleniach on-line, podnosząc swoje kwalifikacje.

13. Współpraca naukowa

Współpraca naukowa krajowa

Pracownicy Archiwum uczestniczyli w konferencjach i webinarium organizowanych przez inne instytucje nauki i kultury oraz w posiedzeniach komisji i towarzystw, których są członkami. 18 grudnia wyemitowana została audycja TV transmitowana dla Polonii na całym świecie w ramach webinarium *Polacy świata*.

Współpraca naukowa z zagranicą

Pracownicy Archiwum uczestniczyli w konferencji on-line *Wojna polsko-bolszewicka w świetle stosunków polsko-węgierskich* zorganizowanej przez Polski Instytut Badawczy i Muzeum w Budapeszcie (22 września).

ODDZIAŁY ARCHIWUM PAN

1. Naukowo-archiwalne opracowanie zasobu

W Oddziale w Poznaniu prowadzono prace porządkowe w archiwaliach pochodzenia urzędowego i prywatnego. Złożone do Komisji Metodycznej inwentarze czekają na zatwierdzenie.

Archiwum Prasowe gromadzące wycinki dotyczące uczonych oraz nauki w Wielkopolsce osiągnęło stan 482 teczek o łącznej objętości ok. 6,00 m.b. Materiały są układane alfabetycznie (uczni) oraz rzeczowo według zagadnień: uczelnie, instytucje i towarzystwa naukowe, wydarzenia naukowe, historia Poznania i regionu, nekrologi.

W Oddziale w Katowicach kontynuowane było porządkowanie spuścizn rozpoczęte w latach ubiegłych i porządkowanie materiałów archiwalnych Zakładu Antropologii Polskiej Akademii Nauk we Wrocławiu. Przepisano starsze inwentarze niemające swej kopii komputerowej.

2. Kształtowanie narastającego zasobu aktowego

Opiniowanie i konsultowanie normatywów, wizytacje placówek

W ramach realizacji zadań w zakresie nadzoru nad działalnością archiwalną instytucji PAN w Oddziale w Poznaniu udzielono pięciu konsultacji dotyczących prawidłowego postępowania z materiałami archiwalnymi.

Oddział w Katowicach udzielił 47 konsultacji archiwistom zakładowym w placówkach PAN. Pozytywnie zaopiniowano jedną instrukcję kancelaryjną.

Brakowanie dokumentacji niearchiwalnej

W Oddziale w Poznaniu pozytywnie zaopiniowano wnioski o brakowanie dokumentacji niearchiwalnej w placówce PAN, w wyniku czego wybrakowano łącznie 30,25 m.b. dokumentacji.

W Oddziale w Katowicach pozytywnie zaopiniowano dwa wnioski o brakowanie dokumentacji niearchiwalnej w placówkach PAN, w wyniku czego wybrakowano łącznie 27,35 m.b. dokumentacji. Udzielono licznych wskazówek dotyczących niszczenia dokumentacji przeterminowanej.

3. Zbiór mikrofilmów i fotografii

Zbiór mikrofilmowy Oddziału w Poznaniu nie uległ zmianie i liczy 770 szpul. Zbiory płyt CD, na których są nagrane materiały przechowywane w Oddziale, liczą 50 sztuk, jeden przenośny twardy dysk oraz 12 płyt CD, na których są nagrane prace licencjackie i magisterskie powstałe m.in. w oparciu o materiały przechowywane w Oddziale. Zbiory fotografii powiększyły się o kilkaset czarno-białych i kolorowych zdjęć oraz negatywów, które wpłynęły do Oddziału wraz z materiałami Zofii Grodeckiej.

Zbiór płyt CD, na których nagrane są materiały Oddziału w Katowicach, liczy 11 sztuk. Zdigitalizowano 65 dokumentów i fotografii. Całość zdigitalizowanego zbioru została zarchiwizowana na płytach DVD oraz na zewnętrznym dysku twardym celem zabezpieczenia wykonanej pracy.

4. Księgozbiory

W Oddziale w Poznaniu księgozbiór powiększył się o 27 woluminów wydawnictw zwartych (dziewięć zakupiono, 18 dar) oraz o 41 czasopism (22 zakupiono, 19 dar). Stan księgozbioru podręcznego wynosi

5654 woluminy, w tym 2543 druki zwarte oraz 3111 wydawnictw ciągłych.

W Oddziale w Katowicach biblioteka podręczna powiększyła się o jeden druk zwarty (przekazany w darze) oraz o trzy woluminy wydawnictw ciągłych (dwa pozyskano z darów, jeden zakupiono). Stan księgozbioru podręcznego wynosi 386 woluminów druków zwartych i 612 woluminów wydawnictw ciągłych.

5. Udostępnianie zasobu

W Oddziale w Poznaniu zanotowano 81 odwiedzin czytelników w pracowni naukowej. Udostępniono łącznie 746 j.a., zrealizowano 17 kwerend, a na zamówienie czytelników wykonano 157 reprografii ze zbiorów Oddziału.

Oddział w Katowicach odwiedziło 27 czytelników, udostępniono 271 j.a., wykonano 12 kwerend archiwalnych i 604 reprografie.

6. Popularyzacja zasobu

Wystawy

Oddział w Katowicach przygotował wystawę *Czernica i Łuków w świetle zasobu Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie Oddziału w Katowicach* (2 marca–30 kwietnia) eksponowaną w Gminnej Bibliotece Publicznej w Gaszowicach Filii w Czernicy. W Gminnej Bibliotece Publicznej w Gaszowicach prezentowana była wystawa *Turystyka w zasobie Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie Oddziału w Katowicach* (1 czerwca–31 sierpnia). Natomiast w siedzibie Oddziału w Katowicach prezentowane były wystawy: *Powstania śląskie w zasobie Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie Oddziału w Katowicach* (15 czerwca–23 września), *Kraków w zasobie Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie Oddziału w Katowicach* (24 września–30 listopada) i *Tadeusz Rabek* (od 1 grudnia), która powstała w ramach cyklu „Przedstawiciele śląskiej nauki”.

Wystawy *Franciszek Hawranek — historyk* (do 12 czerwca) i *Górny Śląsk w zasobie Archiwum Polskiej Akademii Nauk* (2 marca–30 kwietnia) prezentowane były w Gminnej Bibliotece Publicznej w Gaszowicach. Większości imprez organizowanych przez Oddział w Katowicach towarzyszyły wystąpienia w środkach masowego przekazu. Zanotowano publikację internetową dotyczącą działalności Oddziału w Katowicach.

Strona internetowa

Strona internetowa Oddziału w Poznaniu była na bieżąco aktualizowana i uzupełniana o informacje dotyczące: nabytków, opracowanych spuścizn, łącznym stanie zasobu, popularyzacji i publikacjach pracowników. Zamieszczono 21 zdjęć i dokumentów, w tym dziewięć skanów dokumentów i fotografii ze zbiorów Oddziału.

Strona internetowa Oddziału w Katowicach w dalszym ciągu nie została uruchomiona.

7. Praktyki

Praktyki archiwalne w Oddziale Poznańskim odbyli: uczeń pierwszej klasy Szkoły Policealnej w Ośrodku Szkolno-Wychowawczym dla Dzieci i Młodzieży Niepełnosprawnej im. Zbigniewa Tylewicza w Poznaniu na kierunku technik archiwista i dwoje studentów Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

Pracownicy Archiwum zapoznali ich z organizacją placówki i jej zasobami oraz zaprezentowali wybrane spuścizny uczonych.

8. Współpraca naukowa

Współpraca naukowa krajowa

Kontynuowano współpracę i kontakty z: Archiwum Państwowym w Poznaniu, Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie, Biblioteką Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Cyfrowym Repozytorium Lokalnym CYRYL w Poznaniu, Instytutem Pamięci Narodowej Oddziałem w Poznaniu, PAN Oddziałem w Poznaniu, Stowarzyszeniem Archiwistów Polskich Oddziałem w Poznaniu, Zakładem Archiwistyki Instytutu Historii UAM, Wydawnictwem Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Redakcją „Kroniki Powiatu Poznańskiego”, „Kroniki Miasta Poznania”, „Kroniki Wielkopolski”, „Życia Uniwersyteckiego”. Nawiązano współpracę z Muzeum Narodowym Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie.

W Oddziale w Katowicach kontynuowana była współpraca z Oddziałem PAN w Katowicach, Archiwum Państwowym w Katowicach, Uniwersytetem Śląskim w Katowicach, Oddziałem Instytutu Pamięci Narodowej w Katowicach, Archiwum Archidiecezjalnym w Katowicach oraz z bibliotekami: Biblioteką Publiczną Miasta Rydułtowy im. Henryka

Mikołaja Góreckiego, Gminną Biblioteką Publiczną w Godowie, Gminną Biblioteką Publiczną w Gaszowicach oraz Filią w Czernicy.

Pracownik Oddziału w Katowicach uczestniczył w otwarciu wystawy *Twarze powstańców* oraz w spotkaniu z autorem Łukaszem Kobiłą w Archiwum Państwowym w Katowicach (21 lutego).

Ryszard Grzesik	0,75 m.b.
-----------------	-----------

Grażyna Rutkowska	3,86 m.b.
Poz. 1–3 dary	

Materiały dodatkowe	
Maciej Serwański	0,37 m.b.
Stanisław Knapowski	0,03 m.b.
Czesław Skopowski	0,14 m.b.
Poz. 1–3 dary	

Katowice

Dział II — Akta placówek PAN

Wrocławska Drukarnia Naukowa	
PAN im. Stanisława Kulczyńskiego Spółka z o.o.	13,63 m.b.
kat. A; 59,05 m.b. kat. B	

Dział III — Spuścizny uczonych polskich

Materiały dodatkowe	
Henryk Kocój	0,08 m.b.
Poz. 1 dar	

Załącznik nr 2

WYKAZ PUBLIKACJI PRACOWNIKÓW ARCHIWUM PAN

Joanna Arvaniti, *Dzieci Syberii*, katalog wystawy, Warszawa 2020, ss. 54.

Joanna Arvaniti, *Inwentarze archiwalne*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2020, nr 61, s. 6–7.

Joanna Arvaniti, *Konferencja naukowa w Ułan Ude*, „Zesłaniec”, 2020, nr 83, s. 91–93.

Joanna Arvaniti, *Polskie dzieci Syberii*, „Zesłaniec”, 2020, nr 83, s. 67–85.

Joanna Arvaniti, *Polskie „dzieci Syberii” w hacjendzie Santa Rosa*, katalog wystawy, Warszawa 2020, ss. 32.

„Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, nr 61, pod red. **Joanny Arvaniti**, Warszawa 2020, ss. 238.

Andrzej Gass, Tadeusz W. Świątek, Jarosław Zieliński, *Rapperswiliana. Szwajcarzy w Warszawie*, pod red. **Joanny Arvaniti**, Warszawa 2020, ss. 55.

W poszukiwaniu polskości. Historia Kartą Polaka pisana, pod red. **Joanny Arvaniti**, Warszawa 2020, s. 157.

Michał Boksa, *Walka o wielkopolską uczelnię rolniczą pod zaborem pruskim do roku 1870*, „Kronika Wielkopolski”, 2020, nr 1/2, s. 40–53, <https://wbp.shoparena.pl/pl/p/Kronika-Wielkopolski-nr-1-2173/705>.

Michał Boksa, *Kolebka wielkopolskich studiów rolniczych. 150-lecie utworzenia Wyższej Szkoły Rolniczej im. Haliny w Żabikowie*, „Kronika Wielkopolski”, 2020, nr 3/4, s. 7–29.

Michał Boksa, Andrzej Prinke, *Listy Marianny Wit (1917–2001) do Bogdana Kostrzewskiego (1915–1971) z 1941 roku*, „Przegląd Wielkopolski”, 2019, r. XXXIII, nr 4, s. 59–62.

Marek Ciara, *Materiały Grzegorza Białkowskiego (III–297)*, „Biuletyn Archiwum PAN”, 2020, nr 61, s. 8–15.

Marek Ciara, *Artur Śliwiński i Rada Obrony Stolicy w 1920 r.*, „Biuletyn Archiwum PAN”, 2020, nr 61, s. 105–114.

Marek Ciara, *Wilno i Kraków w czasie wojny polsko-bolszewickiej. Dwa ośrodki akademickie w dzienniku Józefa Kallenbacha*, „Biuletyn Archiwum PAN”, 2020, nr 61, s. 115–136.

- Izabela Gass, Hanna Krajewska**, *Raperswil na dawnych pocztówkach. Katalog wystawy*. Warszawa 2020.
- Izabela Gass**, *Węgierskie zainteresowania prof. Jana Dąbrowskiego*, „Biuletyn Archiwum PAN”, 2020, nr 61, s. 157–164.
- Izabela Gass**, *Wystawa „Raperswil na dawnych pocztówkach”*, „Biuletyn Archiwum PAN”, 2020, nr 61, s. 165–166.
- Hanna Krajewska**, *Maria Skłodowska-Curie (1867–1934). Kobieta uczona. Maria Skłodowska-Curie (1867–1934) two-time Nobel laureate*, [w:] *Women in European Academies. From Patronage Scientarium to Path-Breakers*, Berlin 2001, s. 153–172.
- Józef Malinowski**, Stanisław Sierpowski, *Doktorzy honoris causa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, t. IV: 2000–2019*, Poznań 2020.
- Józef Malinowski**, *Krwiodawstwo w powiecie poznańskim. Historia i współczesność*, „Kronika Powiatu Poznańskiego”, 2020, nr 11, s. 73–92.
- Jarosław Matysiak**, *Materiały Bohdana Winiarskiego (1884–1969)*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2020, nr 61, s. 36–97.
- Jarosław Matysiak**, *Materiały do dziejów Archiwum Państwowego w Poznaniu w świetle spuścizny z zasobu PAN Archiwum w Warszawie Oddziału w Poznaniu*, „Przegląd Archiwalno-Historyczny”, 2019, t. VI, s. 199–209.
- Jarosław Matysiak**, *II Gala wręczenia Nagród im. Stanisława Nawrockiego dla archiwistów województwa wielkopolskiego, Poznań, 12 czerwca 2019 r.*, „Przegląd Archiwalno-Historyczny”, 2019, t. VI, s. 264–270.
- Jarosław Matysiak**, *Spuścizna Bohdana Winiarskiego (1884–1969) w zbiorach PAN Archiwum w Warszawie Oddział w Poznaniu*, „Studia Łomżyńskie”, 2019, t. XXIX, s. 149–157.
- Jarosław Matysiak**, *Akademicki Legion Pracy 1947–1948*, „Kronika Miasta Poznania. Studenci”, 2020, nr 2, s. 167–180.
- Jarosław Matysiak**, *Udział Kazimierza Kaczmarczyka w ratowaniu akt archiwów warszawskich w latach 1944–1945*, [w:] *100 lat polskich archiwów państwowych*, Poznań 2020, s. 127–136.
- Jarosław Matysiak**, *Kazimierz Kaczmarczyk 1878–1966. Archiwista i historyk*, Poznań 2020, ss. 278.

- Dorota Piętka-Hadała**, *Dlaczego mimo wszystko warto pamiętać o piknikach?* <https://biuletynpolonistyczny.pl/pl/articles/dlaczego-mimo-wszystko-warto-pamietac-o-piknikach,147/details>, 17 kwietnia 2020.
- Dorota Piętka-Hadała**, *Bez kobiet nie ma historii*, „Skarpa Warszawska”, 2020, nr 5.
- Dorota Piętka-Hadała**, *XI Warszawski Piknik Archiwalny*, „Biuletyn Archiwum PAN”, 2020, nr 61, s. 183–185.
- Dorota Piętka-Hadała**, *Festiwal Nauki w Pałacu Staszica*, „Biuletyn Archiwum PAN”, 2020, nr 61, s. 186–188.
- Wojciech Giermaziak, **Katarzyna Słojkowska**, *Materiały gen. Józefa Hallera w Głównej Bibliotece Lekarskiej*, [w:] *75 lat Głównej Biblioteki Lekarskiej im. Stanisława Konopki*, Warszawa 2020, s. 247–271.
- Katarzyna Słojkowska**, *Biblioteka Centrum Wyszczolenia Sanitarnego 1919–1944*, [w:] *75 lat Głównej Biblioteki Lekarskiej im. Stanisława Konopki*, Warszawa 2020, s. 235–247.
- Katarzyna Słojkowska**, *Kilka słów o Władysławie Deszczce*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2020, nr 61, s. 98–104.
- Kazimierz Miroszewski, **Mateusz Sobeczko**, *„Jo był ukradziony”. Tragedia górnośląska. Ziemia rybnicka*, Katowice–Rydułtowy 2020 (wyd. III rozszerzone i poprawione), ss. 213.
- Mateusz Sobeczko**, Patrycja Tomiczek, *„Pionier w likwidacji niskiej emisji”. Ciepłownia Rydułtowy sp. z o.o. w latach 1993–2018*, Katowice–Rydułtowy 2020, ss. 162.
- Mateusz Sobeczko**, *Polska Zjednoczona Partia Robotnicza w Katowicach wobec Kościoła katolickiego w latach 1970–1980*, „Polska Akademia Nauk Oddział w Katowicach. Prace Komisji Naukowych”, Katowice 2019, z. 41–42, s. 17–20.
- Mateusz Sobeczko**, *Rydułtowy w świetle zasobu Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie Oddziału w Katowicach*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2020, nr 61, ss. 146–156.
- Mateusz Sobeczko**, *Źródła do historii przemysłu w zasobie Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie Oddziału w Katowicach*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk”, 2020, nr 61, ss. 137–145.

**INWENTARZE
ZESPOŁÓW ARCHIWALNYCH**
ogłoszone w numerach 1–62 „Biuletynu Archiwum PAN”
(układ chronologiczny)

	strony
Nr 1 (1959)	
Towarzystwo Naukowe Warszawskie (1907–1953) (H. Dymnicka)	21–77
Nr 3 (1960)	
Materiały Aleksego Bachulskiego (M. Flis)	33–39
Materiały Stanisława Borowskiego (Z. Kolankowski)	44–48
Materiały Olgierda Górki (M. Wrzoscowa)	50–61
Materiały Stanisława Kętrzyńskiego (S. Chankowski)	64–69
Materiały Adama Kłodzińskiego (H. Dymnicka)	69–71
Materiały Jerzego Manteuffla (S. Chankowski)	73–77
Materiały Władysława Namysłowskiego (M. Wrzoscowa)	77–86
Materiały Eugeniusza Przybyszewskiego (M. Flis)	86–89
Materiały Heleny Salskiej (S. Chankowski)	89–93
Materiały Adama Skałkowskiego (M. Wrzoscowa)	93–109
Nr 4 (1961)	
Materiały Wisławy Knapowskiej (H. Zubalowa)	31–71
Materiały Artura Śliwińskiego (S. Chankowski)	72–126

Nr 5 (1962)

- Akta I Kongresu Nauki Polskiej (1949–1951)
(M. Wrzoscowa) 23–70

Nr 6 (1963)

- Akta Polskiego Towarzystwa Historycznego
(1886–1939, 1947–1968)
(H. Dymnicka, M. Wrzoscowa) 39–79
Materiały Antoniego Wróblewskiego
(J. Szajbel) 80–127

Nr 7 (1964)

- Materiały Janusza Iwaszkiewicza
(S. Chankowski) 33–53
Materiały Aleksandra Lednickiego
(M. Wrzoscowa) 54–70
Materiały Zygmunta Moczarskiego
(Z. Wardęska) 71–93
Materiały Ludwika Skubiszewskiego
(J. Szajbel) 94–105

Nr 8 (1965)

- Materiały Tadeusza Mańkowskiego
(A. Kamiński) 13–54
Materiały Wiktora Ormickiego
(O. Staroń) 55–78
Materiały Edwarda Schechla
(A. Marciniak) 79–96

Nr 9 (1966)

- Materiały Kazimierza Bassalika
(S. Chankowski) 35–54
Materiały Ludwika Ręgorowicza
(M. Wrzoscowa) 55–81
Materiały Adama Szymańskiego
(H. Obuchowska-Pysiowa) 82–87

Nr 10 (1967)

Materiały Wiktora Schramma (A. Marciniak)	20–106
--	--------

Nr 11 (1968)

Akta Komisji Naukowej Obchodu Roku Mickiewicza PAN (1953–1956) (H. Dymnicka)	30–64
Materiały Antoniego Artymiaka (S. Chankowski)	65–85
Materiały Ludwika Chmaja (R.W. Wołoszyński)	86–111
Materiały Eugeniusza Dziewulskiego (A. Brachfogel)	112–120
Materiały Władysława Dziewulskiego (M. Wrzoscowa)	121–148

Nr 12 (1969)

Materiały Witolda Chodźki (M. Wrzoscowa)	40–81
Materiały Franciszka Czubalskiego (M. Wrzoscowa)	82–97

Nr 13 (1970)

Materiały Józefa Grodeckiego i Katarzyny Grodeckiej (M. Wrzoscowa)	26–84
Materiały Stefana Rygla (S. Chankowski)	85–117
Materiały Bożeny Stelmachowskiej (J. Szajbel)	118–161

Nr 14 (1971)

Materiały Joachima Metallmanna (R. Majkowska)	18–26
Materiały Antoniego Peretiatkowicza (A. Marciniak)	27–66
Materiały Tadeusza Strumiły (R. Wojciechowska)	67–105

Materiały Zygmunta Zawirskiego (A. Woltanowski)	106–125
Nr 15 (1972)	
Materiały Bronisława Dembińskiego (K. Dopierała)	11–71
Materiały Włodzimierza Dzwonkowskiego (H. Dymnicka)	72–100
Materiały Wiktora Hahna (M. Wrzoscowa)	101–182
Nr 16 (1973)	
Materiały Ludwika Eckerta (M. Wrzoscowa)	26–52
Materiały Tadeusza Kowalskiego (J. Poradzisz)	53–99
Materiały Feliksa Kazimierza Terlikowskiego (M. Adamczewska)	100–125
Nr 17 (1974)	
Materiały Bronisława Pawłowskiego (H. Dymnicka-Wołoszyńska)	39–48
Materiały Edmunda Jana Reymana (J. Mizikowski)	49–81
Materiały Stanisława Tynca (M. Wrzoscowa)	82–125
Nr 18 (1975)	
Materiały Stanisława Karwowskiego (J. Szajbel)	19–41
Materiały Jerzego Landego (J. Mizikowski)	42–54
Materiały Mariana Magdańskiego (E. Sztraj)	55–62
Materiały Michała Rawity-Witanowskiego (H. Dymnicka-Wołoszyńska)	63–124

Nr 19 (1976)

Materiały Kazimierza Abgarowicza (M. Adamczewska)	24–35
Materiały Aleksandra Kozikowskiego (A. Marciniak)	36–54
Materiały Edwarda Lubicz-Niezabitowskiego (Z. Wardęska)	55–63

Nr 20 (1977)

Materiały Jana Dembowskiego (M. Wrzoscowa)	10–32
Materiały Mariana Gieysztora (A. Brachfogel)	33–54
Materiały Teodora Marchlewskiego (A. Brachfogel)	55–81

Nr 21 (1978)

Materiały Władysława Abrahama (E. Sztraj)	41–54
Materiały Stefana Baleya (M. Wrzoscowa)	55–93
Materiały Natalii Gąsiorowskiej-Grabowskiej (J. Mizikowski)	94–116
Materiały Wincentego Stysia (M. Wrzoscowa)	117–153

Nr 22 (1979)

Materiały Włodzimierza Demetrykiewicza (R. Majkowska)	35–59
Materiały Kazimierza Drewnowskiego (E. Sztraj)	60–78
Materiały Stanisława Kossutha (P. Porwoł)	79–106
Materiały Bronisława Niklewskiego (M. Adamczewska-Jackowiak)	107–144

Nr 23 (1980)

Materiały Andrzeja Grodka (M. Wrzoscowa)	31–101
---	--------

Materiały Janusza Wolińskiego (H. Dymnicka-Wołoszyńska)	102–150
Nr 24 (1981)	
Materiały Adolfa Joszta (M. Wrzoscowa)	15–42
Materiały Kazimierza Rodowicza (O. Staroń)	43–52
Materiały Czesława Zakaszewskiego (J. Mizikowski)	53–74
Nr 25 (1982)	
Materiały Władysława Dybowskiego (Ł. Litwa, M. Wrzoscowa)	21–44
Materiały Ludwika Hirszfelda i Hanny Hirszfeldowej (Ł. Litwa, M. Wrzoscowa)	45–148
Nr 26 (1983)	
Materiały Stanisława Kozierowskiego (J. Latzke)	8–87
Suplement do inwentarza materiałów Kazimierza Drewnowskiego (E. Sztraj)	88–98
Nr 27 (1984)	
Materiały Stanisława Antoniewskiego (J. Mizikowski)	22–35
Materiały Zygmunta Golonki (J. Mizikowski)	36–61
Materiały Lucjana Kaznowskiego (J. Mizikowski)	62–75
Materiały Tymoteusza Łuniewskiego (M. Wrzoscowa)	76–100
Materiały Jana Miklaszewskiego (S. Chankowski)	101–105
Nr 28 (1985)	
Materiały Stefana Ehrenkreutza (A. Brachfogel)	29–40

Materiały Witolda Kamienieckiego (M. Wrzowska)	41–50
Materiały Emila Kipy (H. Dymnicka-Wołoszyńska)	51–66
Materiały Tadeusza Makowieckiego (E. Sztraj)	67–80
Materiały Marzeny M. Pollakówny (T. Dymaczewski)	81–103
Nr 29 (1986)	
Materiały Stefana Drzewieckiego (B. Krzyżtoporska)	21–28
Materiały Władysława Folkierskiego (M. Tejchman)	29–38
Materiały Alfreda Liebfelda (H. Dymnicka-Wołoszyńska)	39–60
Materiały Tadeusza Miłobędzkiego (Redakcja)	61–72
Nr 30 (1987)	
Materiały Kazimierza Moszyńskiego (A. Brachfogel)	23–43
Materiały Henryka Ułaszyna (E. Sztraj)	44–112
Nr 31 (1988)	
Materiały Stanisława Kontkiewicza (J. Bugajski)	14–71
Materiały Juliana Tokarskiego (J. Mizikowski)	72–115
Nr 32 (1989)	
Materiały Jana Grzegorzewskiego (Z. Bonarowska)	17–29
Materiały Mariana Lewickiego i Ireny Lewickiej (I. Biel, Z. Bonarowska)	30–90
Materiały Czesława Thulliego (W. Różańska)	91–114

Nr 33 (1990)

Materiały Władysława Kowalenki (J. Latzke, E. Lijewska)	21–60
Materiały Tadeusza Manteuffla (H. Dymnicka-Wołoszyńska)	61–132

Nr 34 (1993)

Materiały Zofii Podkowińskiej (A. Chodkowska)	11–33
Materiały Adama Wolffa (H. Szymczyk)	34–60

Nr 35 (1994)

Materiały Władysława Tomkiewicza (A. Kulecka)	25–72
Materiały Michała Walickiego (E. Sztraj, H. Szymczyk)	73–94
Materiały Anny Dembińskiej (K. Dopierała)	95–106

Nr 36 (1995)

Materiały Włodzimierza Antoniewicza (J. Mizikowski)	15–97
Materiały Zofii Wartołowskiej (J. Mizikowski)	98–103

Nr 37 (1996)

Materiały Stanisława Srokowskiego (M. Wrzosek)	20–60
Materiały Edwarda Stenza (J. Mizikowski, E. Sztraj)	61–93

Nr 38 (1997)

Materiały Jana Reychmana (H. Szymczyk)	14–113
---	--------

Nr 39 (1998)

Materiały Janusza Groszkowskiego (A. Kulecka)	29–89
--	-------

Materiały Witolda Nowackiego (J. Lewandowska)	90–112
Nr 40 (1999)	
Materiały Ludwika Kolankowskiego (M. Wrzowska)	42–64
Materiały Rocha Morcinka (E. Sztraj)	65–73
Materiały Michała Szczanieckiego (E. Sztraj)	74–94
Materiały Józefa Siemieńskiego (T. Epsztein)	95–105
Nr 41 (2000)	
Materiały rodziny Baudouin de Courtenay (D. Zamojska)	23–60
Materiały Stanisława Szobera (B.B. Hulewicz-Szczepanowska)	61–76
Materiały Stanisławy Przybyszewskiej (E. Ruta-Solarska)	77–94
Nr 42 (2001)	
Materiały Aleksandra Gajkowicza (A. Chodkowska)	6–33
Materiały Jana Dąbrowskiego (T. Dymaczewski, W. Kaczmarek)	34–47
Materiały Juliana Adama Majewskiego (J. Mizikowski)	48–69
Materiały Dobrosława Stróżeckiego (S. Biały, G. Ciemińska, M. Gaszkowska, K. Markowski)	70–82
Nr 43 (2002)	
Materiały Wacława Sierpińskiego (A. Kulecka)	6–65
Materiały Kazimierza Kuratowskiego (A. Kalbarczyk, I. Szulc, H. Szymczyk)	66–95
Materiały Hugona Steinhausa (A. Chodkowska, M. Wawrowska)	96–138

Nr 45 (2004)

Materiały Henryka Elzenberga (A. Chodkowska, H. Dymnicka-Wołoszyńska, J. Mizikowski, J. Stasiak)	15–57
Materiały Władysława Witwickiego (G. Milewski)	58–74

Nr 46 (2005)

Materiały Szczepana Szczeniowskiego (J. Dudziński)	8–19
Materiały Ludwika Wertensteina (D. Pietrzkiewicz)	20–53
Materiały Mieczysława Wolfkego (M. Flis, H. Szymczyk)	54–68

Nr 47 (2006)

Materiały Stanisława Herbsta (H. Szymczyk)	16–139
---	--------

Nr 48 (2007)

Materiały Stanisława Bełcha (J. Malinowski)	12–25
Materiały Tadeusza Cypriana (P. Dembiński, J. Matysiak)	26–69
Materiały Witolda Jakóbczyka (R. Dąbrowski)	70–109
Materiały Zdzisława Kaczmarczyka (P. Dembiński, J. Matysiak)	110–149
Materiały Wacława Pytkowskiego (M. Boksa, E. Zielińska)	150–171
Materiały Adama Wodziczki (P. Dembiński, J. Matysiak)	172–204

Nr 49 (2008)

Materiały Piotra Bańkowskiego (A. Chodkowska)	12–101
Materiały Kazimierza Konarskiego (A. Chodkowska)	102–109

Materiały Witolda Suchodolskiego (A. Chodkowska)	110–117
Materiały Franciszka Olszewskiego (A. Chodkowska)	118–129

Nr 50 (2009)

Materiały Benedykta Dybowskiego (J. Arvaniti, I. Gass, H. Krajewska)	12–29
Materiały Leona Barszczewskiego (J. Arvaniti, S. Chankowski, Z. Kolankowski)	30–43
Materiały Karola Nereusza Bohdanowicza (J. Arvaniti)	44–51

Nr 51 (2010)

Materiały Tytusa Chałubińskiego (T. Dobrzyński, K. Słojkowska)	12–19
Materiały Stanisława Bilewicza (A. Chodkowska, J. Mizikowski)	20–29
Materiały Seweryna i Heleny Krzemieniewskich (J. Buda, M. Norkowski, H. Szymczyk)	30–47
Materiały Jerzego Hersego (J. Stasiak)	48–57
Materiały Witolda Sławińskiego (J. Stasiak)	58–71
Materiały Bronisława Edwarda Sydowa (J. Arvaniti)	72–77

Nr 52 (2011)

Materiały Zygmunta i Natalii Batowskich (K. Słojkowska)	14–63
Materiały Janiny Bemówny (M. Kmita, P. Michałowski, J. Stasiak)	64–71
Materiały rodziny Kalinowskich (A. Chodkowska)	72–125
Materiały Janiny Zakrzewskiej (A. Bodecka, A. Chodkowska, U. Roguska)	126–149

Nr 53 (2012)

Materiały Stanisława Tołwińskiego (A. Chodkowska)	8–85
Materiały Czesława Trębickiego (A. Chodkowska)	86–89
Materiały Wawrzyńca Benzelstierny-Engeströma (M. Błażczak, K. Słojkowska)	90–95
Materiały Mikołaja Dzikowskiego (Ł. Gawin, J. Stasiak)	96–104

Nr 55 (2014)

Materiały Jadwigi Braun-Domańskiej (A. Mieszkowska)	10–29
Materiały Mariana Massoniusa (S. Chankowski, K. Słojkowska)	30–37
Materiały Lecha Niemojewskiego (A. Chodkowska, A. Kulecka, C. Sikorska)	38–67
Materiały Kazimierza Twardowskiego (J. Stasiak)	68–79

Nr 56 (2015)

Materiały Heliodora Świącickiego (J. Matysiak)	10–25
Materiały Jana Grochmalickiego (J. Matysiak)	26–35
Materiały Stefana Błachowskiego (K. Banaś, J. Matysiak)	36–93
Materiały Andrzeja Sołtana (M. Ciara)	94–115
Materiały Jerzego Pniewskiego (M. Ciara)	116–131
Materiały Bronisława Kuchowicza (M. Ciara)	132–175

Nr 57 (2016)

Materiały Mieczysława Orłowicza (H. Szymczyk)	7–150
--	-------

Nr 58 (2017)

Materiały Stefana Dąbrowskiego (J. Malinowski)	12–47
Materiały Bohdana Paczyńskiego (M. Ciara)	48–57
Materiały Marcelego Nenckiego (M. Ciara)	58–63

Nr 59 (2018)

Materiały Kazimierza Albina i Hanny Dobrowolskich (K. Słojkowska)	8–21
Materiały Romana i Jadwigi Kobendzów (K. Słojkowska)	22–47

Nr 60 (2019)

Materiały Kazimierza Kaczmarczyka (A. Marciniak, J. Matysiak)	8–79
Materiały Tadeusza Vetulaniego (J. Matysiak)	80–123

Nr 61 (2020)

Materiały Grzegorza Białkowskiego (M. Ciara)	8–15
Materiały Henryka Mierzeckiego (E. Sztraj)	16–35
Materiały Bohdana Winiarskiego (J. Matysiak)	36–97

Nr 62 (2021)

Materiały Jana Stanisława Bystronia (H. Szymczyk)	12–57
Materiały Samuela Bogumiła Lindego (I. Gass)	58–62
Materiały Józefa Kallenbacha (M. Ciara)	64–69

INWENTARZE ZESPOŁÓW ARCHIWALNYCH
ogłoszone w numerach 1–62 „Biuletynu Archiwum PAN”
(układ alfabetyczny)

Nazwisko lub nazwa	Nr „Biuletynu Archiwum PAN”	Strony
Abgarowicz Kazimierz	19	24–35
Abraham Władysław	21	41–54
Antoniewicz Włodzimierz	36	15–97
Antoniewski Stanisław	27	22–35
Artymiak Antoni	11	65–85
Bachulski Aleksy	3	33–39
Baley Stefan	21	55–93
Bąkowski Piotr	49	12–101
Barszczewski Leon	50	30–43
Bassalik Kazimierz	9	35–54
Batowscy Zygmunt i Natalia	52	14–63
Baudouin de Courtenay	41	23–60
Bełch Stanisław	48	12–25
Bemówna Janina	52	64–71
Benzelstierna-Engeström Wawrzyniec	53	90–95
Białkowski Grzegorz	61	8–15
Bilewicz Stanisław	51	20–29
Błachowski Stefan	56	36–93
Bohdanowicz Karol Nereusz	50	44–51
Borowski Stanisław	3	44–48
Braun-Domańska Jadwiga	55	10–29
Bystron Jan Stanisław	62	12–57
Chałubiński Tytus	51	12–19

Nazwisko lub nazwa	Nr „Biuletynu Archiwum PAN”	Strony
Chmaj Ludwik	11	86–111
Chodźko Witold	12	40–81
Cyprian Tadeusz	48	26–69
Czubalski Franciszek	12	82–97
Dąbrowski Jan	42	34–47
Dąbrowski Stefan	58	12–47
Dembińska Anna	35	95–106
Dembiński Bronisław	15	11–71
Dembowski Jan	20	10–32
Demetrykiewicz Włodzimierz	22	35–59
Dobrowolscy Kazimierz Albin i Hanna	59	8–21
Drewnowski Kazimierz	22, 26	60–78, 88–98
Drzewiecki Stefan	29	21–28
Dybowski Benedykt	50	12–29
Dybowski Władysław	25	21–44
Dziewulski Eugeniusz	11	112–120
Dziewulski Władysław	11	121–148
Dzikowski Mikołaj	53	96–104
Dzwonkowski Włodzimierz	15	72–100
Eckert Ludwik	16	26–52
Ehrenkreutz Stefan	28	29–40
Elzenberg Henryk	45	15–57
Folkierski Władysław	29	29–38
Gajkowicz Aleksander	42	6–33
Gąsiorowska-Grabowska Natalia	21	94–116
Gieysztor Marian	20	33–54
Golonka Zygmunt	27	36–61

Nazwisko lub nazwa	Nr „Biuletynu Archiwum PAN”	Strony
Górka Olgierd	3	50–61
Grodeccy Józef i Katarzyna	13	26–84
Grodek Andrzej	23	31–101
Grochmalicki Jan	56	26–35
Groszkowski Janusz	39	29–89
Grzegorzewski Jan	32	17–29
Hahn Wiktor	15	101–182
Herbst Stanisław	47	16–139
Herse Jerzy	51	48–57
Hirszfeldowie Ludwik i Hanna	25	45–148
Iwaskiewicz Janusz	7	33–53
Jakóbczyk Witold	48	70–109
Joszt Adolf	24	15–42
Kaczmarczyk Kazimierz	60	8–79
Kaczmarczyk Zdzisław	48	110–149
Kalinowscy Stanisław, Zofia i Ewa	52	72–125
Kamieniecki Witold	28	41–50
Karwowski Stanisław	18	19–41
Kaznowski Lucjan	27	62–75
Kętrzyński Stanisław	3	64–69
Kipa Emil	28	51–66
Kallenbach Józef	62	64–69
Kłodziński Adam	3	69–71
Knapowska Wisława	4	31–71
Kobendzowie Roman i Jadwiga	59	22–47
Kolankowski Ludwik	40	42–64
Komisja Naukowa Obchodu Roku Mickiewicza PAN (1953–1956)	11	30–64

Nazwisko lub nazwa	Nr „Biuletynu Archiwum PAN”	Strony
Konarski Kazimierz	49	102–109
Kontkiewicz Stanisław	31	14–71
Kossuth Stanisław	22	79–106
Kowalenko Władysław	33	21–60
Kowalski Tadeusz	16	53–99
Kozierowski Stanisław	26	8–87
Kozikowski Aleksander	19	36–54
Krzemieniewscy Seweryn i Helena	51	30–47
Kuchowicz Bronisław	56	132–175
Kuratowski Kazimierz	43	66–95
Lande Jerzy	18	42–54
Lednicki Aleksander	7	54–70
Lewiccy Marian i Irena	32	30–90
Liebfeld Alfred	29	39–60
Linde Samuel Bogumił	62	58–62
Lubicz-Niezabitowski Edward	19	55–63
Łuniewski Tymoteusz	27	76–100
Magdański Marian	18	55–62
Majewski Julian Adam	42	48–69
Makowiecki Tadeusz	28	67–80
Manteuffel Jerzy	3	73–77
Manteuffel Tadeusz	33	61–132
Mańkowski Tadeusz	8	13–54
Marchlewski Teodor	20	55–81
Massonius Marian	55	30–37
Metallmann Joachim	14	18–26
Mierzecki Henryk	61	16–35
Miklaszewski Jan	27	101–105

Nazwisko lub nazwa	Nr „Biuletynu Archiwum PAN”	Strony
Miłobędzki Tadeusz	29	61–72
Moczarski Zygmunt	7	71–93
Morcinek Roch	40	65–73
Moszyński Kazimierz	30	23–43
Namysłowski Władysław	3	77–86
Nencki Marceli	58	58–63
Niemojewski Lech	55	38–67
Niklewski Bronisław	22	107–144
Nowacki Witold	39	90–112
Olszewski Franciszek	49	118–129
Orłowicz Mieczysław	57	11–150
Ormicki Wiktor	8	55–78
Paczyński Bohdan	58	48–57
Pawłowski Bronisław	17	39–48
Peretiatkowicz Antoni	14	27–66
Pierwszy Kongres Nauki Polskiej (1949–1951)	5	23–70
Pniewski Jerzy	56	116–131
Podkowińska Zofia	34	11–33
Pollakówna Marzena M.	28	81–103
Polskie Towarzystwo Historyczne (1886–1939, 1947–1968)	6	39–79
Przybyszewska Stanisława	41	77–94
Przybyszewski Eugeniusz	3	86–89
Pytkowski Wacław	48	150–171
Rawita-Witanowski Michał	18	63–124
Reychman Jan	38	14–113
Reyman Edmund Jan	17	49–81
Ręgorowicz Ludwik	9	55–81

Nazwisko lub nazwa	Nr „Biuletynu Archiwum PAN”	Strony
Rodowicz Kazimierz	24	43–52
Rygiel Stefan	13	85–117
Salska Helena	3	89–93
Schechtel Edward	8	79–96
Schramm Wiktor	10	20–106
Szczaniecki Michał	40	74–94
Siemieński Józef	40	95–105
Sierpiński Wacław	43	6–65
Skalkowski Adam	3	93–109
Skubiszewski Ludwik	7	94–105
Sławiński Witold	51	58–71
Sołtan Andrzej	56	94–115
Srokowski Stanisław	37	20–60
Steinhaus Hugo	43	96–138
Stelmachowska Bożena	13	118–161
Stenz Edward	37	61–93
Stróżecki Dobrosław	42	70–82
Strumiłło Tadeusz	14	67–105
Styś Wincenty	21	117–153
Suchodolski Witold	49	110–117
Sydow Bronisław Edward	51	72–77
Szczeniowski Szczepan	46	8–19
Szober Stanisław	41	61–76
Szymański Adam	9	82–87
Śliwiński Artur	4	72–126
Święcicki Heliodor	56	10–25
Terlikowski Feliks Kazimierz	16	100–125
Thullie Czesław	32	91–114

Nazwisko lub nazwa	Nr „Biuletynu Archiwum PAN”	Strony
Tokarski Julian	31	72–115
Tołwiński Stanisław	53	8–85
Tomkiewicz Władysław	35	25–72
Towarzystwo Naukowe Warszawskie (1907–1953)	1	21–77
Trębicki Czesław	53	86–89
Twardowski Kazimierz	55	68–79
Tync Stanisław	17	82–125
Ułaszyn Henryk	30	44–112
Vetulani Tadeusz	60	80–123
Walicki Michał	35	73–94
Wartołowska Zofia	36	98–103
Wertenstein Ludwik	46	20–53
Winiarski Bohdan	61	36–97
Witwicki Władysław	45	58–74
Wodziczko Adam	48	172–204
Wolff Adam	34	34–60
Wolfke Mieczysław	46	54–68
Woliński Janusz	23	102–150
Wróblewski Antoni	6	80–127
Zakaszewski Czesław	24	53–74
Zakrzewska Janina	52	126–149
Zawirski Zygmunt	14	106–125

SUMMARY

ARCHIVE INVENTORIES

In the 62nd issue of the “Bulletin of the Archives of the Polish Academy of Sciences” we are presenting two jubilee inventories. The first one is the inventory of the work of Józef Henryk Kallenbach, Polish literature historian, publisher, rector of the Jagiellonian University, whose 160th birthday was celebrated in 2021. The second one concerns Samuel Bogumił Linde, Slavic philologist, lexicographer, linguist, translator, bibliographer, teacher and librarian from Toruń, author of the *Dictionary of the Polish Language*; 2021 was the year of 250th anniversary of his birth.

Another person discussed in this year’s “Bulletin of the Archives of the Polish Academy of Sciences” is Jan Stanisław Bystroń, ethnographer and sociologist, professor at Universities of Poznań and Warsaw and Jagiellonian University, member of the Polish Academy of Sciences. His inventory was developed in 1985 by Hanna Szymczyk, a valued and long-term employee of PAS Archives, who passed away in 2021. Jan Bystroń’s inventory published in this year’s issue of the “Bulletin...” is a way to express our gratitude to our late colleague.

A significant part of the “Bulletin...” are the letters of Leon Cienkowski, microbiologist, botanist, bacteriologist, teacher, traveller, organizer of research on vaccines against livestock diseases, and creator of anti-anthrax vaccine in the Russian Empire – to his friend Jerzy Aleksandrowicz, botanist, professor at the Main Warsaw School and the Imperial Warsaw University, pioneer of silk industry in Poland and creator of institutions dealing with the natural environment. The letters’ edition, including a comprehensive introduction and a bibliography of Leon Cienkowski’s works, was prepared by Dmytro Kibkalo and Lubov Zhvanko, professors of veterinary medicine and employees of Kharkiv State Zooveterinary Academy.

ARCHIVES OF THE POLISH ACADEMY OF SCIENCES IN WARSAW

The Archives have divisions in Poznań and Katowice, maintain the historical resources handed over to them and have 23.5 full employment posts. The majority of PAS employees are responsible for the statutory archive activities.

Due to the epidemic situation in Poland and international limitations, the Archives' work underwent significant changes, starting as early as in March 2020.

The Scientific Council meeting was postponed, and then cancelled. The Research Laboratory was closed for readers, and employees started working in hybrid mode, limiting contacts among themselves in the Archives' facilities to the absolute minimum necessary. In the remote work mode, archival inventories were successively introduced into computer databases, which allowed for sending to readers detailed information on their contents by e-mail and receiving their requests. Archival materials were sent on the form of scans. All the scans are stored in the dedicated computer database; they are supplemented and archived on an ongoing basis, allowing for their repeated use. Archival materials are appropriately secured, and readers have access to their copies.

In 2020, the archives increased by 95.51 linear meters of archival materials and non-archival documentation of PAS entities. The Methodology Commission did not meet. The Commission for Evaluation of Non-Archival Documentation issued 11 positive responses to requests from PAS entities; as a result, almost 180 linear meters of non-archive documentation were rejected.

With reference to the developing PAS Archives in Warsaw resources, the Commission for the Qualification of Standards offered opinions on five sets of standards, office instructions, factual file lists and instructions for the organisation and scope of an entity archive. One control of a PAS unit was carried out with reference to file documentation maintenance and the functioning of entity archives. Activities were focused mainly on clearing the structure of the information apparatus of the Archives. Electronic copies of corrected, modified and harmonised archival inventories were developed. Some of them were supplemented with authors' biographical notes and introductions. New inventories were created for some sets. Along with inventories published in the "PAS Archives Bulletin (electronic version is available at the Archives' website), the database holds over 400 archive inventories which can be made available online. Materials obtained from

private sources, in particular small sets of them, were arranged. Cataloguing and ordering works launched in previous years were continued. Listings of new legacy materials obtained were created.

The collection of microfilms in Warsaw did not increase and amounts to 1,129,047 negative frames and 3,225,478 positive frames. The collection of photographs increased by 39 and holds now 31,225 elements and 24 CDs. The collection of microfilms of the Poznań Division did not change and amounts to 770 reels. The collection of CDs amounts to 50 CDs, 1 portable hard drive and 12 CDs holding MA and BA theses created, among others, on the basis of the Division's materials. The collection of photographs increased by several hundred black-and-white and coloured photographs and negatives from the materials of Zofia Grodecka. The collection of CDs of the Katowice Division amounts to 11. 65 documents and photographs were digitalised; the whole digitalised collection was saved on DVDs and a portable hard drive to secure the results of the work. The collection of medals did not change and amounts to 1,100 recorded items.

The events organised normally in May and June, i.e., Museums at Night and Warsaw Archives' Picnic, were cancelled. The 24th Festival of Science was organised in a special mode in Staszic Palace (26 September). The event included the presentation of an exhibition *Polish "Children of Siberia" at Santa Rosa Hacienda*. The exhibition was accompanied by lectures and presentations. The employees of PAS Archives prepared an exhibition *The Usefulness of Science: Ideas that Continue until Today. 220th Anniversary of Warsaw Royal Society of Friends of Learning*, which included portraits of the members of Warsaw Society of Friends of Learning created by Paulina Kopestyńska, a Yakut painter. The exhibition will be a permanent decorative element of the interiors of Staszic Palace.

The 62nd volume of the "Bulletin of the Archives of the Polish Academy of Sciences" was published. Other, earlier publications of the Archives were distributed. Employees of the Archives of the Polish Academy of Sciences in Warsaw and in local divisions published ca. 40 articles and other information materials.